

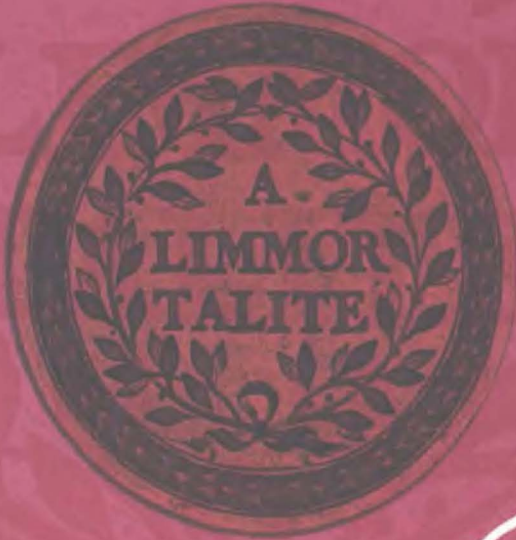
Amin Maalouf

29 Numaralı Koltuğun Hikâyesi

Fransa Tarihinin Dört Yüzyılı

Çeviren: Orçun Türkay

İNCELEME

2.
baskı

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI

29 NUMARALI KOLTUĞUN HİKÂYESİ

Fransa Tarihinin Dört Yüzyılı

Amin Maalouf 1949'da Lübnan'da doğdu. Ekonomi ve toplumbilim okuduktan sonra gazeteciliğe başladı; 1976'dan beri Paris'te yaşıyor. Çeşitli yayın organlarında yöneticilik ve köşe yazarlığı yapmış olan Maalouf, bugün vaktinin çoğunu kitap yazmaya ayırmaktadır.

Çok iyi bildiği Asya ve Akdeniz çevresi kültürlerinin söylencelerini yapıtlarında başarıyla işleyen Maalouf, ilk kitabı *Les Croisades vues par les Arabes* (1983, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, YKY) ile tanındı ve bu kitabın çevrildiği dillerde de büyük bir başarı kazandı. 1986'da yayımlanan ve aynı yıl Fransız-Arap Dostluk Ödülü'nü kazanan ikinci kitabı (ilk romanı) *Léon l'Africain* (*Afrikalı Leo*, YKY) ise bugün bir "klasik" kabul edilmektedir.

Maalouf'un 1988'de yayımlanan ikinci romanı *Samarcande* da (*Semerkant*, YKY) coşkuyla karşılandı ve pek çok dile çevrildi. *Les Jardins de Lumière* (1991, *Işık Bahçeleri*, YKY) ve *Le Ier Siècle après Béatrice* (1992, *Beatrice'ten Sonra Birinci Yüzyıl*, YKY) adlı romanlarının ardından, 1993'te yayımlanan romanı *Le Rocher de Tanios* (*Tanios Kayası*, YKY) ile Goncourt Ödülü'nü kazanan yazarın, *Les Echelles du Levant* (*Doğu'nun Limanları*, YKY) adlı romanı 1996'da, *Les Identités Meurtrières* (*Ölümçül Kimlikler*, YKY) adlı deneme kitabı 1998'de çıktı. Maalouf 2000'de *Le Périple de Baldassare*'i yayımladı (*Yüzüncü Ad - "Baldassare'nin Yolculuğu"*, YKY). Finlandiyalı müzisyen Kaija Saariaho'nun bestelediği opera için yazdığı *Uzaktan Aşk* (2002, YKY) Maalouf'un ilk librettosudur. 2004'te *Origines* (*Yolların Başlangıcı*, YKY) adlı romanı, 2006'da ikinci librettosu *Adriana Mater* (YKY) 2009'da ise ikinci deneme kitabı *Le dérèglement du monde* (*Çivisi Çıkış DÜnya*, YKY) yayımlanmıştır. Amin Maalouf 2011 yılında Fransız Akademisi'ne (Académie Française) seçilmiştir.

Orçun Türkay 1976'da İstanbul'da doğdu. Saint Joseph Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli yayınevlerine, kuruluşlara çevirmenlik ve editörlük yapıyor.

*Amin Maaloufun
YKY'deki kitapları:*

- Afrikalı Leo (1993)
Semerkant (1993)
Tanios Kayası (1995)
Doğu'nun Limanları (1996)
Ölümcül Kimlikler (2000)
Yüzüncü Ad - "Baldassare'nin Yolculuğu" (2000)
Uzaktan Aşk (2002)
Işık Bahçeleri (2004)
Yolların Başlangıcı (2004)
Béatrice'ten Sonra Birinci Yüzyıl (2004)
Adriana Mater (2006)
Arapların Gözünden Haçlı Seferleri (2006)
Çivisi Çıkış Dünya (2009)
Doğu'dan Uzakta (2012)
Fransız Akademisi'ne Kabul Konuşması (2017)
29 Numaralı Koltuğun Hikâyesi (2018)

AMIN MAALOUF

29 Numaralı Koltuğun Hikâyesi

Fransa Tarihinin Dört Yüzyılı

İnceleme

Çeviren
Orçun Türkay

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5039
Edebiyat - 1438

29 Numaralı Koltuğun Hikâyesi - Fransa Tarihinin Dört Yüzyılı
Amin Maalouf
Özgün adı: Un Fauteuil sur la Seine - Quatre siècles d'histoire de France
Çeviren: Orçun Türkay

Kitap editörü: Korkut Emrah Erdur
Düzeltili: Cennet Türker

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Akgül Yıldız

Baskı: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti
Tevfikbey Mah. Halkalı Cad. No: 162/7
Küçükçekmece / İstanbul
Tel: 0212 693 00 08
Sertifika No: 36150

Çeviriye temel alınan baskı: Bernard Grasset, Paris, 2016
1. baskı: İstanbul, Şubat 2018
2. baskı: İstanbul, Mart 2018
ISBN 978-975-08-4158-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2016
Sertifika No: 12334
© Editions Grasset & Fasquelle, 2016

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Önsöz • 9

1

Kol Kanat Gerdiği Kişiyi Kurtarmak İsterken Boğulan Adam • 11

2

Yalnızca Latince Yazmayı Seven Adam • 20

3

Corneille'e Yeğlenen Adam • 25

4

Yazarların Kışkandığı Adam • 32

5

İki Yüzyıl Sonra Yeniden Doğan Adam • 41

6

Kralın Kulağına Fısıldayan Adam • 51

7

Voltaire'in Önüne Geçen Adam • 63

8

Oksitanya'nın Simgesi Olan Adam • 72

9

Molière'e Tapan Adam • 81

10

İki Kez Ölümüne Mahkûm Olan Adam • 88

11

Victor Hugo Yerine Seçilen Adam • 100

12

Tıbbî Baştan Yaratmak İsteyen Adam • 108

13

İsa'ya “Bir Adam” Demeye Kalkışan Adam • 120

14

Selefini Sevmeyen Adam • 134

15

“Fransa’da En Çok Hakarete Uğrayan” Adam • 147

16

Herkesin Dinlemeye Geldiği Adam • 158

17

Güneş Çevrimlerine Hayran Olan Adam • 171

18

Yok Olma Tehlikesi Altındaki Kùltürleri
Gönùlden Seven Adam • 183

Sonsöz • 196

Teşekkürler ve Notlar • 197

Kaynakça • 198

Dört uygarlığın mirasçısı Delia için

Önsöz

Bu küçük kitap bir pişmanlıktan doğdu.

Haziran 2011'de çifte gurur yaşadım: Hem Fransız Akademisi'ne seçilmiştim hem de üniversite yıllarımdan beri gerçekten hayran olduğum bir kişinin, Claude Lévi-Strauss'un koltuğuna oturacaktım.

Akademi geleneklerine göre, yeni üyenin selefi için bir övgü konuşması yapması bekleniyor. Bu yolla, büyük antropoloğun kitaplarını –bazılarını yeniden– okuma, çok da iyi bilmediğim yaşamıyla ilgilenme olanağını bulduğum için çok mutlu olmuştum. Sonrasında bu iş, başta profesörün beni karımla birlikte Bourgogne'da, Lignerolles'deki mülkünde ağırlayan dul eşi Monique Lévi-Strauss sayesinde, heyecan verici bir serüvene dönüştü.

Akademi'ye seçilmemle düzenlenen görkemli kabul töreni arasındaki on iki aydan bana olağanüstü anılar kaldı kalmasına ama içimde bir pişmanlık da vardı.

Akademi'nin bu yirmi dokuzuncu koltuğuna Profesör Lévi-Strauss'dan önce oturmuş kişilerin adlarına bakarken, ilk kitabımı hazırlamamda bana çok yardımcı olan birine rastlamıştım: Tarihçi Joseph Michaud. Quartier Latin'deki bir kitapçıda onun Histoire des croisades'ının (Haçlı Seferlerinin Tarihi) XIX. yüzyılın başında yedi cilt halinde yayımlanmış eski bir baskısına denk gelmiş ve ondan, başka yerde kolay kolay bulamayacağım çok önemli bilgiler edinmiştim. Dolayısıyla, konuşmamda, Michaud'yu bugün bütünüyle unutulduğu için, epey dokunaklı sözlerle anmaya söz vermiştim kendime.

Gelgelelim, son halefimin oylumlu yapıtına dalıp gittiğim, onun hem bilimsel katkılarını, hem entelektüel çizgisini hem de bir insan olarak izlediği yolu ortaya koymak istediğim, ayrıca yine aynı koltukta oturmuş bir başka değerli yazarı, en ünlü ve en çok tartışma yaratan kitabı Vie de Jésus'yü (İsa'nın Hayatı) yazmak üzere Cebel-i Lübnan'daki bir köye yerleşen Ernest Renan'ı da anmayı düşündüğüm için, bir selefime daha değinerek konudan çok fazla uzaklaşamazdım. Sonunda Mösyo Michaud'ya ayırmayı düşündüğüm küçük paragraftan caymam gerekti.

Onunla ilgili bir makale yazarak ya da fırsatını yakalarsam bir konuşma yaparak bu eksikliği en kısa zamanda gidereceğime kendime söz verdim. Biraz araştırma yaptım, Haçlı Seferleri üstüne yazdığı kapsamlı çalışmanın kafamda canlandığı saygın ve işinin uzmanı profesörü daha yakından tanıyacağımı umuyordum. Ama okudukça, karşıma bambaşka bir Michaud çıktı: Bir çibanbaşı, Devrim sırasında, ayaklanma yüzünden hapse atılıp, o dönemde Collège des Quatre-Nations denen, kısa bir süre önce hapishaneye dönüştürülmüş olan ve bugün... Fransız Akademisi'ni barındıran yerde tutulmuş, gözü pek bir serüvenci. Devrim mahkemesinin kendisini mahkûm etmeye hazırlandığı Tuileries'ye de muhafızlar eşliğinde oradan götürülmüş.

Ben öç almak için geri gelen hayaletlere inanmam ama eski yapıları ve düşü zihinlere dadanan iyi yürekli yazın hayaletlerine kolaylıkla inanabilirim. Kabul töreninde kendisini anmadan da edebileceğimi düşündüğüm konuşmamı yapmak üzere ayağa kalktığımda, Michaud'nun hayaleti o Kubbe'nin altındaydı büyük olasılıkla. Evet, orada, hemen yanımda duruyordu ama ben onu görmemiştim.

Yanlışımı düzeltmek için var gücümle çalışmaya karar verdim. Tarihçinin yazılarına ve yaşamındaki önemli olaylara –doğumu, yolculukları, Akademi'ye seçilmesi, sonra da ölümü– coşkuyla daldım. Derken, bunlar beni onun halefi ve selefiyle de ilgilenmeye itti. Sonra, yavaş yavaş, dört yüzyıl boyunca, ondan önce ya da sonra aynı koltuğa oturmuş kişilerin hepsiyle ilgilenmeye başladım.

Bundan böyle aramızda manevi bir soy bağı olan tüm bu insanları daha yakından tanımak istiyordum; Michaud'nun bana yaşattığı gibi heyecanları başkalarının da yaşatabileceğini umuyordum. Düş kırıklığına uğramadım. Durmadan yeni bir şeyler keşfettim, durmadan şaşırdım, öyle ki çok geçmeden bu çalışmayı tek bir kişiye değil, bütün bir soyağacına adamaya karar verdim.

İşe bu “atalar” arasından, bir zamanlar kendisinin olan koltuğa bir süreliğine oturmadan önce, itiraf edeyim, adını bile duymadığım ilkiyle başladım.

Kol Kanat Gerdiği Kişiyi Kurtarmak İsterken Boğulan Adam

Koltuğa oturan ilk kişi orada uzun süre kalamadı. Mart 1634'te Akademi'ye alındıktan on dört ay sonra Seine'de boğuldu, bu da kendisine ölen ilk "ölümsüz" olma gibi üzücü bir ayrıcalık kazandırdı.

Pierre Bardin bugün unutuldu. Kaldı ki, onun kuşağından neredeyse tüm yazarlar için geçerli bu. Ondan çeyrek asır önce, bugün de okuduğumuz Ronsard, Du Bellay, Rabelais ya da Montaigne çıkmıştı ortaya; birkaç yıl sonra da yapıtları yine ölümsüz olacak Corneille, Racine, Molière ya da La Fontaine'e sıra gelecekti. İki yazın dalgası arasındaysa bir boşluk var.

İlk kırk Akademi üyesinin kitapları artık hiç yayımlanmıyor. Aralarından kimi adlar iyi kötü anımsanıyorsa da pek nadir. Ama sonuçta, günümüzde, yalnızca tek tük XVII. yüzyıl uzmanlarının bildiği Bardin'i anımsayan yok. Sağken, biraz ünlüymüş; ama asla çok önemli bir yazar olarak görülmemiş. Koltuğa oturan ilk kişi olmasına karşın, onu Topluluğun kurucularından saymak güç.

Tam olarak böyle adlandırılabilir ki kişi sayısı aşağı yukarı on, başta da Valentin Conrart geliyor. Calvin'ci zengin bir ailenin oğlu, özgünlükten yoksun bir yazar ama duyarlı bir okur ve eşsiz bir dilbilgisi uzmanı olan Conrart'ın aklına 1629 yılında Paris'te birkaç arkadaşıyla birlikte düzenli aralıklarla toplanacak bir yazın derneği kurmak gelmişti. Ortalama yaşları otuzdu, Conrart daha yirmi altı yaşındaydı, en gençleri Germain Habert ise on dokuzuna yeni girmişti; doğrusu, toplantılara ağabeyiyle birlikte geliyordu.

Hepsi buluşmaktan çok keyif alıyordu, ama farklı bölgelerde oturduklarından dolayı, ötekilerin yanına gidebilmek için kenti uç-

tan uca kat etmeleri gerekiyordu. Kuşkusuz uzaktan görüşme olanağının bulunmadığı, insanların haberleşmek için ya kendilerinin yola düşmelerinin ya da yardımcılarını göndermelerinin gerektiği bir zamanda, toplanmak kolay değildi. Onlar da her hafta, belli bir günde ve saatte, önceden kararlaştırılmış bir yerde buluşmak üzere sözleşmenin daha kolay olacağını düşündüler.

Toplanmak için Conrart'ın evini seçtiler, çünkü o hem bekârdı, hem de başkentin merkezinde, herkese eşit uzaklıkta, Saint-Martin Sokağı'nda oturuyordu. İlk *Histoire de l'Académie française*'in (Fransız Akademisi Tarihi) yazarı Paul Pellisson'un anlattıklarına göre, orada sıradan ziyaretlerde olduğu gibi teklifsizce her şeyden konuşuyorlardı: İşlerden güçlerden, haberlerden, yazın yapıtlarından vb. "Topluluktan biri bir kitap yazdığında, onu seve seve ötekilere sunuyor, onlar da düşüncelerini özgürce dile getiriyorlardı; toplantılarının ardından kimi zaman bir gezinti yapıyor, kimi zaman hafif bir yemek yiyorlardı... Bugün bile Akademi'nin o ilk döneminden, tek kuralı arkadaşlık olan incelikli bir topluluğun ve akılcı bir yaşamın en tatlı, en çekici yanlarını gürültüsüz patırtısız, gösterişsiz biçimde, hep birlikte tattıkları bir altın çağ olarak söz ediyorlar."

Küçük toplantılarını kimseye anlatmamaya söz vermişlerdi, üç dört yıl boyunca da sözlerini tuttular. Ama bir gün, aralarından biri, ozan Claude de Malleville, bir boşboğazlık etti – bakış açısına göre, uğurlu ya da uğursuz olarak görülebilecek bir boşboğazlıktı bu. Nicolas Faret adındaki bir yazara, toplantılarından söz açtı. Faret keyfine düşkün bir adamdı, hatta ona âlemci bile denebilirdi; o yüzyılın birçok yazarı –Nicolas Boileau da bunlardan biriydi– "Faret"ye "*cabaret*"yi (meyhane) uyak düşürdüğü epigramlar yazmıştı, öyle yerlerden çıkmamasıyla ün salmıştı Faret. İki ozan da öyle bir yerde mi karşılaşmıştı? İkisi de çakırkeyif miydi? Tarih bunu söylemiyor. Ne olursa olsun, diller çözüldü ve Malleville ona derneklerini, tartışmalarını, alışkanlıklarını anlattı.

Kısa bir süre önce *L'Honnête Homme* (Seçkin Adam) adında bir kitap yayımlamış olan Faret eserini onlara sunmak için toplantılarından birine katılmak istedi. Conrart ile arkadaşları kendilerini onu çağırmak zorunda hissettiler. Sunumunu dinledikten sonra, birtakım noktalara dikkat çektiler, Faret de bu değerlendirmeleri akla yatkın buldu. Yaşadığı bu deneyime bayıldığı için, o da bir

arkadaşına, Başkeşiş de Boisrobert'e bundan söz etmeden duramadı, sonuçta başkeşiş de bir toplantıya katılmak isteyecekti.

De Boisrobert hoş bir adamdı, Paris salonlarında aranan biriydi ve anlaşılan, yüklü bir serveti vardı. "Gizli birlik üyeleri"nin çoğu onu iyi tanıyor, kendine yakın görüyordu; o zamana dek aralarına katılmasını istememelerinin tek nedeni Kardinal Richelieu'nün tanıdığı olmasıydı; onu toplantılarına çağırarak, Fransa'yı yöneten adamın görüş alanına giriyorlardı. Boisrobert artık derneğin varlığını öğrendiği için kendisini dışarıda tutmak olanaksızdı.

Sonra olan oldu: Başkeşiş tanık olduğu konuşmaların niteliğinden etkilenip, her şeyi kardinale yetiştirdi. Pellisson'un bize söylediğine göre, o da anında "bu kişilerin kamu kurumuna bağlı bir dernek kurarak, düzenli olarak toplanmayı düşünüp düşünmeyeceklerini" sordu. "Mösyö de Boisrobert kendisine göre bu önerinin sevinçle karşılanacağını söyleyince de ondan gidip, o Beyefendilere Topluluklarını koruması altına alabileceğini, İzin Belgesi'yle resmileştirebileceğini bildirmesini, her birine ayrı ayrı sevgilerini iletmesini istedi."

Richelieu'nün elçisinin öngördüğünün tersine, Conrart'la arkadaşları bu öneriye çok da bayılmadılar. Sırayla söz alıp, toplantılarını eskiden olduğu gibi, arkadaşlar arasında ve gayri resmi biçimde sürdürmeyi yeğlediklerini söylediler.

Tam o önemli adamı incitmeden öneriyi reddetmenin en uygun yolunu tartışırken, aralarındaki en ünlü kişi, yazın eleştirmeni Jean Chapelain etkili sözlerle yanlış yaptıklarını söyledi. "Ben de sizin gibi", dedi onlara, "toplantılarımızdan şu haliyle büyük keyif alıyorum, ben de gizli kalmalarını, kardinalin bizimle ilgilenmemesini yeğlerdim; ama işlerin rengi artık değiştiğine göre, dik kafalılık etmek delilik olur; karşımızdaki adam 'istediği şeye olsa da olur olmasa da olur diyecek adam' değil, zarar görmeden 'hayır' denebilecek bir adam değil; önerisini reddedersek, öfkelenip biz dize gelen'e dek düşmez yakamızdan". Onlara krallık yasalarında hükümdarın izni olmaksızın her türlü toplantının yasak olduğunu, kardinalin "istediği anda" kolayca toplantılarını sonsuza dek sona erdirebileceğini anımsattı.

Sonunda, bu gerçekçi görüş baskın çıktı. Dolayısıyla, Pellisson'dan öğrendiğimize göre, "Mösyö de Boisrobert'den Yüce

Kardinal'e kendilerini onurlandırdığı için büyük bir alçakgönüllülikle teşekkür etmesini, böyle bir şeyi akıllarından bile geçiremeyeceklerini, Yüce Kardinal'in buna niyetlenmesine çok şaşırdıklarını, hepsinin onun isteklerini yerine getirmek konusunda kararlı olduğunu söylemesini istemeye" karar verildi. "Kardinal bu yanıtı alınca çok mutlu oldu ve Mösyö de Boisrobert'e alışageldikleri gibi toplanmalarını, yeri geldiğinde Topluluklarını uygun gördükleri gibi genişleterek, gelecekte ona nasıl bir biçim verileceğini, hangi kuralların belirleneceğini aralarında düşünmelerini buyurdu." Tüm bunlar 1634 yılının en başında olup bitiyordu.

"İşte bu Akademi başta böyle oluştu" diyecekti Voltaire bir sonraki yüzyılda, kendisi için düzenlenen görkemli kabul töreni sırasında. "Temelinde Kardinal Richelieu'nün ona kazandırdığı temelden çok daha soylu bir şey yatıyordu; bu topluluk arkadaşlar arasında doğmuştu. Bu saygıdeğer bağla ve güzel sanatlara olan düşkünlükleriyle bir araya gelen kişiler şana şöhrete bakmaksızın toplanıyorlardı; halefleri kadar parlak değildiler, ama en az onlar kadar mutluydular."

Küçük topluluğun resmi bir kuruma dönüşmeye başladığı sıralarda, artık otuz yaşını dolduran Valentin Conrart evlenmeye karar verdi. Bu nedenle evine çağırdığı arkadaşları yiyip içip eğlenmekle yetinmediler; atıldıkları serüveni de uzun uzadıya tartıştılar. Artık Akademi'nin kuruluşunun getirdiği görevlerle daha fazla uzatmadan ilgilenmeleri gerekiyordu: Yönetmelik yazılmalı, ona bir ad verilmeli, üye sayısı kırka kadar çıkarılarak ana grup "zenginleştirilmeli", Conrart artık bekâr olmadığı ve eskisi gibi onun evinde toplanamayacakları için yeni bir toplanma yeri kararlaştırılmalıydı.

Bunun üstüne, üyeler uzun bir süre "göçebelik" ettiler, kimi zaman birinin, kimi zaman bir başkasının evinde toplanıyorlardı; onları en çok ağırlayan kişi Paris'in merkezinde, Roi-de-Sicile Sokağı'nda, Pellevé Konağı adında geniş bir konutu bulunan Jean Desmarets'ydı. Topluluk orada biçimlenmeye başladı; ilk daimi sekreter –elbette Conrart– orada seçildi; Pierre Bardin de 27 Mart 1634 tarihinde, "o Akademili Beyler"le tanışmak üzere konağa çağrıldı.

Rouen’da, orta halli bir ailede 1595’e doğru doğmuş, Cizvit papazlarının yanında eğitim görmüş, sonra da genç Marki d’Humières’in öğretmenini olmak üzere Paris’e “uzanmıştı”. *Pensées morales* (Ahlaki Düşünceler) adında bir kitap yayımlayarak yazın çevrelerinde belli bir ün edinmişti; kitap Kitabı Mukaddes’teki “Vaiz” bölümünün açıklamasıydı yalnızca ama o zamanlar böyle kitaplar çok gözdeydi.

Akademi’nin kurucuları daha baştan onu düşünmüş, hatta kimi-si tasarılarından ona da söz etmişti. Buna tepkisi soğuk, neredeyse düşmanca olmuştu, bu da kibarlığıyla ve görgüsüyle tanınan bir adam için alışılmadık bir şeydi. Biz bu tutumun nedenini biliyoruz, dönemin birçok vakanüvisi aşağı yukarı aynı sözcüklerle anlatıyor.

Bardin yapıtının doruk noktası olacak bir kitap üstünde yıllardır çalışıyordu. Kitabında dönemin idealine, özverili, yiğit, aydınlık düşünceli ve kibar bir insana dönüşme idealine erişmek isteyenlere bol bol öğüt veriyordu. Günün birinde, Nicolas Faret’yle birlikteydi ve ona tasarısını uzun uzun anlattı – evet, Malleville’in Conrart’ın evindeki toplantıları anlattığı Faret yine. Bardin de sırrını ona açtı, ihtiyatsız davranıp yazmakta olduğu kitaba vermeyi düşündüğü adı da söyledi: *L’Honnête Homme*. Faret dile yerleşecek bu ifadeyi ondan çaldı hiç çekinmeden; bu adla kendisi bir kitap yazdı, onu da kendi adıyla geleceğin Akademi üyelerine sundu.

Dolayısıyla, Bardin’in, kendisine ifadesini çalan kişinin de parçası olduğu bir topluluğa katılması önerildiğinde, çok da heyecanlanmış görünmemesini anlamak güç değil. Ama üstelenince, sonunda Pellevé Konağı’na gitmeye karar verdi.

Öte yandan, toplantıda tartışma çıktı. Yeni aday Mösyö Faret’ye çıkıştı, o da ötekinin Topluluğa alınmasının uygun olup olmadığı konusunda kuşkuları olduğunu dile getirerek karşılık verdi. Ama sonunda işler yoluna girdi. Bardin ihtiyatsız, anında tepki veren biriydi, ama hırçın değildi. İçindekileri döktükten sonra, kızgınlığını bir kenara bıraktı, her şeyin üstüne bir sünger çekip gruba katıldı. Yazmakta olduğu kitaba, kendisinden çalınan adın yerine başka bir ad seçti; adı *L’Honnête Homme* olacak kitaba *Le Lycée* (Okul) dedi; bununla birlikte, kapakta alt başlık olarak şöyle yazıyordu: *Burada birçok açıdan, seçkin bir insanın bilgileri, işleri ve beğenileri ele alınmıştır.*

Bu koltuğa oturan ilk kişi ömründen geriye kalan kısacık süreçte toplantılara katıldı ve çalışmalara canla başla katkı sağladı. Söz-gelimi, yeni yeni kurulan Akademi ilk etkinlik olarak her üyeden kendi seçtiği bir konu üstüne bir “söylev” hazırlamasını isteyince, o da anlaşılan çok beğenilen, *Du style philosophique* (Felsefede Biçem) adında bir konuşma yaptı.

Konuşmasında, felsefenin okullarda önünü tıkayan barbarca terimlere kesinlikle gereksinimi olmadığını etkili bir biçimde dile getirmişti, çünkü felsefenin ortaya koyduğu sorunlar dünyayı tanıyıp anlamak isteyen herkesi ilgilendiriyordu; dolayısıyla, felsefeden olabilecek en doğal dille söz edilmeliydi.

Bu söylevin metni asla yayımlanmadı. Ama bir elyazması duruyor ve Fransa Ulusal Kütüphanesi’nde korunuyor. O sayfalara bakıp, kalabalık önünde son kez konuştuğunu, bir biçimde manevi vasiyetini okuduğunu bilmeksizin, onları tutkuyla dillendiren adamın sesini kafasında canlandırmaya çalışınca insan öyle duygulanıyor ki!

“Dinleyicilerin dikkatini çekebilmek için söylevlerin girişinde söz sanatının en tatlı özelliklerinin kullanılması iyi konuşmacılar arasında bir kurala da, Beyler, itiraf ediyorum, ben bu kuralı çiğniyorum. Ben bu lütfu onu elde etmek için uğraşmadan erişeceğimi varsaydım; söz konusu olan ister bir ödev, isterse bir gelenek olsun, konuşmamın konusunun beni ondan muaf tutacağını düşündüm. Çünkü ben kendi adıma değil, Felsefe adına konuşacağım. Sevgili arkadaşlar, diyor size Felsefe...”

Sonrasında modernliği, bilginin yaygınlaşmasını, özellikle de Fransız dilini savunuyor, onun eskiden Latince ya da Yunanca ifade edilebilen her şeyi karşılayabilmesi gerektiğini söylüyordu. Kendisine göre, yeni Akademi’nin üstünde canla başla çalışması gereken konulardan biri Fransızcanın geliştirilmesi idi. “Övülmeye hiç meraklı olmasam da, konuşmam adlarınızı onurlandıracak, içinde yaşadığınız yüzyıla mutluluk getirecek, yurdunuzu yüceltecek bu işe girişmeye sizi ikna edebilirse, ruhumun derinliklerinden alkışlayacağım kendimi.”

Akademi üyesi, bu söylevden sekiz gün sonra, Seine’de boğuldu. Kırk yaşındaydı.

Ölümüne neden olan kaza 29 Mayıs 1635'te, Paris yakınlarında, Charenton'da gerçekleşti. Bardin o gün enikonu düşünmeden, bilinçsizce hareket etmişti. Ama aynı zamanda gönül yüceliğiyle, hatta kahramanca hareket ettiği de söylenebilir. Ne olursa olsun, o dönemde böyle görülmüş; o zamanlardan kalma, yazarı belli olmayan, *De la prudence ou des bonnes règles de la vie* (İhtiyat ya da Yaşamda Uyulması Gereken Kurallar Üstüne) adlı kitap da buna tanıklık ediyor: "Yaşamlarını savaş dışında sevdikleri insanlara armağan edenlerden söz etmek istersek, yüzyılımızın bilginlerinden biri olan Mösyö Bardin'den daha iyi bir örnek göremiyorum bu konuda. Bardin Marki d'Humières'in gençliğinde öğretmeniydi, onu korumaya öyle özen gösteriyordu ki yanından hiç ayrılmazdı. Marki günün birinde Charenton yakınlarında, Seine Irmağı'nda yüzmek isteyince, Bardin de ona eşlik etti ama marki düşünmeden hareket edip, birden çok tehlikeli bir yerde buldu kendini. Bardin ona yardım etmek istiyordu, derken kayık ilerledi, kayıkçı onların yanına gitmek için suya atladı". Öğretmenle öğrencisi hemen ona tutundular; ama ikisini de taşıyabilecek kadar güçlü olmayan adam birinin kendisini bırakmasını, yoksa üçünün birden öleceğini söyledi. "Bunun üstüne, Bardin markinin kurtulmasını yeğleyerek, kendini sulara bıraktı, kurtulabilecek kadar iyi yüzemediği için de boğuldu."

İlk kez bir Topluluk üyesinin ölmesi arkadaşlarını ölenleri nasıl onurlandırabileceklerini düşünmeye itti. La Marais'de, Carmes des Billettes Kilisesi'nde onun anısına bir ayın düzenlenmesine; övgüde aşırıya kaçmayarak "bir anlamda yaşamının özeti olacak" özlü bir konuşma yapılmasına; mezar taşına bir şiir, bir de düzyazı konmasına; bundan böyle, ölen her Akademi üyesine aynı şeylerin yapılmasına karar verildi.

Bu düzenlemeler saygıdeğer ve yerinde görünüyordu. Ne yazık ki, mezar taşı için yazılan şiir beklentileri karşılamadı. Aslında bu iş, arkadaşlarının Kardinal Richelieu'yle boş ve sonu kötü olabilecek bir tartışmaya girmesine engel olan bilgi Chapelain'e verilmişti. O zamanlarda en çok saygı gören kişilerden biriydi Chapelain. Yargılarında şaşmaz olduğu söyleniyor, Avrupa'nın önde gelen adları onunla yazışlıyordu. Ama göçüp giden meslektaşının onuruna ortaya koyduğu birkaç dize alay konusu oldu.

Bardin yatıyor bu mezarın çukurunda huzur içinde;
 Vakitsiz bir ölüm onu toprağa kattı.
 Sıvı element ona savaş açtı
 En güzel günlerinin meşalesi sönüverdi çevresinde.
 Ama kabaran dalgaların dokunamadığı ruhu,
 Dünyanın acılarından uzaklara uçuyor ahu ahu,
 Mutluluğun ölümsüz saraydır son durak.
 Amacı hep onur oldu, payına düşense bilgi.
 O giderken suyun derinliklerine doğru alçalarak,
 Bütün erdemler de arkasından battı gitti.

Özellikle son iki dize çok alaya alındı, “sıvı element”le çok dalga geçildi. “Chapelain uyak düşürmek istiyor, onun çılgınlığı da bu” diyecekti Boileau *Satires*’inde (Yergiler), hem doğru noktaya parmak basarak hem de sinsice.

Bu yanlış adımlar yüzünden, göçüp giden Akademi üyelerinin mezar taşlarına şiir yazılmasından vazgeçildi. Çok geçmeden, kalıcı olacak başka bir gelenek yerleşecekti: Halefin bir övgü konuşması yapması geleneği.

• • •

Bardin’in yazınsal anlamda çok yaratıcı olduğunu ileri sürmek güç. Çağdaşlarınca tanınmasını ve Akademi’ye girmesini sağlayan kitap, daha önce de gördüğümüz gibi, yalnızca Kitabı Mukaddes’teki “Vaiz” bölümünün açıklamasıydı; arkasında bıraktığı tüm yazılar da ahlakçı ya da öğretici yazılar. En azından, bu seçimini açıkça üstlenmiş. Kendisine göre, en değerli kitaplar okurun düş gücünden ya da belleğinden çok yargısına seslenen kitaplardı. Ne ozanlara, ne de “düzyazıda onlara öykünmeye çalışan” ve bir kez daha onun sözlerini yinelersek, “en azından yazının hanım odalarında yer edinmesini sağlayarak ona iyilik eden” “roman üreticileri”ne bayılırdı. Dolayısıyla, “masal” anlatan yazarların “yapmacıkları”na da, bilgilerini sürekli eski metinlere göndermelerle sergileyen “bilgiçlerin ağırbaşlılığı”na da karşıydı. *Lycée*’sinin ilk sayfalarında açıkladığı gibi, “seçkin insanlar”ın gezintileri sırasında, temel konular üstüne yalın sözcüklerle yaptıkları konuşmaları yeğliyordu.

Mantıksal olarak, bu “yalın sözcükler” Latince'dense gündelik dilde ifade edilmeliydi ister istemez. İşte Akademi'nin ilk görevinin Fransızca kullanımının bilginin tüm alanlarında yaygınlaştırılması olması gerektiğini düşünen Bardin son “söylev”inde de bunu vurgulamıştı.

Günümüzde, Latince değerini büyük ölçüde yitirmiş durumda, gitgide daha az öğretiliyor; Fransız diline âşık olanlarsa bu saygın atayı korumak istiyorlar. Ama XVII. yüzyılda, Latincenin etkisi –dolayısıyla da zihinsel konularda Kilise'nin etkisi– azaltılmaya çalışılıyordu. Valentin Conrart Latinceyi doğru dürüst bilmemekle neredeyse övünüyordu.

Bu kavganın genellikle üstü örtülüyor, gün ışığına çıkmasına izin verilmiyordu. Ama her an su üstüne çıkabilirdi, tıpkı seçilir seçilmez Bardin'in halefini hedef alan sert eleştirilerin ve alayların da çok geçmeden göstereceği gibi.

Yalnızca Latince Yazmayı Seven Adam

Koltukta oturmuş ikinci kişi, piskoposluk kurulu üyesi Nicolas Bourbon Latin dilinin ozanı olarak çok saygı gören biriydi, ama Fransız dilinin yazarı olarak hiç de öyle sayılmazdı. Bu da dönemin vakanüvislerinden birinin şu alaycı notu yazmasına yol açmıştı: “Oratuvar Tarikatı Papazı Borbonius yalnızca Latince bilirdi, Fransız Akademisi’ne seçilmesinin nedeni de Latince yazdığı dizelerdi.” Dönemin en parlak Akademi üyesi Jean-Louis Guez de Balzac da böyle düşünüyor, hiç zaman yitirmeden Jean Chapelain’e yazdığı mektupta “bu gülünç seçim”i alaya almaktan çekinmiyordu:

“Kısa bir süre önce barıştığım yeni meslektaşımızın seçilmesi konusunda ne düşünüyorsunuz? Sizce, Akademi’ye büyük hizmetler edebilir mi, dilimizin aydınlatılmasında siz Beyefendilerle çalışabilecek biri mi? Eskiden, onun Kelt ozanlarının ve druidlerin tarzında yazılmış Fransızca mektuplarını size göstermiştim. *Hukuk kaimelerinden masuniyet, zanaatkâr kârhanesi, sanatta istidatsız* gibi eski romanlardan kalma ifadelerin Fransa’da büyük zenginlikler oluşturacağına inanıyorsanız, onda Louvre’u da, Arsenal’i de, Bastille’i de dolduracak kadar var bunlardan...”

Bu sert saldırı konusunda birtakım açıklamalar yapmak yerinde olacak. Öncelikle Balzac’a bakalım. Bugün, onu yalnızca bu adla anmak uygunsuz görünebilir ama XVII. yüzyılda, XVIII. yüzyılda, XIX. yüzyılın ilk çeyreğine dek, başka bir şey söylemeden yalnızca “Balzac” dendiğinde, Fransızca düzyazının modernleşmesi için çalışmış, mektup yazarı ve polemikçi Jean-Louis Guez de Balzac’tan söz ediliyordu. Richelieu’nün ve XIII. Louis’in zamanında, yazın alanında çok ünlüydü ve Akademi’nin kurulması gündeme geldiğinde, bunun onsuz olmayacağı düşünülmüştü.

Ama o Bardin’den bile daha az istekliydi üye olmaya; ayrıca, konumu gereği, kendisini Pellevé Konağı’na çağırarak söz konusu

bile olamazdı, bu buluşmadan rahatsız olabilirdi. Onayı bile beklenmeden, doğrudan yirmi sekizinci koltuğa atanmasına karar verildi. Kararı öğrenince, ne olur ne de olmaz dedi, işi olurluna bırakmakla yetindi. Az önce andığımız mektup onun tutumunu oldukça iyi açığa vuruyor. Nicolas Bourbon'a yeni meslektaşımız diyor ama Topluluğun etkinliklerine değinirken, *biz* yerine *siz Beyefendiler*'i yeğliyor. Yeni üyeyle alay etse de ve onun "dilimizin aydınlatılmasında" yararlı olacağından kuşku duysa da, çalışma arkadaşıyla olması gerektiği gibi barıştığını özellikle dile getiriyor.

Mektubun da açıkça gösterdiği gibi, içtenlikten uzak bir barışma bu. Hınç sürüyor, belki yargının bu denli sert olması da bundan kaynaklanıyor.

Bu iki adamın arasındaki kavganın ayrıntılarına girmeyip şöyle bir değinsek iyi olacak.

Balzac kendisinden yirmi üç yaş büyük olan Bourbon'un öğrencisiydi. Birbirlerine saygı duyuyorlardı; öğrenci öğretmeninin kendisine çok şey kattığını kabul ediyor, öğretmen de onu en parlak öğrencilerinden biri olarak görüyordu. Ama bir "yazın olayı" ilişkilerinin bozulmasına yol açacaktı.

1627'de, Paris'te, büyük yankı uyandıran, saldırgan bir kitap yayımlandı. *Lettres de Phyllarque à Ariste, où il est traité de l'éloquence française* (Phyllarque'ın Ariste'e Yazdığı, Fransız Söz Sanatıyla İlgili Mektuplar) adlı kitap Guez de Balzac'ı hedef alıyor, yapmacık bir biçemle yazmakla, aynı zamanda satır arasında aşırı serbestlikle ve namussuzlukla suçluyordu. Phyllarque takma adının arkasına gizlenen yazar Feuillant tarikatının başrahibi Jean Goulu'ydu.

Bu kavganın en civcivli günlerinde, Balzac her açıdan kendisini haklı bulan, Phyllarque'ın savlarını birer birer çürüten, Nicolas Bourbon –daha doğrusu, Latince yazıldığına göre, Nicolaus Borbonius– imzalı uzun bir mektup alınca çok sevindi.

Kendisi açısından, mektubun tek kusuru Bourbon'un altını çizerek onu gizli tutmasını istemesiydi; birkaç yakın arkadaşına gösterebilirdi ama kesinlikle dile düşürmemeliydi. Ne var ki, kavga katlanılmaz bir hale bürünmüş, Balzac Paris'ten ayrılıp, Charente kıyısındaki –tam olarak Angoulême yakınlarında, Balzac bucağındaki– mülküne yerleşmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla, umutsuz-

ca desteğe gereksinim duyuyor, Orléans ve Langres piskoposluk kurulu üyesi, saygın Collège royal'in öğretmeni Bourbon'un desteğine çok önem veriyordu. Bir sürelik kararsızlıktan sonra, mektubu yayımlamaya karar verdi. Öğretmeni bunun üstüne şaşkına döndü, çok gücendi; ihanetten, kalleşlikten, saygısızlıktan söz ediyordu; öğrencisi de onu korkaklıkla suçladı.

Mektubun yayımlanması yazarını hiç de hoş olmayan bir durumda bıraktı. Bourbon Oratuar Tarikatı'nın üyesiydi, bir kilise adamına karşı, üstelik kendisinininkinden başka bir tarikatın başrahibi olan birine karşı kibarlar âleminin bir üyesini tutması din adamları arasında başına iş açabilirdi. Üstat taraf tutmasını bağışlatmak için, birbiri ardına çıkardığı –elbette hepsi Latince yazılmış– üç kitapta eski öğrencisine çok sert bir dille verip veriştiirdi.

Aydınların küçük dünyasını bir süre karıştıran bu davada, Balzac'ın kabalığı eleştirildi. Ama birçok kişi Bourbon'un ikiyüzlülüğünün bedelini ödediğini düşündü. Bourbon'u tanımış kişilerin söylediklerine bakıldığında, insan onun karşısındaki kişiye göre şekilden şekle giren, nabza göre şerbet veren bir adam olduğunu düşünüyor. Pellisson da *Histoire*'nda zehir zemberek bir ifadeyle bu durumu özetliyor: “Çok uygar bir adamdı, başkalarının kitaplarını yazarlarının karşısında yere göğe sığdıramazdı.”

Bu gözlem onunla ilgili, dönemin kimi vakanüvislerinin aktardığı bir öyküye dayanıyor olabilir.

Kalem oynatmayı seven, arkasında din, siyaset ve tarihle ilgili birçok kitap bırakan Richelieu Latince kısa bir metin yazmış, sonuçtan da epey hoşnutmuş. Yakınlarından birinden, bu metni eşsiz bir Latin dili uzmanı olarak ün salmış Nicolas Bourbon'a okutmasını ve düşüncesini sormasını istemiş. Kardinal onun gerçek görüşünü öğrenmek istediğinden, elçisini yazarın kim olduğunu söylememesi konusunda uyarmış.

Bourbon metni okuyunca: “Bu dua kitabı Latincesinden başka bir şey değil” demiş. Bir piskoposluk kurulu üyesinin ağzında, “beş para etmez” demekle birmiş bu. Sözü olduğu gibi kardinale aktarmışlar, o da yaşadığı düş kırıklığını gizleyip, yargısını kabul etmiş gibi görünmüş, metin gerçekten de bir din adamının elinden çıktığına göre bu değerlendirmenin yerinde olduğunu söylemiş. “Gelgelelim” diye

ekliyor vakanüvis, “kralın Bourbon’a verdiği maaş o yıl hiç ödenmedi; çünkü sağduyulu davranmak, elimizden çıkmış herhangi bir şeyin içimizde uyandırdığı gururdan vazgeçmek güçtür”.

Bu olay, Guez de Balzac’la yaşanan tatsızlıkla birlikte düşünüldüğünde, kuşkusuz Nicolas Bourbon’un çok sağlamcı davranmasını açıklıyor. Çağdaşları –ve özellikle çalışma arkadaşları– arasında saldığı ün de bundan kaynaklanıyor. Bourbon’la hiç tanışmamış Pellison pek de iyi konuşmuyor onunla ilgili. “Bana söylediklerine göre, kimi zaman durduk yere kendisine hakaret edildiğini sanıp biraz üzülür, içlenirmiş.” Tarihçi, birçok kişinin onu mal mülke aşırı düşkün olmakla suçladığını da ekliyor. “Öldükten sonra bir sandıktan, on dört on beş bin gümüş parası çıkmasına karşın, anlaşılan en büyük korkusu yoksul düşmekmiş, belki de bu yaşlılığından kaynaklanıyordu...”

“Yaşlılığı” piskoposluk üyesinin eli sıkılığını, hırçınlığını ve alınganlığını açıklar mı? Akademi’ye girdiğinde, altmış üç yaşındaydı – o dönem için, yaşlı bir adam; o zamana dek kimse bu kadar ileri bir yaşta seçilmemişti.

Ama tuhaftır, adını anan kitaplarda, kendisi gibi Latince şiirler yazmış, bir önceki yüzyılda büyük bir ün kazanmış bir ozan olan ve elimizde Hans Holbein’in yaptığı güzel bir portresi bulunan büyük amcası “yaşlı” Nicolas Bourbon’dan ayırmak için hep “genç” demişler ona.

Akademi üyesinin nasıl görüldüğünü ise pek bilmiyoruz. Elimizdeki tek tük yazılı betimlemeler dış görünüşüne kısaca değinmekle yetiniyor. “İyi şarap içmeyi seven, soğuk, iri bir adamdı” diye aktarıyor kendisini iyi tanıyan biri; sonra tam da bu yüzden Latinceyi yeğlediğini ekliyor, “çünkü Fransızca şiir okuduğunda, su içiyormuş gibi geliyordu ona” diyor.

Tuhaf bir gözlem ama gerçeğe uygun görünüyor. Hatta koltuğa oturan ikinci kişinin çevresindeki kültürel ortamı, o zamana dek hep Latince söylenmiş olan şeyleri halkın Fransızcasıyla dile getirmek istemeye dayanan yeni “moda”yı kimilerinin yerdiği ortamı büyük bir doğrulukla yansıttığını düşünüyor insan. Dolayısıyla, tam da Fransız dilinin savunulması ve aydınlatılması için kurulmuş bir kurumda “Borbonius” a pek yer olmadığını düşünenlerin neden öyle alaycı davrandıkları da anlaşılıyor.

Kaldı ki, o adam Cicero'nun ve Vergilius'un saygıdeğer dilini coşkuyla kullanıyordu. Ondan bize kalan metinler arasında, IV. Henri'nin 1610'da öldürülmesinin ertesi günü yazılmış ve Latincesi ile *Exécration sur le détestable parricide* (Kralın Alçakça Öldürülmesine İleniş) adlı Fransızca çevirisi aynı anda basılmış uzun bir şiir bulunuyor. Bourbon şiirde katil Ravailac'a sövüp sayıyor:

*Kaynar yağları erimiş kurşunla birlikte
Döksünler ağır ağır açık bedeninin üstüne!
Dört acımak bilmez at deliye dönmüşçesine çeksin
O iğrenç kolunu bacağını paramparça etsin!
Onuru kırılan halk sürüklesin sokaklarda
Kanlar içindeki kemiklerini de, kopmuş uyluğunu da!*

Bu sözlü şiddet, çelişkili bir biçimde, inanç konusunda büyük bir ılımlılığı açığa vuruyor. Anlaşılan, 1598'de ilan edilen Nantes Fermanıyla Protestanlara inanç özgürlüğünü vermiş, bu yolla Din Savaşları'na son vermiş hükümdarı bir bağnazın sözde Katolik inancı adına öldürebilmesi piskoposluk kurulu üyesini gerçekten küplere bindirmiş. Öte yandan, Bourbon tüm yaşamı boyunca "dinleri için onca gürültü patırtı koparan kişiler"i büyük bir öfkeyle eleştirmişti.

• • •

Yakın arkadaşları onun "neredeyse kesintisiz bir uykusuzlukla boğuştuğunu" aktarıyor. En ufak şeyde kaçırıyordu uykusu. Öyle ki, kendisini akşam yemeğine çağırmak istediklerinde, bunu o günün içinde söylemeleri gerekiyordu, çünkü bir gün önce haber verirlerse, gece gözünü kırpmıyordu. Bu durum onun için bir hastalığa, bir işkenceye, bir an olsun kafasından atamadığı bir takıntıya dönüşmüştü. Ölünce, yakınlarından biri mezar taşına yazdığı yazıda, onun ağzından bir rahatlama duygusunu dile getirecekti: "Nihayet uyuyorum!"

Nicolas Bourbon 6 Ağustos 1644'te Paris'te öldü. Bu tarihten yetmiş yıl önce Champagne'da dünyaya gelmişti. Akademi üyeleri onun yerine bu kez çok genç birini seçmeye karar verdiler ancak seçimlerine yönelik eleştiriler daha da sert oldu.

Corneille'e Yeğlenen Adam

Felsefeci d'Alembert, François-Henri Salomon de Virelade'ın seçildiği gün, "Akademi üyeliği unvanı iki paralık oldu" diyecekti yüzyıl sonra. Doğrusu, bu yirmi üç yaşındaki konuşkan avukat, Pierre Corneille'in seçilebilmek için gereken koşullarından birine uymaması, yani Paris'te oturmaması bahane edilerek ona yeğlenmişti.

Kimse bunu yutmamıştı tabii. Corneille'in adaylığının reddedilmesinin altında bambaşka bir neden olduğunu herkes biliyordu. Richelieu kısa bir süre önce ölmüştü, "onun" Akademi'sinin üyeleri de Fransa'nın en büyük yazarı olsa da nefret ettiği birini ilk fırsatta seçerek anısına hakaret etmek istemiyorlardı.

D'Alembert'e göre, Richelieu'nün *Le Cid*'in yazarına düşman olmasının tek bir açıklaması vardı: "Corneille'in hatası kardinalden daha iyi bir ozan olmaktı". Korkunç polemikçi Antoine de Rivarol de böyle düşünüyor, durumu özenle seçilmiş sözcüklerle dile getiriyordu: "Tüm yüceliklere özenen Richelieu bir eliyle Habsburg Hanedanı'nı alaşağı etmek, öteki eliyle de genç Corneille'i kıskançlığıyla onurlandırarak kendine çekmek istiyordu."

İster bu nedenle ister daha siyasal başka nedenlerle olsun, Richelieu *Le Cid*'in eşi görülmemiş başarısına çok sinirlenmişti, Akademi üyelerinin oyunu yerden yere vurmasını istiyordu. Onun bu dileği üyeleri çok rahatsız etmişti. Seçkin koruyucularının canını sıkamak istemiyorlardı kuşkusuz. Ama halkın baş tacı ettiği bir başyapıtı karşı sansürcülüğe soyunarak saygınlıklarını yitirmeyi ve gülünç duruma düşmeyi de istemiyorlardı. Sonunda usta işi bir çözümle işin içinden sıyırdılar – yerinde eleştiriler de, haklı övgüler de içeren ve tarafları yatıştıran dengeli bir değerlendirme ortaya koydular.

Richelieu Aralık 1642'de öldüğünde, *Le Cid* kavgası artık ortalığı kasıp kavurmuyordu, ama daha unutulacak gibi de değildi.

Corneille hem ihtiyatlı hem de yüce gönüllü bir dörtlükle andı onun ölümünü:

*Kardinal için ister kötü konuşsunlar ister iyi,
Ne şiirim bir şey diyecek ona ne yazımın düzü:
Kötüdür diyemem, çok gördüm iyiliğini,
İyidir diyemem, çok gördüm kötülüğünü.*

Bu büyük devlet adamının Corneille'e yaptığı "kötülük"lerden biri de onun Akademi'ye girişini "veto" etmesiydi. Kuşkusuz, Richelieu buna karşı çıktığını asla açıkça dile getirmemişti ama herkes onun bu konuda ne hissettiğini biliyor, kimse ona meydan okumayı göze alamıyordu. Bu dünyadan göçüp gitmesini beklemek daha iyi olacaktı.

Ölümünün hemen ertesinde, sorun başka bir biçime büründü. Corneille'in seçileceği artık kesindi; şimdi bunun ne zaman uygun olacağına karar verilmesi gerekiyordu. Kardinalin ölümünden sonra boşalan ilk koltuk Nicolas Bourbon'unkiydi. Topluluk acele ediyormuş gibi görünmemek, nankörlük ettiğini düşündürmemek için biraz daha beklemeli miydi? Tartışmalar, pazarlıklar, anlaşmazlıklar yaşandı, sözler verildi. Sonunda, çoğunluk beklemeye karar verdi. Corneille ancak iki buçuk yıl sonra girecekti Akademi'ye.

Corneille'in 1644'te seçilmemiş olmaması başlı başına can sıkıcı bir durum olsa da, ona yeğlenen kişinin profiline bakıldığında, Akademi'nin sorumluluğunu yerine getirmemesi adamakıllı tatsız görünüyor. İnsan, dönemin anlatılarını okuduğunda, böyle bir hatanın nasıl yapılabildiğini anlıyor anlamasına ama kolay kolay da bağışlayamıyor.

Hata biraz da Akademi'nin ilk zamanlarında çok yararlı olmuş birinin, Pierre Séguier'nin. Kendisini krallığın en yüksek memuru yapan "Fransa Krallığı Mühürdarı" gibi saygıdeğer bir unvan kazanmış Adalet Bakanı, genç Topluluğa düşküncü. Sevgisine de karşılık bulmuştu, kurucu üyeler simgesel olarak birinci koltuğu kendisine ayırmışlar, önderlerini ikinci koltuğa oturtmuşlardı; Richelieu ölünce, bir temsilci kurulu gönderip, ondan yeni "koruyucuları" olmasını istediler – bu da üçüncü koruyucunun bizzat XIV. Louis olduğu düşünülürse, çok saygıdeğer bir görevdi.

Nicolas Bourbon ölüp de onun yerine birinin seçilmesi gerektiği sırada, hâlâ sürekli bir toplanma yeri bulunmayan Akademi, kısa bir süre önce, Adalet Bakanı Séguier'nin Louvre'dan çok uzak olmayan geniş, özel konağına yerleşmişti tam da.

Böyle bir ev sahibi, konutunu ülkenin ileri gelenlerinin toplandığı bir yere dönüştürmüştü. Oraya gelip giden birçok nedim arasında Bordeaux'lu, incelikli, sokulgan, tatlı dilli, genç bir avukat da vardı. Akademi üyeleri onun çok parlak biri olduğunu düşünüyor, Adalet Bakanı da geleceğinin çok parlak olacağını söylüyordu. Seçilmesini o mu önermişti? Yeni Akademi üyesinin kabul töreninde yaptığı ve velinimetine açık açık saygılarını sunduğu konuşma başta olmak üzere, her şey öyle olduğunu düşündürüyor: "Onun onayı ve seçimi kendisinin tavsiyesi olmasa asla göz koyamayacağım bir yere getirdi beni..."

Séguier gözüne girmeyi başaranları kayırmayı alışkanlık edinmişti. Günün birinde işi, Topluluk'tan torununu, on altı buçuk yaşındaki Coislin Dükü'nü, seçmesini istemeye kadar vardırıacaktı. Torunu zaman içinde saygıdeğer bir çalışma arkadaşı olduğunu kanıtlayacak, meslek yaşamını elli yıl sonra Akademi'nin duayeni olarak tamamlayacaktı. Buna karşılık, Adalet Bakanı'nın kol kanat gerdiği Bordeaux'lu avukat tam bir düş kırıklığı yaratacaktı. Seçilmesinin gerekçesi, Corneille Rouen'da yaşıyorken kendisinin Paris'te oturması olsa da, çok geçmeden para karşılığı doğduğu kentte bir göreve getirilip oraya yerleşti ve başkente çok seyrek uğrar oldu.

Dolayısıyla, çeyrek yüzyıl boyunca, yirmi dokuzuncu koltukta oturan kişi koltuğunda pek oturmadı. Çalışma arkadaşları aldatıldıklarını düşünerek onu ağır biçimde eleştireceklerdi. Chapelain ona ilişkin: "Konuşması akıcı ama biraz düzensiz, oturaklı değil, Latince şiirleri de Fransızca düzyazısından daha iyi sayılmaz" diyecekti, kuşkusuz eskiden tatlı dilliliğinin çekiciliğine kapıldığı için kendini bağışlatmak istiyordu. D'Alembert'in yazdığı acımasız tümcenin de yansıttığı gibi, sonraki kuşakların yargısı daha da sert olacaktı.

Peki bu yargı haklı mıydı? Yalnızca belli ölçüde. İnsan bugün bütünüyle unutulmuş bu adamın yaşamının gidişatına baktığında, ona biraz acıyor aslında.

Yaşamı çok elverişli koşullarda başlamıştı. Ekim 1620'de doğmuş, Cizvit papazlarının yanında, on dört buçuk yaşında felsefe sınavını verdiği Madeleine Koleji'nde parlak bir eğitim süreci geçirmiş, sonra Paris'e gidip, on sekiz yaşında Büyük Kurul'da başsavcı olmuştu. Başında Fransa Kraliyet Mühürdarı'nın bulunduğu Büyük Kurul'un görevi Kraliyet Kurulu'na gönderilen adli dilekçeleri ele almaktı. Görüldüğü üzere, attığı ilk adımlar parlak bir geleceğin habercisiydi. Séguier'nin yardımlarının bunda payı vardı kuşkusuz ama her şey bununla açıklanamaz. Delikanlı yetenekli, erken olgunlaşmış bir görüntü çiziyordu. Dolayısıyla, Akademi üyelerinin ondan etkilenmeleri ve çok genç yaşta seçerek, bir harika çocuğu aralarına kattıklarını düşünmeleri anlaşılır bir şey.

Ama umutları en azından iki nedenden ötürü suya düştü. Bunlardan ilki, yeni üyenin yazına hiç yeteneğinin olmamasıydı. Meslek yaşamı boyunca, yazın adına yaraşacak hiçbir şey yazamayacaktı – ne tiyatro oyunu, ne roman, ne şiir, ne koşuklu mektup, ne yergi yazısı ne de “söylev”. Çalışma arkadaşlarının elindeki, *Discours d'État à M. Grotius* (Mösyö Grotius'a Hitaben Devletin Söylemi) adlı en uzun metin, çağdaşlarına göre, Guez de Balzac'a çok şey “borçluydu”. Daha sonra, Bordeaux'lu bir yayıncıdan, tek cilt halinde, Latince, adli ve yazıtibilimsel iki kısa inceleme yayımlayacaktı. Doğrusunu söylemek gerekirse, her şey onun da Fransız dilini selefi Borbonius'tan daha iyi kullanamadığını düşündürüyor.

Başarısızlığının öteki nedeniyse siyasal durumdu. XIII. Louis Richelieu'den birkaç hafta sonra ölmüştü; oğlu XIV. Louis ise yalnızca beş yaşındaydı. Krallık dengesiz bir dönemden geçiyor, tarihçilerin “Fronde” (“Sapan”) olarak adlandırdığı ve kimi zaman gerçek bir iç savaşı andıran kaygı verici ayaklanmalarla sarılıyordu. Ayaklanmalar özellikle Ağustos 1648'de patlak verdi, Krallık Sarayı barikatlarla kuşatıldı, işler öyle bir noktaya geldi ki başbakan olarak Richelieu'nün yerine geçen Kardinal Mazarin genç hükümdarla annesini başkentten uzağa götürmeyi yeğledi, birkaç hafta sonra dönüp kenti Alman paralı askerlerle kuşattı. Kraliyet beş yıl boyunca sınırların gerek içinde gerek dışında silahlı çatışmalar, ağır bir ekonomik bunalım yaşayacak, ayrıca soylu sınıfının bir bölümü, Paris Yüksek Mahkemesi ve François-Henri

Salomon'un da parçası olduğu Büyük Kurul gibi başka anayasa organları kralın iktidarını ciddi biçimde tartışmaya açacaktı. Bu bağlamda, Salomon'un mesleki geleceğinin tehlikede olduğu ve geçim kaynaklarının azaldığı başkentten ayrılıp, doğduğu ile çekilmesine kızmak güç.

Kente döner dönmez, para karşılığında bazı kazançlı görevlere getirildi, kendisiyle aynı çevreden bir kızla, Bordeaux Yüksek Mahkemesi başkanının Isabelle adındaki kızıyla evlendi. Kayınpederi ölünce, onun yerine geçti, böylece kendisine toplum içinde dikkate değer bir konum ve gelir sağladı.

XVII. yüzyılda yayımlanmış, *Mélange d'histoire et de littérature* (Tarih ile Yazının Karışımı) adlı bir kitap onunla, atalarıyla ve yeniden doğduğu kente yerleştikten sonra neler yaptığıyla ilgili ayrıntıların içeriyor. Yazarı Dom Bonaventure d'Argonne dönemin başka vakanüvislerinin tersine, Akademi üyesine düşman kesilmiyor. Ondan özellikle ailesinin Venedik kökenli olduğunu öğreniyoruz. Soyağacını bile veriyor, "Mösyö François-Henri de Salomon"un soyunu Bordeaux'ya temsilci olarak gönderildikten sonra oraya yerleşip, çoluk çocuğa karışan "soylu kişi" Marco de Salomon adlı bir ataya dayandırıyor.

Gerçekten de Venedik'te XVIII. yüzyılın sonuna dek "Salomon", "Salamon" ya da "Salamoni" adında soylu bir aile vardı; görünüşe göre, oraya Yakındoğu'dan ya da Sicilya'dan gelmişti ve Yahudi kökenli olabilirdi. Virelade adına gelince, Virelade Bordeaux'daki Graves bağlarının ortasındaki bir bucağın adı, Akademi üyesinin annesiyle babasının orada toprakları vardı.

Soyunun Venedikli bir aileye dayandığını beklenmedik bir kaynak da doğruluyor. Büyük Alman yazar Ernst von Salomon *Der Fragebogen* (Soruşturma) adlı özyaşamöyküsel kitabında soyadları yüzünden ailesinin karşılaştığı güçlükleri anlatıyor. "Soyluların kendileri için yaptıkları, her sülalenin soyağacının bilindiği ve belgelendiği oranda yer aldığı standart Gotha Cep Takvimi, bizim aileyle ne yapacağını bilememiştir. Orada Venedikli gizemli bir soylu adamdan söz edilir, bu adam birdenbire tarihin karanlıklarından tümüyle beklenmedik bir yerde ortaya çıkmış, oraya soyun

atası olarak yerleşmiş, sonra da daha ayrıntılı bilgi vermeden ölüp gitmişti.”¹

Yazar bu dinsel söylenceyi sevecenlikle alaya alıp, dengesizliğe olan eğiliminin kesinlikle o göçebe atadan kendisine geçtiğini düşünüyor.

• • •

Artık doğduğu kente mühim biri olarak yerleşen ve çevresinde bir aydın olarak ün salan François-Henri Salomon de Virelade bilimsel çalışmalar yapmayı amaçlayan bir tür akademi kurmaya çalıştı. Ama kafasındaki düşünceler biraz tuhaftı. XVIII. yüzyıldan kalma bir belgeden 1664'te, Bordeaux'da, “Yüksek Mahkeme Başkanı ve Fransız Akademisi'nin kırk üyesinden biri olan Mösyö Salomon'un evinde fizikçilerden ve hekimlerden oluşan bir meclis”in toplandığını öğreniyoruz. “Bu bilginler, arkadaşlığın ve yarışmanın kurallarından başka bir kural tanımadan, doğa bilimleriyle uğraşıyorlardı; hatta hayvan beyinciklerini ve balıkları kesip inceliyorlardı. Örneğin, yalnızca düş gücüyle bir insan dölütünün maymun dölütüne dönüşümü üstüne bilimsel bir inceleme okuyorlardı... Bu belge çok eleştirildi. İnceleme de, eleştiriler de basıldı, ama bu Dernek'ten bize kalan her şey bunlarla sınırlı.”

Koltuğa oturan üçüncü kişi Paris'e bir daha yalnızca bir kez dönmüş gibi görünüyor. 1667'de. Séguier Konağı'na gitmiş, onu bir daha görmekten umudu kesen çalışma arkadaşları kendisini çok iyi karşılamış, hatta onu hemen yönetici seçmişlerdi. Bu görevde kısa bir süre kaldıktan sonra, doğduğu kente döndü. Üç yıl sonra, ölüm haberi geldi, geciktirmeksizin halefinin seçilmesi için harekete geçildi.

Seçilen kişi o dönem için orta yaşlı bir adamdı, otuz beş yaşındaydı ve oyun yazarı olarak ün salmıştı. Kabul törenindeki konuşmasında, selefine saygılarını sunmayı gereksiz bulacaktı. Hatta adını bile anmayı es geçecekti, hani bu can sıkıcı süreci olabildiğince çabuk kapatmak gerekiyormuşçasına.

1 Soruşturma, çev. Ayşe Selen, YKY, 2005.

Akademi'nin tarihinde üzücü bir olay! Bu koltuğa oturan üçüncü kişinin yazgısı da çok üzücü! O gencecik adamı baştan seçmemek gerekiyordu, orası kesin, ne de olsa neredeyse hiçbir şey yazmamıştı. Yanlış gerekçelerle, dalkavuk bir anlayışla, koruyucuyu gücendirmemek için, aynı zamanda düşüncesizlikten ve deneyimsizlikten seçilmişti o. Çok büyük bir hataydı, sonra da zavallı Bordeaux'luya kızdılar; oysa hatalı olan o değildi.

Yazarların Kışkandığı Adam

Philippe Quinault sonuçta harika çocuk olmakla hiç ilgisi bulunmayan seleftinin tersine gerçekten bir harika çocuktur. Louvre yakınlarında dükkânı olan bir fırıncının oğluyken, on sekiz yaşında tiyatro yazarı olarak ilk başarısını tattı. Sonra bir sürü komedi, tragedya ve trajikomedi yazdı, otuz yaşına gelmeden bunların sayısı en az on beşi bulmuştu; çoğunlukla coşkulu bir izleyici kitlesinin karşısında sahnelenmişler, oyunlara birkaç kez XIV. Louis de gelmişti. Buna koşut olarak, hukuk eğitimi görmüş, bu da kendisinin Paris Yüksek Mahkemesi'nde avukat unvanı edinmesini sağlamış, ayrıca para karşılığında Sayıştay'da alt kademededen bir göreve getirilmişti.

Yetenekli, becerikli ve uyanık bir adam olduğundan yaşadığı yüzyılda en büyük yazarlarınkine denk bir konum edinmişti. Mart 1670'te, Fransız Akademisi'ne seçildiğinde buna kimse şaşırmadı. Her ne kadar kimileri dudak bükse de. Örneğin, yazın dünyasını düzene sokmayı kafasına koymuş, yazarlara ya iltifatlar ya da eleştiriler yağdıran Boileau dudak bükkenlerdendi. Söylediğine göre, adamı seviyordu sevmesine ama biçimini yavan, hatta yapmacık buluyordu:

Quinault'nun kahramanları bambaşka konuşuyor,

Derken herkes birbirine tatlı tatlı "Sizden nefret ediyorum" diyor.

Onu düşük nitelikli, halkın övgüye boğduğu, ama çok da değerli olmayan bir yazının temsilcisi olarak görüyormuş gibi sürekli alaya alıyordu.

Bir yazar düşünsem yapmayan hiç falso

Aklım Vergilius der, uyak Quinault.

Neyin haklı bir eleştiri olduğunu, neyin yazarların ve nedimlerin kendi aralarındaki entrikalardan kaynaklandığını çözmek isteme-

sem de, koltukta oturan dördüncü kişinin zamanın modalarından hem yararlandığı hem de onların kurbanı olduğu açık.

Fransa açısından, o sıra gösterişli, parlak ve yaratıcı ama aynı zamanda uçarı bir dönem yaşanıyordu. Ülke nihayet Fronde'un yol açtığı kargaşadan sıyrılmış, Güneş Kral'ın büyük saltanatı göz kamaştırıcı ışıltısını sergilemeye başlamıştı; saray 1682'de Versailles Şatosu'na yerleşmeden önce bile çeşitli krallık konutlarında görkemli şöenler düzenliyor, Quinault da bunlara katılıyordu. Hatta en parlak yıldızlardan biri olduğu da su götürmezdi.

Öte yandan, tiyatro oyunlarından çok librettolarıyla parlamıştı; bu yazın türüne o sıralarda İtalyancadan başka bir dilde rastlanmıyordu, Fransa'daki öncüsü Quinault olmuştu; ele aldığı kolay bir tür değildi, ne de olsa her zaman müzikle birlikte dinlenmeyen sözler aşırı basit görünebiliyor; Boileau'nun eleştirileri gibi eleştirilere çanak tutuyorlardı.

Quinault Akademi'ye girişinin hemen öncesinde libretto yazarlığına başlamıştı. O zamana dek, zamanının dramaturglarının ve ozanlarının aldığı klasik eğitimi almıştı, seçilmesini sağlayan şey de buydu. Yazısının ve yaşamının gelişimini değiştiren, ona daha büyük bir ün ve servet kazandırsa da, aynı zamanda daha çok kıskanılmasına ve çekiştirilmesine yol açan şey, Floransa'dan gelmiş ve XIV. Louis'nin saltanatının en güzel yıllarında saray eğlencelerinde çok etkili olacak, son derece yetenekli, ama çok hırslı ve dediği dedik besteci Jean-Baptiste Lully'yle ortaklığı oldu.

"Müzik denetmeni" olarak atanan Floransalı türlü türlü gösteri-baleler, komedi-baleler, maskeli balolar, lirik trajediler vb- düzenliyor, metinler için dönemin en büyük yazarlarına başvuruyor, bu yazarların başında da örneğin *Le Bourgeois gentilhomme*'da (Kibarlık Budalası) olduğu gibi birçok kez birlikte çalıştığı Molière geliyordu. Başka yazarların da kapısını çaldı, onlar da bu yeni libretto yazarlığı işinde kendilerini sınavı az çok başarı kazandılar: Pierre Corneille'le kardeşi Thomas, Jean de La Fontaine, hatta Boileau. Ama hiçbirisi Philippe Quinault kadar Lully'ye yakın değildi. Quinault en az on iki gösteride onunla birlikte çalıştı, bunların çoğu -örneğin *Psyché* (Psykhe), *Cadmus et Hermione* (Kadmos ile Harmonia) ya da *Armide*- çok büyük başarı kazandı. İç içe geçen metinler, müzikler, danslar, krallık konutlarının alanlarına da,

genel havasına da özel olarak uyduruluyordu. İki ortak, sarayın yıldızı oldu; onlara çok saygı duyuluyor, çok para kazanıyorlardı. Bu da dönemin yazarları arasında, gerek kralın, gerek halkın Quinault'yu el üstünde tutmasına anlam veremeyen birçok kişide öfke uyandırıyordu.

Onu savunan tek tük yazarlardan biri bugün *Contes*'uyla (*Peri Masalları*) bilinen Charles Perrault'ydü, anılarında şöyle yazacaktı: “Doğrusu, o günlerde Paris'te Mösyö Quinault'dan yana olan neredeyse tek kişiydim, farklı farklı yazarlar ona karşı cephe alıp, hem Saray'ın hem Kent'in beğenisini değersizleştiriyorlardı; ama sonunda, sevinen taraf ben oldum. Son zamanlarında herkes ona hakkını teslim etti, onu en çok yerenler gerçekler karşısında dayanamayıp hayranlıklarını dile getirdi, kendisinde bu tür yapıtlar açısından özel bir deha olduğunu kabul ettiler.”

Perrault Philippe Quinault'yu “en çok yerenler”den ve “dayanamayıp” düşüncelerini değiştirmek zorunda kalanlardan söz ederken, kuşkusuz Boileau'ya işaret ediyordu. Boileau onu en sert eleştiren kişiyken, sonunda yumuşamaya başlamış, hatta yapıtlarının geç tarihli bir yeni baskısının önsözünde şöyle demişti: “Mösyö Quinault'ya karşı yazdığım sırada çok gençtim, o da kendisine sonradan haklı bir ün kazandıran kitaplarını daha yazmamıştı.”

Bu bir geri çekilme miydi? Pek olası görünmüyor. Bu sözcükler yayımlandığında, iki yazar on yedi yıldır Akademi'de birlikteydi; Quinault ince, tatlı dilli, arkadaş canlısı bir adamdı, çalışma arkadaşları da onu hoş tutmak istemişti ama bu yapıtıyla ilgili yargısının değiştiği anlamına gelmiyordu. Kaldı ki, yargısını yazışmalarında açıkça ortaya koymuştu, örneğin bir mektubunda şöyle diyordu: “Tüm şiirsel dalaşmalarımıza karşın, benim arkadaşım olarak ölen Mösyö Quinault'nun anısına hakaret etmeyi kesinlikle istemem burada. İtiraf edeyim ki, çok zekiymi ve şarkıya dönüştürülebilecek güzel dizeler yazma konusunda özel bir yeteneği vardı. Ama o dizeler ne çok etkili ne de çok yüce sayılabilirdi...” Boileau libretto yazarına başarı kazandıran yazın türüne kendi kuşağından birçok yazar gibi pek sıcak bakmıyordu – sonu komedi gibi biten o trajediler, beylik şarkılara dönen melodramlar ve hepsinden önemlisi izleyicilerin o gösterilerden çıkarabileceği, kendi gözünde çok zararlı dersler konusunda şöyle diyordu:

... onlardan öğreneceği şey, biricik yüce Tanrı'ya duyulan bir aşkıta,
 Her şeyin feda edilmesi gerektiği, geriye erdem bile kalmayasıya;
 İnsanın yanıp tutuşması için asla çok erken olmadığı;
 Tanrı ona bir yürek verdiyse, bunu yalnızca âşık olması için yaptığı;
 Bir de şehvet ahlakının tüm o basmakalıp sözleri
 Lully'nin müziğin sesleriyle canlandırdığı hani.

Quinault'nun yazılarına işlediği varsayılan “ahlaksızlığa” yönelik bu ağır eleştiri yalnızca Boileau'ya özgü değil. Boileau az önce alıntıladığımız dizeleri yayımlayınca, o dönemin en etkili düşünürlerinden birinden, Jansenistlerin başı ve Blaise Pascal'in arkadaşı, “Büyük Arnaud” takma adlı tanrıbilimci Antoine Arnauld'dan coşkulu bir onay mektubu aldı. “İşin en kötü yanı” diye yazdı Boileau'ya, “bu şehvet şarkılarının zehri oyunların oynandığı yerle kalmıyor, tüm Fransa'ya yayılıyor, sayısız insan onları ezberlemeye çalışıyor, her yerde onları söylemekten keyif alıyor”.

Dönemin –kimilerine göre tüm zamanların– en büyük vaizi Meaux Piskoposu Bossuet de olaya aynı pencereden bakıyordu. O da “Quinault'nun operalarında, şiirlerinin her yerinde yankılanan tüm o düzmece sevecenliklerle ve aldatıcı çağrılarla birlikte, özdeyişlere indirgenmiş kokuşmuşluğa” karşı çıkıyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, onu kaygılandıran şey şarkıların “sayısız insan” üstündeki değil, tek bir kişi üstündeki, XIV. Louis üstündeki uğursuz etkisiydi. Kraliyet ailesinin bir bölümünün günah çıkarma papazı olan bu yüksek rütbeli din adamı hükümdara durmadan bilgece ve ılımlılıkla hareket etmesini, iyi bir Hristiyan gibi davranmasını, karısını onurlandırmasını ve çevresinde pervane gibi dönen güzel kadınları görmezden gelmesini öğütlüyordu. Quinault Atys'te “Gereğinden fazla akli başında olmak akıllı işi değildir”, *Cadmus et Hermione*'da “Şanla şöhretle uyuşan aşka kim karşı çıkabilir?” ya da *Astrate*'ta “Hayır, hayır, Tanrım; aşk sınır tanımaz olunca, her şeyi ayartmalı ve her şeyi alt etmelidir, geriye bir tek aşk kalasıya” dediğinde öfkeden köpürüyordu.

Farklı tanıklıklardan, kralın böyle sözleri duymaktan mutluluğunu gizlemediği ve nedimlerinin de verilen mesajları kolayca kavradığı biliniyor. Örneğin, Atys'teki en “sinsi” mesajı:

*Mutlu olabilmek için çoğunlukla,
Biraz olsun suç işlemek gerek.*

• • •

Quinault'nun dizelerinden yayılan "şehvet" ahlakının kınanmasına bir de ortağına, "suç ortağı"na duyulan güvensizlik eklenmişti. Floransalı için librettolar yazması çok da övünülecek bir şey değildi. Adam zorbalığı ve biraz açgözlü olmasıyla ün salmıştı. Molière de onunla çalışmıştı çalışmasına ama ikisi arasında sürekli fırtınalar kopuyordu, sonunda da patırtılı bir biçimde bozuştular. Lully ile Quinault ise gül gibi geçiniyordu. Onları çekiştirenler ilkinin bir değirmencinin oğlu, ikincininse bir fırıncının oğlu olmasına anıştırma yaparak, "aynı hamurdan" olduklarını söylüyorlardı. Hatta libretto yazarının müzisyenin "buyruğundan çıkmadığı", istediği metinleri yazmaya sürekli hazır olduğu ileri sürülüyordu.

La Fontaine libretto yazma işine kalkışıp da başarılı olamayınca ve birkaç ayın sonunda Lully'yle bozuşunca, ona karşı eşi benzeri görülmemiş bir sertlikte bir yergi yazdı:

*Floransalı
Sonunda yaptı
Yapmayı en iyi bildiği şeyi.
Farkı yok şu besleyip iyilik ettiğimiz kurtlardan
Ama kurt kurtluğundan hiç vazgeçer mi?
Vazgeçemeyeceği gibi koyunun koyunluğundan.
Beni uyarılmışlardı; demişlerdi ki: "Aman;
Ateşle oynar o adamla iş tutan;
Daha tanımıyorsunuz Floransalıyı;
Ne edepsizdir o, tam bir üçkâğıtçı..."*

*İşte bu adam bana dedi ki: "İster misin,
Şöyle canlı canlı bir opera yapalım...
Bak nasıl olacak sana anlatayım
Böylece kazancı nasıl bölüşeceğimizi öğrenirsin:
İkiye böleceğiz onu, bir yanda para, bir yanda şarkılar;
Para bana kalacak, sana da sesler tınılar..."*

*Belki böyle söylemedi tam olarak,
Ama benimle bambaşka sözcüklerle konuşarak,
Gizlemeye çalıştığı buymuş meğer. Beni kandırdı;
Nasıl olacak diye düşünmeden, tatlı,
Hoş ve birbirine benzer zırvalar yazmamı söyledi bana,
Birkaç satır yazacakmışım gelgeç aşkların ağzıyla
Sonra onları bala bulayacakmışım; sonuçta, beni faka bastırdı.*

Fransızca şiirdeki son fiil (*enquinauder*, faka bastırmak) unutulmadı. Kuşkusuz, XVII. yüzyıldan çok önce de kullanılıyordu; “*quinault*” ise eskiden “maymun” anlamına geliyor, “*enquinauder*” de “pohpohlayarak ya da dalkavukluk yaparak aldatmak” demektir; “*embabouiner*” de aynı anlamda kullanılıyordu; ama La Fontaine anlamı birazcık değiştirip, hedefi tam ortasından vurdu. Ondan sonra, Quinault’nun adı ne zaman anılsa, bu akla gelecekti.

Benzer izlenimler adamakıllı yerleşti. Özellikle de yetenekli kalemlerden çıktıklarında. Koltukta oturan dördüncü kişi her ne kadar bir sonraki yüzyıl kendine Voltaire gibi seçkin bir savunucu bulsa da, bundan kalıcı biçimde etkilendi.

*Ey katı yürekli Boileau, Musa’sı gülmek bilmeyen,
Tatlı Quinault’daki hoş gitme sanatını çekemeyen,...
Herkes lanet okuyor insanlık dışı taşlamana.
Duymuyor musun alkışlarımızı
Quinault’nun öcünü alan dört kez haftada?*

Aydınlanma Çağı’nın felsefecisi *Le Siècle de Louis XIV*’da (XIV. Louis’nin Yüzyılı) libretto yazarını övgülere boğdu, onun “kolay görüldüğü oranda zorlu ve yepyeni bir türde” en ünlü çağdaşlarının düzeyine yükselmeyi başardığını düşünüyordu. “Bir ozanın alabileceği gerçek övgü” diyordu, “dizelerinin akılda tutulmasıdır. İnsanlar Quinault’nun sahnelerini baştan sona ezbere biliyorlar; bu İtalya’daki hiçbir operanın elde edemeyeceği bir üstünlük... Antikçağda *Armide* ya da *Atys* gibi bir şiir bulunsaydı, göklere çıkarılırdı! Ama Quinault moderndi”.

Voltaire ve d’Alembert gibilerinin sayesinde, Quinault’nun yapıtı XVIII. yüzyılda yeniden sevmeye başladı, özellikle 1775-1779

arasında, “Gluck’çular ile Piccinni’cilerin kavgası” olarak adlandırılan o akıl almaz olay sırasında.

Fransa o sıra farkında olmasa da yazgısını altüst edecek Devrim’in on yıl uzağındaydı. Ama ne kralcılarla cumhuriyetçiler arasında, ne mutlak monarşi yanlılarıyla anayasaya dayalı monarşi yanlıları arasında bölünmüştü. Ulusun seçkin kesimi, çelişkili biçimde Alman besteci Christoph Gluck’un temsil ettiği “Fransız tarzı” geleneksel opera yanlılarıyla Niccolò Piccinni’nin temsil ettiği “İtalyan tarzı” müziği tutanlar arasındaki çekişmeyle yakından ilgileniyordu. O yıllarda Paris’e gelen İngiliz bir gezgin “erdemli ya da hoş biri olup olmadığınızı değil de Gluck’çu mu, yoksa Piccinni’ci mi olduğunuzu öğrenmeden kimsenin sizinle tanışmaya yanaşmadığını” anlatıyor. Yalnızca Piccinni’cilerin gittiği ve Gluck’çuların hoş karşılanmadığı kafeler vardı. İki grup salonlarda, okullarda, halka açık alanlarda, hatta kimi zaman sarayda birbirine sövüp sayıyordu. XVI. Louis’nin karısı olan ve 1774’te on sekiz yaşında kraliçe tacını giyen genç Marie-Antoinette Viyana’da Gluck’un öğrencisi olmuştu ve yansız görünmeye çabalasa da, onun hayranlarından biri olarak görülüyordu. Karşı taraftaysa Fransız Akademisi’nin daimi sekreteri Jean Le Rond, öteki adıyla d’Alembert vardı; Diderot’yla birlikte *Encyclopédie*’yi (Ansiklopedi) tasarlayan bu felsefeci ve matematikçi tartışmaktan çekinmiyordu; daha önce gördüğümüz gibi, Salomon de Virelade’ı yerden yere vurmuş, Richelieu’yü Corneille’i kıskanmakla suçlamıştı; sonra da Piccinni’ci grubun bayraktarı olacaktı.

Burada “uçurumun kıyısında edilen bu dansı” anmamın nedeni, günün birinde tartışmaya son noktayı koymak için, aynı yazarın metinleri üstüne müzikal yapıtlar bestelemelerini isteyerek Gluck ile Piccinni’yi yarıştırmaya karar vermeleriydi. O yazar da Philippe Quinault’ydu.

Yapıtının son kez ünlendiği sırada, yazar öleli neredeyse yüzyıl olmuştu. O üzüntüden, hatta bir anlamda korkudan ölmüştü.

Bunun nedeni librettolarına yönelik eleştirileri hafife almasıydı! O eleştirilerden etkileniyor, söylenenleri can sıkıcı bir

yanlış anlamanın sonucu olarak görüyordu. İnsanları uçarılığa ve ahlaksızlığa mı özendirmeye çalışıyordu? Tanrı biliyor ki hayır! Delişmen dizeler yazıyorsa bu türün gereği idi. Tumturaklı sözlerle ne şarkı söylenebilir ne de dans edilebilirdi! Bunu Akademi'deki çalışma arkadaşlarına durmadan yineliyor, onlar da kendisine karşı yumuşuyor, ama bir yandan da kişiliğinin zayıf olduğu konusundaki düşünceleri pekişiyordu. Onunla Louvre koridorlarında –Topluluk 1672'de oraya yerleşmişti– karşılaşa karşılaşa, bu namuslu adama yazılarından bağımsız olarak bakmayı alışkanlık edinmişti hepsi. Hepsi, Bossuet bile. Hatta Quinault'nun kendisi bile: Sarayda, XIV. Louis'nin hoşuna gitmek için, açık saçık şiirler yazıyor; Akademi'deyken, meslektaşlarıyla birlikte hovardalığı ve ahlaksızlığı yeri yordu. Bütün bunları da insanın içine dokunan bir saflıkla yapıyordu.

Ama Versailles'da ortam değişmek üzereydi. Bir ağırbaşlılık, hoşgörüsüzlük, hatta yobazlık rüzgârı esmeye başlamıştı, kimi tarihçiler bunda, doğrusunu yanlışını bilemem ama kraliçe ölünce kralla gizlice evlenen Madam de Maintenon'un etkili olduğunu düşünüyorlardı. Ekim 1685'te, XIV. Louis, dedesi IV. Henri'nin ilan ettiği ve Protestanlara inanç özgürlüğü kazandıran Nantes Fermanı'nı yürürlükten kaldırmaya karar verdi. “Kalvenci Protestanlar” hemen toplu olarak İngiltere'ye, Prusya'ya, İsviçre'ye ya da o zamanlar Hollanda'ya dendiği gibi Birleşik Eyaletler'e göç ettiler; Berlin ve Londra gibi kentlerin gelişmesine büyük katkı sağlayacaklardı.

Quinault fermanın yürürlükten kaldırılmasını hükümdarı yücelten uzun bir şiirle övdü. Ama insan, olan bitenlere bakınca, o yıllarda gerçekleşen ve kendisini çok yakından ilgilendiren başka bir olaydan etkilendiğini düşünüyor.

Bu acıklı olay kötü bir şaka gibi yaşamını birdenbire etkisi altına almıştı. 1687'nin ilk haftalarıydı. Arkadaşı Lully müzisyenlerine yakında kralın onuruna çalacakları bir *Te Deum*'u prova ettiriyordu. Elinde asası vardı, bu süslü, ağır değnekle tempo tutup, komutlarını veriyordu. Birden, kızgınlıkla, yere sertçe vurunca, kendi ayak parmağını ezdi. Yara mikrop kaptı, o kadar ki hekimler kesilmesini salık verdiler. Ama aynı zamanda eşsiz bir dansçı olan besteci buna yanaşmadı. Öyle olunca da kangren başına kadar yayıldı ve öldü.

Quinault bunun üstüne yıkıldı. Hatta tanrısal bir ceza olarak gördüğü bu olaydan büyük bir korku duydu. Çok geçmeden, tiyatrodan da operadan da vazgeçmeye karar verdi, artık yalnızca duayla ve meditasyonla geçecek bir yaşam sürecekti. Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasını, dolayısıyla kralın "sapkın mezhebi" "alt ediş"ni öven şiirde, kendi dönüşümünü de haber veriyordu.

*Şarkılarının baş tacıydı oyunlar ve aşklar;
Daha yüce bir tonla sesimizi duyurmalıyız oysa:
Elveda diyorum size, ah canım Musa,
Elveda diyorum size, hem de sonsuza kadar.
Benim dizelerimi adamam gereken şey
Ölümsüz belleğe kazınacak işlerdir.
Çok uzun zamandır korkulan bir Canavar
Sonunda devriliyor, umamadan cehennemde ayağa kalkacağını.
Yenilmez Louis yapar
Eskiden nice kralların bir türlü yapamadığını.
İğrenç, aman vermez, acımasız sapkın mezhebi
Kilise onunla alt eder...*

Quinault uçarı şiirlerini ilk kez yadsımiyordu. Ama genelde, bunu yalnızca ağızdan yapardı. "Ciddi ciddi ruhunun kurtuluşunu düşündüğünde, o yoldan çıkışları en az yüz kez yerdiğine tanık oldum" diye anlatacaktı Bossuet. Ama şimdi tiyatroyu, operayı, baleyi ve şarkıları kesin olarak arkasında bırakmaya karar vermişti.

Yaşamının son döneminde kendisiyle görüşen kişiler, onu cehennem azabı korkusu altında ezilen ve yalnızca yaşama gözlerini bir aziz gibi yummak isteyen yaşlı bir adam olarak betimliyorlar. Oysa 26 Kasım 1688'de öldüğünde, elli üç yaşındaydı.

O zamanlarda, koltuklar uzun süre boş kalmıyordu. "Tatlı Quinault"nın ölümünden dört hafta sonra, Fransız Akademisi onun yerine yine Versailles'la bağlantıları olan, ama oraya, hani denebilirse, başka bir kapıdan girip çıkan birini seçti.

İki Yüzyıl Sonra Yeniden Doğan Adam

“Uzun, ince, koca burunlu, başını arkaya atan, dalgın, uygar, saygılı, yabancılar arasında yaşaya yaşaya her türlü yol yordamı öğrenmiş, hanımlarla seçkin insanların bir türlü alışamadığı, çirkince bir dış görüntüsü olan, ama kendisiyle saçma sapan şeylerden değil de elle tutulur birtakım konulardan konuşulduğunda o görüntüsü silinip giden bir adamdı. Sonuçta, devleti seven, çok bilgili, çok alçakgönüllü, kesinlikle çıkar gözetmeyen, doğruyu söyleme, hem düşüncesini hem de neden öyle düşündüğünü sonuna kadar dile getirme konusunda, ne kralı ne de bakanları gücendirmekten çekinen, çoğunlukla aklındakileri onlara da benimseten, son derece bilge ve sağduyulu, pırıl pırıl bir insandı.”

Saint-Simon Dükü’nün koltukta oturmuş beşinci kişi olan François de Callières üstüne bu düşünceleri tarihsel anı yazarının benzerlerini kolay kolay övgüye boğmaması göz önüne alınınca daha da değer kazanıyor. Üstelik, bu adama yakıştırdığı nitelikler onun çağdaşlarının izlenimleriyle hiç örtüşmüyor.

Bunun nedeni, onun Fransız Akademisi’ne 23 Aralık 1688’de yanlış gerekçelerle seçilmiş olmasıydı. Genel kanıya göre, kısa bir süre önce XIV. Louis’ye adadığı dalkavukça bir *Panegyrique*’in (Övgü Söylevi) sonucuydu bu. Aynı dönemde, başta *Histoire amoureuse poétique de la guerre déclarée entre les anciens et les modernes*¹ (Eskilerle Modernler Arasında Yeni Çıkan Savaşın Şiirsel Tarihi) olmak üzere, bambaşka metinler de yayımlamıştı doğrusu; sonrasında da yazınsal niteliği su götürmeyecek daha pek çok metin yayımlayacaktı; ama baştaki dalkavukluğunun yarattığı içler acısı izlenim asla bütünüyle silinmeyecekti.

1 Maalouf burada söz konusu kitabın adını yanlış vermiş. Callières’in kitabının doğru adı *Histoire poétique de la guerre nouvellement déclarée entre les anciens et les modernes* olmalı. (ç. n.)

İşte Saint-Simon'un çizdiği portre bu izlenimin birazcık olsun düzelmesini sağlamıştı: Callières "doğruyu söyleme konusunda ne kralı ne de bakanları gücendirmekten çekinen" biriyse, onda pohpohlayıcı nedim görüntüsünün altında dürüst bir ruh olduğunu düşünmemiz gerekir. Sonuçta, çevresindeki her şeyi bilinçli ve kavrayışlı bir gözle inceliyor, bakışında kişisel tutkularıyla daha soylu kaygılar iç içe geçiyordu; kuşkusuz, gerçekçilikle idealizmi ustalıklarla iç içe geçirmesi iki yüzyıllık unutuluştan sonra günümüzde gittikçe artan bir ün kazandırıyor ona.

Onun şaşırtıcı yazgısı da böyleymiş işte. Selefî Philippe Quinault sağken tadını çıkardığı ününü yavaş yavaş yitirirken, François de Callières onun tam tersi bir yol izledi, ölümünden çok uzun zaman sonra ünlenmeye başladı.

Yeniden göze girmesini sağlayan kitabın adı *De la manière de négocier avec les souverains*'di (Hükümdarlarla Müzakere Etme Yolları Üstüne). Paris'te, *Mercure Galant*'da yayımlandı, yazarı, kapaktan öğrendiğimize göre, *Topladığı Kurullarda Kralın Danışmanı, Majestelerinin Kabine Sekreteri, Rijswijk'te imzalanan Barış Anlaşmalarında bir önceki Kralımızın Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi, Fransız Akademisi'nin kırk üyesinden biri Mösyö de Callières*'di. Yazarın kitapta ileri sürdüğü sav son derece saygıdeğerdi. Bir yüzyıl sonra ortaya çıkacak Clausewitz yöneticilere savaşın siyasetin başka yollardan sürdürülmesi olduğunu açıklarken, Callières bu yıkıcı yolların siyasetin olağan aracı değil, yalnızca son çare olması gerektiğini düşünüyordu. "Her Hristiyan hükümdar", diye yazıyordu, "haklarını savunup kullanmak için silaha ancak aklın ve ikna etmenin olanaklarını bütünüyle tükettikten sonra başvurmayı temel ilke olarak görmeli". Bize su götürmez bir sav gibi görünebilir ama XIV. Louis'nin hizmetinde çalışan bir diplomattan beklenebilecek bir şey değil. Hükümdarın askeri araçtan sürekli yararlandığı, krallığını zayıf düşürecek şekilde bir savaşı bitirip bir yenisini çıkardığı göz önüne alınırsa, baltalayıcı bile görünebilir.

Kitap 1716'da yayımlandı. Bu tarih de anlamsız değil. Yaşlı hükümdar bir önceki yıl ölmüştü, insan ister istemez danışman da efendisinin göçüp gitmesini beklemiş diye düşünüyor. Bugün metnin en az on beş yıldır hazır olduğu, Callières'in tüm o süreç boyunca onu ne zaman yayımlamanın daha uygun olacağını düşün-

düğü biliniyor. Saint-Simon'un da gözlemlediği gibi, adam yüreksiz biri değildi, mutlak hükümdara bile karşı çıkabiliyor, onun düşüncesini değiştirebiliyordu. Ama böyle bir açıksözlülük bir çalışma odasının duvarları arasında, dürüst ve sadık bir davranış olarak görülüyorsa da, kamusal alanda sergilendiğinde kabul edilemez olur. Callières böyle bir metni yayımlayarak hükümdarı öfkelen dirip öfkelen dirmeyeceğini yüz kez düşünmüş olmalı, çünkü metninde örneğin şöyle diyor: "Ulusumuz öyle kavgacı ki askerlik yoluyla elde edilenden başka şan şöret bilmiyor. Bu yüzden de soylu bir aileden gelen ve toplumun ileri gelenleri arasında yer alan Fransızların çoğu savaşta aşama kaydetmelerini sağlayabilecek bilgileri edinmeye çalışıyor, Avrupa'yı bölen ve Avrupa'daki sık savaşların kaynağı olan muhtelif çıkarları öğrenmeyi önemsemiyor".

"Kavgacı" önadı yalnızca "savaşçı" anlamına gelse de ve sonrasında kazandığı aşağılayıcı yananlamı taşımasa da, bu sözlerin XIV. Louis döneminde devlet işlerinin yürütölme biçimine bir eleştiri olduğu açık. Bu da Callières'in, efendisi sağken kitabı yayımlamaktan vazgeçmesini açıklıyor.

De la manière de négocier yayımlandığı zaman belli ölçüde başarı kazandı. Birkaç kez yeniden basıldı ve İngilizceye, Almancaya, İtalyancaya, ayrıca Rusçaya çevrildi. Ama bu ilgi kısa süreli oldu. Yetmiş yaşını aşmış olan yazar 1717'de öldü. Metni de, kendisi de çok geçmeden unutuldu gitti. Ama kitap tam olarak iki yüzyıl sonra, 1917'de, yavaş yavaş, tam anlamıyla dirilmeye başlayacaktı.

Birinci Dünya Savaşı ortalığı kasıp kavuruyordu; kurbanların sayısı daha o zamandan milyonları bulmuş ve Clausewitz ile Machiavelli'nin öğütlerini uç noktalara taşıyan birçok Avrupalı artık dökülen kanın ve yaşadıkları yıkımın boyutlarını görmeye başlamıştı.

Eskiden François de Callières'in kitabı ellerinin altında olan kimi diplomatlar, onda içinde yaşadıkları, çivisi çıkmış döneme yeni bir ışık tutabilecek birtakım bölümler olduğunu anımsadılar.

"Avrupa'yı oluşturan tüm devletler arasında" diyordu, "vazgeçilmez birtakım bağlantılar ve alışverişler var, öyle ki onlara tek bir cumhuriyetin üyeleri olarak bakılabilir... Bu devletlerden bazılarında yaşanacak önemli bir değişiklik, ötekilerin rahatını da ister

istememez kaçırabilir. En küçük hükümdarların kavgaları önde gelen güçleri ters düşürebilir, çünkü söz konusu güçlerin çıkarları farklı olabilir ve farklı tarafları korumaları altına almış olabilirler. Tarih çoğunlukla başta kolaylıkla bastırılabilir, önemsiz sayılabilecek, ama sonrasında kanlı savaşlara neden olan bir olayın tetiklediği bu tür bölünmelerin sonuçlarıyla doludur...”

Üstünde yeterince düşünülmemiş ittifakların, saplantılı düşmanlıkların, aşağılık hesapların ve sonuçta önemsiz sayılabilecek bir dizi olayın en kanlı savaşlara yol açtığı bir anakarada bu sözlere duyarsız kalabilir mi insan? Avusturya Arşidük’ü Franz Ferdinand’ın Haziran 1914’te Saraybosna’da öldürülmesi askeri makinenin saçma sapan bir biçimde harekete geçirilmesini –müttefiklerin yardıma çağırılması, askeri birliklerin seferber edilmesi, çatışmalar, istilalar, kırımlar– zorunlu mu kılmıştı gerçekten? Daha çok, öncelikli görevlerinin farklı çıkarlarını uzlaştırmak, çatışmaları önlemek, böylece halklarını o korkunç acılardan korumak olduğunu anlamamış Avrupa uluslarının acıklı bir başarısızlığı değil miydi?

Fransız Akademi üyesinin yararlı öğütlerini ilk keşfeden kişi üst düzey bir İngiliz görevli Sör Ernest Satow’dur. 1917’de, her bölümünde François Callières’in “siyasal bilgeliğin hazinesi” olarak tanımladığı kitabına gönderme yapan *A Guide to Diplomatic Practice*’i (Diplomatik İcra Kılavuzu) yayımladı.

İki yıl sonra, savaş daha yeni sona ermişken ve Avrupalıların çoğu yaşanan yıkımın nedenlerini anlamaya çalışırken, *De la manière de négocier*’in İngilizce yeni bir çevirisi çıktı, çeviriyi yakın bir tarihe dek Sör Winston Churchill’in parlamento sekreteri olan, Kraliçe’nin bir başka diplomatı Sör Alexander Frederick Whyte yapmıştı. Çeviri sürecinde özgür davranmış, Callières’in metninden ruhuna bağlı kalmıştı. Doğrusu, işe bir çevirmenin, hatta bir tarihçinin gözüyle bile bakmıyordu. Öncelikle, mesleğinin onurunu savunmak istemişti. Kamuoyunun gözünde, yaşanan korkunç yıkım özellikle diplomatların çevirdiği dolaplardan kaynaklanmıştı. Hükümetlerin ellerini kollarını bağlayıp, onları istemedikleri bir çatışmaya girmek zorunda bırakan ittifakları onlar kurmamış mıydı? Gerek Avrupa’da, gerek ABD’de, birçok kişi uluslarını ha-

berleri olmaksızın kanlı bir çarkın içine iten “gizli diplomasi”ye lanet okuyordu.

Bu tartışmada, François de Callières’in kitabı yalnızca “müzakere etme yolları” konusunda değil, aynı zamanda müzakerenin varoluş nedeni konusunda değerli bir düşünme aracı olarak görülmüyordu. Bir de müzakerenin, yazara göre en önemlisi çatışmayı engellemek olması gereken, amaçları konusunda. Kendisi yalnızca barışın erdemine inanırken, tüm yaşamını kavgacı bir hükümdarın hizmetinde geçirmiş bu adamın çelişkili vasiyeti buydu işte. Elimizde onun hayran olduğu bir kadına, Markiz d’Huxelles’e yazdığı mektuplar var, bu mektuplarda dünyaya bakışını özgürce açığa vurmuş. “Fransa” diye yazmış ona, “komşularının topraklarını ele geçirmeye çalışmak yerine, sınırlarına kapanıp halkının refahıyla ilgilense daha iyi eder.”

Bu ilk modern çeviriyi başka birçok çeviri izledi –İspanyolca, Çince, Portekizce, Japonca, Lehçe vb–, kitabın Fransızcasının yeni baskıları da yapıldı. Ama Akademi üyesi özellikle Anglosakson dünyasında parlak bir başarı kazandı.

Geçmişte de bu geçerliydi. Örneğin, ABD’nin üçüncü başkanı ve bağımsızlığın mimarlarından olan Thomas Jefferson’ın Callières’in kitabını okuyup hayran kaldığını, bir kopyasını Virginia’da, Monticello’daki kütüphanesinde sakladığını biliyoruz; son üç yüzyılda, gerek İngiltere’de, gerek ABD’de, Callières’in ve kitabının değeri övüldü durdu; en büyük hayranlarından biri, XX. yüzyılın en etkili Amerikalı düşünürlerinden olan ekonomi uzmanı ve siyaset bilimci John Kenneth Galbraith *De la manière à négocier*’yi okuduktan sonra şu yorumu yaptı: “Bu konuda başka söylenecek bir şey var mı diye düşünüyor insan.”

Aslında, kitap sayısız konuyu ele alıyordu –teşrifattan casusluğa, görgü kurallarından rüşvetin doğru kullanımına dek. Tüm bunların ötesine berisine de okumayı eğlenceli kılan, öğretici ya da tuhaf, incelikli gözlemler serpiştirilmişti. Öğütlerin bazıları evrensel ve son derece ahlakiydi.

“Yerleşik kanının tersine” diyordu Akademi üyesi, “müzakere-lerin başarısı asla sonradan tutulmayacak sözlere ve sadakatsizliğe dayandırılmamalıdır... Bir müzakereci yaşamı boyunca birçok

davayla uğraşacağını, ününü sağlam temellere oturtmasının kendi yararına olacağını ve ona sonrasında başka müzakerelerinin başarıya ulaşmasını kolaylaştıracığı için gerçek bir sermaye gibi bakması gerektiğini göz önünde bulundurmalıdır...” İyi bir istihbarat örgütünün yararları üstüne de: “Varsın bir generalin ordusunda bir alay eksik olsun, yeter ki düşman ordusunun durumu, asker sayısı ve tüm hareketleri konusunda bilgi alabilsin.”

Başka öğütler kendi döneminin ve çevresinin, hatta mizacının izlerini taşıyordu. “İyi içen biri” diye yazıyordu, “kimi zaman Kuzey ülkelerinin bakanlarıyla görüşürken, içkiyle arası pek iyi olmayan birinden daha başarılı olur, iş ki aklını kaybetmeden başkalarının akıllarını kaybetmelerini sağlayarak içebilsin”. Bir başka örnek: “Müzakereci bulunduğu ülkenin gelenekleri kadınlarla özgürce görüşebilmesine izin veriyorsa, gözlerine girmeye ve saygılarını kazanmaya çalışarak, onlardan yakınlık görmeyi önemsemelidir: Kadınların çekiciliklerinin gücü çoğunlukla en büyük olayların bağlı olduğu en önemli çözümlere bile katkı sağlayabilir. Ama göz kamaştırıcılığıyla, inceliğiyle, hatta iltifatlarıyla hoşlarına gitmeyi başarırken, yüreğini işin içine karıştırmamalıdır. Aşka genelde ölçsüzlük ve ihtiyatsızlık eşlik ettiğinden, güzel bir kadının isteklerine boyun eğdiği anda, ne kadar bilge olursa olsun, sırrını saklayamayabileceğini anımsamalıdır.”

XX. yüzyılın son otuz yılından bu yana, François de Callières’in ölümünden sonra kazandığı ün farklı farklı alanlarda durmadan pekişti, büyüdü. Büyük yapıtı artık yalnızca diplomatlar arasında değil, müzakere etme sanatıyla –müzakere teknikleriyle, etiğiyle, insan ilişkilerindeki rolüyle, iş dünyasındaki büyük önemiyle vb– ilgilenen herkes arasında bir klasik olarak görülüyor. *De la manière de négocier* gerek en iyi ticaret okullarının, gerek en saygın üniversitelerin programında – bir Harvard profesörü Callières’i bir ikna havarisi, hatta *soft power* mefhumunun yaratıcısı olarak görüp onun değerini vurguluyor; bir başkası, Tokyo Üniversitesi’nde, şirket içi cinsiyetler arası ilişkileri incelerken onun kitabını temel alıyor; İspanya’daki Navarra Üniversitesi’nden ya da London Bu-

siness School'dan başkaları da XIV. Louis'nin ılımlı danışmanına derslerinde kaynak yazar olarak başvuruyorlar. Tuhastır, Fransa bu unutulmuş Akademi üyesinin yeniden keşfedilmesine biraz çekinerek yaklaşıyor.

François de Callières kitabının bu şekilde diplomasi alanının dışına da ulaşmasına üzülmezdi kuşkusuz. Kaldı ki, o da asla “diplomat”ın değil, yalnızca “müzakereci”nin niteliklerinden söz ediyordu; “diplomat” o dönemde kullanılan bir sözcük değildi, ölümünden çok sonra uyduruldu, büyük olasılıkla da dudak бүkerdi bu sözcüğe. Bir müzakerecinin göreviyse hem daha belirgin hem de daha geniştir. Bir anlaşma, bir ateşkes ya da bir sözleşme üstüne ama aynı zamanda evlilik, dostça ayrılık, iş, seçim, atama konularında da müzakere yapılabilir – Callières de Fransız Akademisi'nde bir koltuk, bir koltuk da kralın hükümetinde elde edebilmek için bu yola başvurmamış mıydı? Bir anı metni olarak değil de bir kılavuz olarak görülen kitabında, kişiliğini seyrek öne çıkarıyor ama okurlarına verdiği öğütlerle kendine yarar sağladığını kestirebiliyor insan.

“Görüştüğü birinin gözüne girmeyi çok isteyen ince bir kişi bunda çoğunlukla başarılı olur ve ona sözünü dinletmenin yollarını bulur” diyor bize. “Müzakerenin en büyük sırlarından biri, kabul ettirmek istediğimiz şeyleri müzakere ettiğimiz kişilerin zihinlerine neredeyse damla damla akıtmaktır.”

Sözlerine inanmak için nedenlerimiz var. Şimdi aktaracağım öğüde gelince, bize yalnızca görevlendirildiği ülkelerden söz ettiğini düşünmemeliyiz; öyle görünmese de, şunları söylerken kendi ülkesini de düşünüyor: “Müzakerecinin, bulunduğu ülkenin geleneklerine ve alışkanlıklarına uyum sağlaması, hiçbir şeyden iğrenmemesi, onları küçük görmemesi gerekir... Yönetim biçimini, hele görüştüğü hükümdarın davranışlarını asla yermemelidir. Tam tersine, övgüye değer bulduğu her şeyi yapmacığa ve dalkavukluğa kaçmadan övmelidir. Tüm ulusların ve devletlerin birkaç kötü yasanın arasında birçok iyi yasası da vardır; o iyileri övmeli, iyi olmayanlardansa söz etmemelidir.”

Bugün bakıldığında, kendisinin de yaşamında kitabının içerdiği bilgileri uygulamaya koyduğu görülüyor.

11 Mayıs 1645'te, Torigni adlı küçük bir Norman kasabasında doğduğunda, François de Callières'i yaşadığı yüzyılın son derece hiyerarşik toplumunda çok parlak bir gelecek bekliyormuş gibi görünmüyordu. Ne çok soylu bir ailesi ne de dikkate değer bir serveti vardı. Ama yakınlarının kendisine sağladığı sınırlı şeyleri sabırla, tutkuyla ve akılcıca geliştirmeyi başardı.

Babası Jacques de Callières aralarında Jean Chapelain'in ve başka Fransız Akademisi üyelerinin de bulunduğu birtakım aydınlarla mektuplaşan kültürlü bir adamdı. Çocuklarına nitelikli bir eğitim vermek istediği için, onlara kitaplar getiriyor, okuyup doğru dürüst anlamaları için çaba gösteriyordu. Kendisi de başta belli bir başarı kazanan *La Fortune des gens de qualité et des gentilshommes particuliers* (Nitelikli İnsanların ve Özel Beyefendilerin Başarısı) olmak üzere birkaç kitap yazmıştı. Söz konusu kitap 1657'de, François on iki yaşındayken basılmış, onun yaşamına kesinkes etki etmişti. Bunu görmek için, babasının yazdığı kitabın bölüm adlarını okumak yeterli: "Nitelikli insanlar başarıyı Saray'da aramalı", "En kestirme yol Hükümdar'ın eğlencelerine katılmak", "Düşmanlara ve kıskançlara karşı davranış yöntemleri", "Cübbe başarı kazanmak için kılıçtan daha elverişli bir araçtır", "Bir beyefendi bir soylunun hizmetinden kralinkine geçebilmeli" vb. Şunu da es geçmeyelim: "Evlenmek için âşık olmak gerekir mi?", bu soruya Norman toprak ağası dört sayfada epey kapalı bir yanıt veriyor: Âşık olmak belki gereklidir, belki de değildir...

Geleceğin Akademi üyesinin kendisine babasından kalan, dünyaya açılırken yararlanacağı bir başka miras için de aynı şey söylenebilir. Jacques de Callières çok soylu bir aileye, Orléans-Longueville Düklerinin ailesine bağlıydı. Onlara yaşamı boyunca bağlılıkla hizmet etmişti; onlar da vefalı davranıp hem onu hem de ailesini korumuşlardı. Hatta bir süreliğine, onların koruyuculuğunda, Cherbourg valisi olmuştu.

Oğul da onların hizmetine girdi, güvenlerini kazandı, bunun karşılığında aile ona ilk önemli görevini verdi. Önadı Charles-Paris olan genç dük Polonya kralı olabileceğine inanıyordu. Bu konuyu müzakere etme görevi François de Callières'e verildi. O da Polonya'ya gitti, birtakım ilişkiler kurdu ve anlaşılan, başarmak

üzereydi. O sıralarda, Polonyalı soylu sınıfı Avusturya yanlıları ile Fransa yanlıları arasında bölünmüştü, dolayısıyla Fransa yanlıların şansı vardı. Ama aday 1672'de Ren Irmağı kıyısındaki bir çatışmada öldü ve aracının yılmadan sergilediği çabalar sonuçsuz kaldı. Öte yandan, Polonya'daki görevi sırasında kurduğu ilişkiler, yirmi yıl sonra, XIV. Louis'ye büyük bir hizmette bulunmasını sağlayacak, böylece onun kabinesine girebilecekti.

İktidarın merkezine ulaştıktan sonra, kendini vazgeçilmez kılmayı başardı ve yavaş yavaş hükümdarın en yakın çalışma arkadaşlarından birine dönüştü; hatta sekreter olarak, efendisinin yazısını taklit etmesine bile yasal olarak izin verildi. Kuşkusuz, asla ön plandaki bir siyasetçi olmadı ama Frontenac Kontu 1698'de ölünce, küçük kardeşi Louis-Hector'un Nouvelle-France'a vali atanmasını sağlayabilecek denli etkisi vardı. Bu görevin heveslisi çoktu, üstelik ileri gelen kişilerden oluşuyordu hepsi; ama XIV. Louis kararını Callières'den yana verdi, bu da Akademi üyesinin ne kadar işini bilen biri olduğunu gösteriyor.

Küçük kardeşi onu düş kırıklığına uğratmadı. Gözü pek ve girişken davrandı, o kadar ki kimi tarihçiler kendisini Kanada'daki en etkin Fransız yönetici olarak görüyordu; işi krala New York'u ele geçirmesini önermeye dek vardırırdı. Ama büyük hedeflerine ulaşamadan, genç yaşta öldü. Mayıs 1703'te, İsa'nın Göğe Yükselişi Yortusu günü, Québec Katedrali'nde ayindeyken, birdenbire bir kanama geçirip, birkaç gün sonra yaşama gözlerini yumdu. Montréal'de bir yere onun anısına Pointe-à-Callière adı verildi.

Sonuçta, bu koltukta oturmuş beşinci kişinin hem gözü pekçe hem de yol yordam gözeterek bir yaşam sürdüğü söylenebilir. O satranç tahtasına sürekli eğilen bir oyuncu gibi, kendi zamanının toplumu gözlemlemiş, çözümlemiş, hangi piyonu oynatırsa başarılı olabileceğini kestirmeye çalışmıştı. Yapabildiğinde ilerlemiş, gerektiğinde gerilemişti; asıl hedefini kovalamaktan asla vazgeçmemişti: Bu hedef de yaşadığı yüzyıla damgasını vurmaktı.

İkbal düşkünü bir adamdı kuşkusuz, ama ilkeden de yoksun değildi, başlangıçtaki konumunun çok üstüne çıkmayı başarmıştı

ve 5 Mart 1717'de, Paris'te, Saint-Augustin Sokağı'nda öldüğünde, yüklü bir serveti vardı: Malı mülkü arasında Rubens, Veronese ve Tiziano gibi ustaların elinden çıkma 250 tablo da bulunuyordu. Hiç evlenmediği için, servetinin büyük bölümünü Paris'in yoksullarına bıraktı.

Öldüğü sırada, Akademi üyesi, yazar ve özellikle yüce kralın danışmanı olarak da belli bir ün salmıştı; ama yaşamının son yılında yayımladığı ve kendisine ölümsüzlüğün kapılarını açan o şaşırtıcı kitap olmasa, ondan geriye hiçbir şey kalmayacak, anısı silinip gidecekti.

Kralın Kulağına Fısıldayan Adam

François de Callières XIV. Louis'nin kabinesinde yer alırken, Richelieu ve Mazarin'in izinden giden halefi, kardinal ve devlet adamı André-Hercule de Fleury, daha da ilerleyecekti: Onun vekilliğinde, Akademi'nin yirmi dokuzuncu koltuğu Fransa'da kralın tahtından sonra en yüce iktidar koltuğu olacaktı.

Nisan 1717'de seçildiğinde, daha krallığı yönetmiyordu ama o zaman da çok önemli biriydi. Kraliçenin, sonra da XIV. Louis'nin papazı olmuş, XIV. Louis ölmeden hemen önce kendisini gelecekte XV. Louis olacak çocuğun özel öğretmenini yapmıştı. Çocuk bir dizi ölümle büyük dedesinin veliahdı konumuna geldiğinde yalnızca iki yaşındaydı, kral olduğundaysa beş. Saltanat arabası geçerken, halk örtülerin arkasında gencecik hükümdarı görmek için yol kenarlarına toplandığında, kralın yanında durup ona gülümseyen, kulağına bir şeyler fısıldayan adam Fleury'ydi.

Fleury'nin bu yüzden çok üstün bir konumu vardı, bunu da Akademi'deki çalışma arkadaşlarından başlamak üzere, yanına yaklaşanlara hissettirmekten çekinmezdi. "Beyler" dedi onlara görkemli kabul töreni sırasında, "beni oybirliğiyle aranızda alarak onurlandırırken, hiç kuşkusuz benim şahsımda Ulu Koruyucunuza saygılarınızı sunmak istediniz. Siz Akademi üyeliğini Hükümdarımızın yaşamının son günlerinde beni atadığı göreve bağlı bir tür miras gibi görüyorsunuz".

XIV. Louis 1 Eylül 1715'te ölmüştü. Tahta 1643'te çıktıktan sonra, saltanatı yetmiş iki yıl sürmüştü. Onun hükümdar olmadığı zamanları anımsayan çok az Fransız vardı. Halk hiç kuşkusuz onun ülkeyi sürüklediği ardı arkası kesilmeyen, bitmek bilmez savaşların acısını çekmişti; insanlar ona kızmış, hatta zaman zaman nefret etmişti, kendisi de ölüm yatağında onca savaştığı için pişman olmuştu söylenenlere göre; ama Fransa düzen ve istikrarı tanımıştı,

saltanatın görkemi haklı bir gurur kaynağıydı, şimdi birçok kişi onun ölümüyle ülkede yine kargaşaların ve ayaklanmaların başlayabileceğini düşünüyordu.

Fleury çalışma arkadaşlarına, “o uğursuz günden beri” Topluluklarına katılan ilk kişi olduğunu anımsatıyordu. Ardından, kralın eski papazından başka biri söylese, çok tuhaf, hatta yakışıksız kaçacak sözcüklerle ölü hükümdardan söz etti:

“Louis’nin, hep alışık olduğu gibi felaketlere uğrayarak, onları insanlıktan, özellikle de uzun bir saltanattan ve sürdürmek zorunda kaldığı uzun savaşımlardan ayrı düşünemeyecek yanlışlara verilmiş haklı cezalar olarak görerek, Tanrı’nın eliyle küçük düştüğünü düşünmek ne güzel. Hemen hemen herkese yeni bir talihsizlik yaşatıp iz bırakan o acı dolu günleri size anımsatmaktan çekinmiyorum, çünkü o günler onun şanının daha da büyümesini sağladı.”

Yeni üye, çalışma arkadaşlarının karşısında, Topluluklarının kurucusu Kardinal Richelieu’nün anısını selamlarken de biraz içli dışlı konuşmaktan geri durmadı:

“Yalnızca adı bile akla öncelikle kusursuz bir başbakanı getiren Armand ve onun yüce dehası, başbakanlığı boyunca, Fransa’yı tüm öteki krallıklardan üstün kılmakla kalmadı, engin tasarılarıyla gelecek kuşakları da kucakladı; bakın, Armand devletin başarısını kendi başarısına dönüştürdü, yazına duydukları aşkın ve benzer eğilimlerin dilimizi geliştirme amacıyla zaten bir araya getirdiği olağanüstü insanları tek bir kurumda toplayarak, dilimizi olabilecek en üst düzeye çıkaracağını ve Fransızların en önemli konuları Roma ve Atina’nın görkemine yaraşır bir güç ve belagatle ele almalarını sağlayacağını iyi biliyordu.”

İnsanın dinleyicileri etkilediğini mi, yoksa kızdırdığını mı merak ettiği bu konuşma biçimi onun daha o zamandan iktidarın doruğunda olduğunu düşündürüyor. Oysa yükselişi daha yeni başlamıştı. Günün birinde, “Hercule” adı da “Armand” ve “Jules” gibi Fransa’yı yönetmiş yüksek rütbeli papazlar arasında sayılacaktı ama Akademi’ye kabul töreninin yapıldığı 23 Haziran 1717’de, kendisi yalnızca kralın özel öğretmeni idi.

En büyük onurları geç yaşında tadacaktı, bu da yaşamında dikkat çeken bir özellik: Hükümetin dizginlerini yetmiş üç yaşında

eline alıp, doksanıncı yaşına dek sımsıkı tutması, tarihte eşine ender rastlanan bir başarı.

Fleury hiç aceleci biri değildi, ayrıca korkunç hırslı olmasına karşın, ikbal düşkünü gibi de davranmadı hiç. Sonsuz bir sabırla, uygun anı beklerdi.

Serüveni, çevresindeki gençlerin çoğununki gibi başladı. 1653'te Lodève'de, Languedoc'ta, küçük soylu sınıftan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi, daha çocukluğunda, din adamı olmasına karar verildi. Öğrenimine Montpellier'de, Cizvit papazlarının yanında başladı, sonra Paris'te eğitim gördü. Parlak bir öğrenci, yakışıklı ve hoşsohbet bir adam oldu, babasının birtakım güçlü arkadaşlarının desteğini alarak, yirmi altı yaşında kraliçenin papazı oldu; birkaç yıl sonra da kralın papazı. Bu görev kendisini iktidarın merkezine taşımıştı ama ön plana çıkarmamıştı. Hükümdarın hizmetinde, "büyük papazın", genelde bir piskoposun yönetimindeki, her düzeyden ve her yaştan yaklaşık on papazdan oluşan "saray papazları" vardı. Bu nedenle, Fleury'nin 1699'da Fréjus piskoposu olması, her ne kadar kendisi Versailles Sarayı'ndan, görkemden ve entrikalardan uzak kaldığı için bunu biraz bir sürgün olarak görmüşse de bir terfi idi.

Fréjus o zamanlar hâlâ Nice'i de içeren ve günün birinde modern İtalya'nın ana bölümü olacak Savoia Dükalığı'na yakın bir sınır kentiydi. XIV. Louis'nin bu komşusuyla da başka komşularıyla olduğu gibi karmaşık ilişkileri vardı, onunla bir ittifak yapıp bir bozuşmuş, aralarında yıkıcı savaşlar ve nazik uzlaşmalar yaşanmıştı.

Mayıs 1706'da kral Savoia Dükalığı'nın başkenti Torino'yu kuşatmak üzere kırk bin adam gönderince gerilim doruğa çıktı. Baştaki Dük II. Vittorio Amedeo Avusturyalıları çağırdı, onlar da zamanının en ünlü komutanlarından biri olan Prens Eugen yönetiminde onun yardımına koştular. Dört aylık kuşatmanın sonrasında, kent kurtarıldı ve Fransız birlikleri ağır bir yenilgiye uğradı. Bugün bile, Torinolular her yıl 7 Eylül'de kuşatmanın kaldırılmasını kutluyor.

Dük ve Prens zaferden sonra üstünlüklerinden yararlanıp Fransa kralının topraklarını ele geçirmeye karar verdi, hedefleri Toulon Limanı'ydı. Ağustos 1707'de, İngilizlerin de desteğiyle saldırdılar

kente, Fransız donanması saldırganların eline düşmemek için gemilerini batırmak zorunda kaldı.

Saldırganlar karşı saldırıları sırasında Fréjus dolaylarına dek gelmişler, kentin teslim olmasını istemişlerdi. Piskoposun bu olayda papazı olduğu hükümdara bağlı kalması beklenebilir. Ama o kendisinin öncelikli kaygısının cemaatini korumak olduğunu açıkça gösterdi. İşgalcilerle bağlantı kurdu, onlarla pazarlık etti: Halka hiçbir şekilde dokunmazlarsa, kentin katedralinde onlar için bir *Te Deum* ilahisi okutacağını söyledi. Fleury gerçekten de gösterişli giysisini giyip, Savoia Dükü ve Prens Eugen için ayin düzenledi, onlar da birliklerinin halka ya da ürünlere saldırmasına engel oldular. Bu çözüm cemaati çok mutlu etmişti, ama Versailles'da herkes, o zamanlar dendiği gibi, "Fréjus'lü Mösyö"ye çok kızmıştı. Kralın düşmanlarının onuruna bir ilahi okutmak da ne demekti? Piskopos nankörlükle ve hainlikle suçlanıyordu.

Kızmayan tek kişi, onun ihanet ettiğini ileri sürdükleri kişiydi: XIV. Louis. En azından böyle düşünebiliriz, çünkü hükümdar –üstelik çok da geçmeden– küçücük mirasçısına bir özel öğretmen bulması gerekince, Fleury'yi seçti. Hatta vasiyetine adıyla sanıyla onu bu göreve atamak için bir madde ekledi.

Geleceğin XV. Louis'si iki yaşındayken kendisini tüm yaşamı boyunca mutsuz, kırılğan, doyumsuz birine dönüştürecek ama önce tahta çıkmasını sağlayacak acıklı bir olay yaşamıştı. Bir ay içinde, annesi, babası ve ağabeyi kızamık salgınından ölmüştü, aileden geriye veliaht olarak bir tek kendisi kalmıştı. Bu yüzden, onun eğitilmesi görevini üstlenen papazın öğretmenlikten çok öte bir rolü vardı; öksüz veliahdın annesiyle babasının eksikliğini gideriyordu; ona hem öğretmen, hem kılavuz, hem arkadaş hem de danışman olmuştu; yetişkinlerin dünyasıyla yüzleşirken, sırtını dayayabileceği biriydi.

XV. Louis akıl hocasına çocukken duyduğu bağlılığı her zaman koruyacaktı. Ona kalsa, öğretmenini saltanatı başlar başlamaz, en önemli görevlere getirirdi. Ama sarayda güçlü gruplar birbiriyle çekişiyordu, ne küçücük kralda ne de yaşlı öğretmeninde isteklerini kabul ettirebilecek güç vardı daha.

Gerçek iktidar önce XIV. Louis'nin naip olarak sorumluluğu üstlenen yeğeni Orléans Dükü Philippe'in oldu. Onun vekilliğine Fransa tarihinin en sarsıcı –hileli– iflaslarından biri damgasını vurdu – İskoçyalı banker John Law'un geliştirdiği “Sistem”in çökmesiyle gerçekleşmişti bu. Naip XIV. Louis'nin savurgan saltanatından geriye kalan ve on yıllık hazine gelirini bulan çok büyük borcu ortadan kaldırmak için Law'un banknot basmasına izin vermiş, kraliyet hazinesinin yönetimini ona bırakmıştı ama banknotlar hızla değer yitirip birçok insanı iflasa sürükledi. Hükümet gözden düştü, tefe kondu; ama gençliği yüzünden masum görülen kralı halk seviyordu hâlâ.

On üçüncü yaş gününde reşit ilan edildi, ancak gerçek iktidar hâlâ eski naipteydi. Naip Aralık 1723'te, hükümdar daha on dördüne girmemişken, beklenmedik bir biçimde ölünce, “kralın soyundan gelen” bir başka prens, uçarılığı ve yetersizliğiyle akıllara kazınmış Bourbon Dükü Louis-Henri, başbakanlığa aday oldu. Ergen kral ona karşı çıkacak gücü kendinde bulamadı. Tek yapabildiği bu yeni güçlü adamla krallık işlerini konuşurken, yanında her zaman Fleury'nin bulunmasını istemek oldu.

Bourbon bu ayak bağını istemeye istemeye kabul etti ama içten içe ilk fırsatta ondan kurtulmayı da kafasına koydu.

Bunun için iki hamle yaptı. Önce, XV. Louis'yi onun düzeyindeki insanların eğlenceleriyle –başta avcılık ve kumar– tanıstırarak kralın güvenini kazanmaya çalıştı. Sonra, genç hükümdarın kadınlarla ilgilenmeye başladığını anladığından, onu çabucak evlendirmeye söz verdi.

Kral zaten bir anlaşma gereği İspanya *Infanta*'sıyla nişanlıydı. Orléans Dükü Philippe'in naipliği sırasında, 1721'de nişanlanmışlardı. Louis o sıra on bir, sözlüsüyse üç yaşındaydı. Yine de Fransa'ya yerleşmişti ama kralla aynı çatı altında kalmıyordu. Ona “*Infanta-Kraliçe*” diyorlardı. Kral on beş yaşına gelip de evlenmek için yanıp tutuşmaya başladığında, nişanlısı yalnızca yedi yaşındaydı, evlenebilmeleri için daha yıllar geçmesi gerekiyordu. Bourbon Dükü nişanı bozmaya karar verdi. Fleury buna karşı çıktı ama bunu kralın istediğini anlayınca ona engel olmaya çalışmadı. Nişanın bozulması korkunç sonuçlar doğurdu. Prensesi ülkesine gönder-

meleri gerekti, İspanyollar da bu davranışı bir hakaret, neredeyse bir savaş ilanı gibi gördüler. Ama naip tasarısından vazgeçmedi, krala bir eş aramaya başladı.

İsveçlilerin yardımıyla kısa bir süreliğine kral olduktan sonra tahttan indirilmiş Polonyalı soylu Stanisław Leszczyńska'nın kızı Marie'yi seçti. Dönemin ölçütlerine göre, prenses bir Fransa kralı için çok da uygun bir eş değildi ama başka özellikleri vardı, özellikle yirmi iki yaşında olması, yani kocasından yedi yaş büyük olması hemen evlenebilmelerini sağlayacaktı.

“Polonyalı” geldiğinde, XV. Louis çok mutlu ve âşık görünüyordu. Elimizde Bourbon Dükü'nün Eylül 1725'te gelinin babasına yazdığı, kralın zifaf gecesinde karısına “sevgisini yedi kez kanıtladığını” coşkulu bir biçimde anlatan bir mektup var...

Birkaç hafta sonra, Bourbon Dükü kralla kraliçenin mutluluklarının mimarına minnettar olmasına güvenerek, Fleury'den kurtulmanın zamanının geldiğini düşündü. Tarih 18 Aralık'tı, akşam oluyordu. Dük saraya, kraliçenin yanına gitmiş, ondan emir subayını kralı çağırmaya yollamasını istemişti. XV. Louis o sırada öğretmeniyile konuşuyordu; hemen kalkıp karısının yanına gitti.

Başbakanın orada olduğunu görünce şaşırdı ama Bourbon Dükü onunla kesinlikle yalnız görüşmesi gerektiği için böyle bir aldatmacaya başvurduğunu söyledi, kısa bir süre önce aldığı bir mektubu göstermek istiyordu. Roma'ya gitmiş yüksek rütbeli bir papazdan gelen mektupta, “Fréjus'lü Mösyö”ye yönelik ağır suçlamalar vardı, Fleury'den hâlâ bu adla söz ediliyordu. Kral mektubu aldı, sonuna kadar dikkatle okudu, sonra hiçbir şey demeden geri verdi.

“Ne düşünüyorsunuz?” diye sordu dük.

“Hiçbir şey.”

Bourbon Dükü gösterdiği şeye kralın tepki vermemesine şaşırmıştı. Önlem almayacak mıydı, buyruk vermeyecek miydi? İstediyi neydi?

“Her şey nasılsa öyle kalacak!” dedi XV. Louis soğuk bir havayla. Dük dalaveresinin başarısız olduğunu anladı.

“Yoksa sizi gücendirdim mi Efendim?”

“Evet.”

“Majestelerinin gözünden düştüm mü yoksa?”

“Evet.”

“Yalnızca Fréjus’lü Mösyö’ye mi güveniyorsunuz Efendim?”

“Evet.”

Dük kralın ayaklarına kapanıp, kendisini bağışlamasını istedi. Kral ona bakmadan mırıldandı: “Sizi bağışlıyorum.” Sonra odadan çıktı.

Kızgındı ama olayın kapandığını düşünmek istiyordu. Odasına çekildi, ertesi sabah da gün ağarırken, sık sık yaptığı gibi ava gitti. Dönünce, öğretmenini görmek istedi. Onun Versailles’dan ayrıldığı söylendi kendisine.

İşte kral ancak o zaman, önceki gün, kendisinin haberi olmadan olup biteni anladı. Fleury bir şeylerin döndüğünü hissetmişti. Kraliçenin yanına gitmek istemiş ama dükün adamları içeri girmesine izin vermemişlerdi. Çocukluğundan beri kol kanat gerdiği kral, karısının ve başbakanının etkisiyle onu yüzüstü bırakabilir miydi? Buna inanması güçtü ama böyle bir olasılığı da düşünmeden edemiyordu.

Hemen o akşam verdiği karşılık siyasal beceri açısından tam bir başarıydı: Arabasını hazırlattı, krala bir elveda mektubu bırakarak şatodan ayrıldı. Mektubunda şöyle demişti özet olarak: “Hizmetlerime artık gerek kalmadığı için, Issy’deki Saint-Sulpice Papaz Okulu’na çekilip, son günlerimi dua ederek ve günahlarımdan arınmaya çalışarak geçirmek istiyorum.” Mektup hem saygı hem de sevgi doluydu, XV. Louis ertesi gün onu okuduğunda, sağ kolunun kendisini sonsuza dek bırakıp gittiğine inandı. Bütün günü ve geceyi ağlayarak geçirdi, ertesi sabah da afallamış, çökmüş görünüyordu. Karısıyla konuşmak gelmiyordu içinden, onu kendisini kandırmaya yönelik bir dalavereye karıştığı için suçluyordu; öyle üzgün, öyle sarsılmış, öyle kızgın görünüyordu ki, asıl suçlu olan Bourbon Dükü rakibine geri dönmesi için yalvarsın diye Issy’ye bir elçi göndermekten başka çözüm yolu bulamadı.

Fleury, Versailles’a dönmeyi kabul etti. Dük birkaç ay daha sarayda kaldı, sözde hâlâ başbakandı ama herhangi bir etkisi kalmamıştı. 11 Haziran 1726’da, bir subay, kralın elyazısıyla yazılmış ve öğretmenin yazdırdığı düşünülen şu notu getirdi ona: “Emrimdir, itaatsizlikle yargılanmak istemiyorsanız, Chantilly’ye gidecek ve ikinci bir emre dek orada kalacaksınız”. Bourbon Dükü Louis-Henri doğduğu topraklara döndü. Bir daha onu gören olmadı.

Fleury, kraliçe gözden düşmüş dükü savunmaya kalkışırsa diye, onun yanına gidip, yine kendisine emanet edilen krala yazdırdığı bir başka pusulayı verdi: “Fréjus piskoposu benim adıma size ne derse, söyleyen benmişim gibi yapmanızı istiyorum, bunu bir rica ya da gerekiyorsa emir olarak addedebilirsiniz.” İmza: “Louis”.

• • •

Fleury Issy'deki papaz okulundan döner dönmez, kral ona Bourbon Dükü'nün yerine başbakan olmasını önerdi. Fleury sorumluluğu kabul etse de, bu sanı almaya yanaşmadı. Hükümdara resmi olarak başbakan olursa imzalaması gerekecek belgelerle artık çok yaşlı olduğu için uğraşamayacağını söyledi. Kaldı ki, herhangi bir sana gereksinimi yoktu, önemli olan tek şey hükümdarın ona güven duymasıydı; o güvendiği sürece, hükümeti istediği gibi yönetebilirdi; ama güvenini yitirirse, talihsiz Bourbon Dükü'nün yaşadıklarının da gösterdiği gibi, sanı hiçbir işe yaramazdı. Öte yandan, hâlâ yalnızca “eski Fréjus piskoposu” olmaktan bıktığından, papanın onu kardinal yapması için hükümdarın araya girmesini coşkuyla kabul etti.

İktidarı ele geçirdiğinde yetmiş üç yaşındaydı, herkes en fazla birkaç ay daha yaşayacağını sanıyordu. Ama yaşadı, yönetti, akıp giden yıllardan etkilenmiyor gibiydi. Seksen oldu, seksen dört oldu, seksen altı oldu – çevresindeki insanlar onun yaşını hesaplamaktan alamıyorlardı kendilerini. Seksen yedi, seksen sekiz oldu. Sarayda, artık ona şaşkın gözlerle bakılıyordu. Doksanına, kral hâlâ arkasında, kafası, yetkesi yerinde, şen şakrak halde girince, yaşı gerek yakınlarının, gerek düşmanlarının gözünde hayranlık uyandıran bir şeye dönüştü. Yanındayken, kardinallere seslenildiği gibi “*Son Éminence*” (Saygıdeğer Kardinal) diyorlardı ona, ama arkasından: “*Son Éternité*” (Saygıdeğer Ölümsüz)...

François de Callières'e büyük saygı duyan Saint-Simon Dükü onun Akademi'deki halefinden nefret ediyor, onu küçümsüyor-muş gibi davranıyordu. Kabul ettiği tek bir şey vardı: “Fleury ilk gençliğinde çok yakışıklı, çok güzeldi ve o güzelliğinin kalıntılarını bütün yaşamı boyunca korudu.” Onu önemli kişilere

yaltaklanıp, kapılarını aşındırmakla suçluyor, “aslında oralarda kimse kendisine aldırış etmiyor, uşakları çağırmak için kullanılan zil daha icat edilmemişken, o çoğunlukla bunun eksikliğini hiç duyurmuyordu” diyordu.

Dük taşralı, önemsiz bir toprak ağasının toplumsal durumunu bunca yükseltmiş olmasını kabullenemiyordu. Doğrusu, Callières’in kökeni ondan da mütevazıydı ama o kralın hizmetçisi olarak kalmıştı; oysa Fleury anı yazarının öfkeli ifadesiyle “başbakanın ziyade mutlak kral” olmuştu.

XV. Louis’nin akıl hocasını o dönemde de, sonrasında da daha pek çok kişi yerdı. Görkemli, büyük bir saltanatın ardından onun yönetimi çapsiz ve gösterişsiz görünmüştü. Başlıca kaygısı yeniden barışı sağlamak, hazineyi güçlendirmek, paraya istikrar kazandırmak, ekonomiyi yine işler duruma getirmektir. Kuzey Amerika’nın denetimini ele geçirme savaşında İngiltere’ye kafa tutmadığı için eleştirildi; Yeni Dünya’yı gerçekten bir Yeni Fransa’ya dönüştürmek isteseydi, güçlü bir donanma kurmak başta olmak üzere, bunun için gereken şeyleri sağlamak zorunda kalacaktı; bu da çok büyük harcamalara yol açacaktı, o yapmamayı seçti. Yönetimi ihtiyatlı, belki aşırı ihtiyatlıydı, kimi zaman tehlikeli bir serüvene dalmak yerine birtakım şeyleri gözden çıkarmayı yeğliyordu. Tutumu XIV. Louis’nin öğretilerinden çok Callières’inkine yakındı. Kaldı ki, Fleury’nin Akademi’ye kabul töreni sırasında yaptığı konuşma dikkatli okunduğunda, orada müteveffa kralı eleştirdiği ve son günlerindeki acılarını Tanrı’nın “insanlıktan ayrı düşünülemezcek yanlışlar”dan –uçarılık, zina vb– çok “uzun savaşlar” yüzünden verdiği “haklı cezalar” olarak gördüğü ortada.

Bir ülkenin yeni bir eyaleti ele geçirmek yerine hazinesini güçlendirmesine ve yol ağını geliştirmesine dayanan bu siyaset anlayışı bizim bugünkü duyarlılığımıza uygun. Eski cumhurbaşkanı Valéry Giscard d’Estaing günün birinde kendisine ülkesinin en iyi hangi dönemlerde yönetildiği sorulduğunda, hiç duraksamadan şöyle demişti: “Fransa hükümetinin başında Kardinal de Fleury’nin olduğu, 1726-1743 dönemi olağanüstü bir dönemdir, ülkemizi yöneten en iyi başbakan oydu, taşralı, sert bir adamdı, kendini zenginleştirmeden ülkeyi kalkındırdı.”

XVIII. yüzyılda bile, Fleury’nin hem sağduyulu, hem sert tu-

tumu, kendisine beklenmedik övgüler getirmişti. Voltaire *Précis du siècle de Louis XV*'inde (XV. Louis Yüzyılının Özeti) onun için şöyle yazıyordu: "Onun sevdiği o barışa ihtiyaç vardı... Fransa'nın gürültüden patırtıdan uzak bir biçimde yaralarını sarmasına ve hiçbir yenilik yapmaksızın çok büyük bir ticaretle zenginleşmesine izin verdi, devleti kendi kendine iyileşen güçlü ve sağlam bir beden olarak gördü." Onunla aynı düşüncede olmayan ve birkaç satır önce "kişiliğinin yücelikten yoksun", zekâsının "sınırlı" olduğunu söyleyen birinden ölçülü, neredeyse övgü dolu bir görüş.

Kardinalden nefret eden, buna karşılık dikkate değer bir kıtapta yaşamöyküsünü anlattığı felsefeciye büyük bir saygı duyan Condorcet Markisi bu nispeten iyi niyetli yaklaşımdan rahatsız olmuş gibiydi. Şöyle açıklıyordu bunu: "Voltaire'in onunla biraz yakınlığı vardı, çünkü XIV. Louis saltanatından öykülere meraklıydı, Fleury de onları anlatmayı çok seviyordu." Hemen sonrasında da Fleury'nin felsefecinin gözünde "bir koruyucudan çok gizli bir zalim" olduğunu ekliyordu.

Bu son gözlem bütün Fleury düşmanlarının onda eleştirdiği bir kişilik özelliğini akla getiriyor; bunu kimi zaman açıkça, kimi zaman satır arasında yapmışlar, kardinali aynı zamanda bu tutumu kol kanat gerdiği krala da aşılama suçlamışlar: Yerdikleri tutum da sinsiliği. Birbirini tutan bunca tanıklığa inanmamak elde değil ama saraya girip çıkan kişiler arasında bu nadiren rastlanan bir kusur olmasa gerek.

Condorcet'nin ona yönelttiği öteki suçlama daha da ağır: "Fleury Fransızları daha kolay yönetebilmek için, konuşmalarını, hatta düşünmelerini engellemek istemişti." Gerçekten de, kardinal Kilise'ye ya da kralın yetkesine karşı gelindiğinin kokusunu aldığı anda sertleşmekten çekinmiyordu. Katı bir din anlayışını öven ve mutlakiyete kuşkuyla yaklaşan Jansenistlere karşı çok sertti. 1731'de, yirmi kadar aydından oluşan, toplumsal ve siyasal reformlardan özgürce konuşabilmek için Cumartesi akşamları Vendôme Meydanı'ndaki özel bir konakta toplanan Club de l'Entresol'un kapatılmasını buyurdu; oysa İngiliz geleneğinden esinlenen ve Aydınlanma Çağı'nın başlangıcında bir rol üstlenen bu derneğin toplantılarına Akademi'deki çalışma arkadaşlarının birçoğu katılıyordu.

Sonra yine İngiltere kaynaklı ve özellikle soylularla aydınlara çok çekici gelen bir başka yenilik de Fleury'yi kaygılandırdı: Masonluk. Masonlar kökenlerini çok daha eskilere dayandırırılar ama genel anlamda modern örgütlenmenin 1717'de, Londra'da büyük bir locanın kurulmasıyla başladığı kabul edilir. Masonluğun temel aldığı kuralları, aralarında Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasından sonra Fransa'dan kaçmak zorunda kalmış, La Rochelle doğumlu, Kalvenist Protestan papaz Jean Théophile Desaguliers'nin de olduğu birtakım kurucu kişiler belirlemişti.

Paris'te de ilk localar kurulmaya başlamıştı; önce İngiliz uyruklularla, sonra birkaç üst düzey Fransız'la. Fleury önce polisi soruşturma yapmakla görevlendirdi, dört ay sonra, bu durum "Majestelerinin hoşuna gitmediği için" locaların etkinliklerine son vermeleri gerektiğine karar verdi. Büyük olasılıkla, işin aslı bunun tam tersiydi: XV. Louis masonların arasına daha önce katılmış birçok yakınının yüreklendirmesiyle mason olmaya niyetlenmiş görünüyordu, eski öğretmeni de bu işe bir son vermek istemişti. Ama hamlesi yalnızca bir uyarı ateşi oldu. Baskı çok sınırlıydı; güvenlik güçleri ne zaman halka açık bir yerde bir toplantı olacağını öğrenip, buna engel olmak için baskın yapmak isteseler, karşılarında Antin Dükü ya da Clermont Kontu gibi krallığın önde gelen kişilerini buluyorlardı. Polis memurları başlarına iş açmak istemediklerinden meyhanecilere küçük cezalar kesmekle yetiniyorlardı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Fleury bu konuda karmaşık duygular içindeydi. Masonlar Fransa'ya adım atar atmaz kendisiyle ilişki kurmuş, kralın Büyük Üstat olmayı kabul etmesini istediklerini göstermişlerdi. Kardinal düşününce, hükümdarın kendisini harekete güvenmeyen ve masonları aforoz etmeye hazırlanan papayla ters düşürebilecek bir yola girmesinin tehlikeli olabileceğine karar verdi. Öte yandan, Fleury bu konuda hükümdarın arkadaşlarını ve kuzenlerini karşısına almayı da hiç istemiyordu.

Kimi tarihçilere göre, bu çetin sorunu çözme biçimi çok ince-likli, tam bir usta işiydi. Dolayısıyla Fleury, Papalığın masonluğu aforoz edip Katoliklerin mason olmasını yasaklayan bir ferman yayımlayacağını öğrenince, önce davranarak Ağustos 1737'de hareketi yasakladı. Öyle ki, *In eminenti apostolatus specula* adlı ferman

birkaç ay sonra gerçekten yayımlanınca, sorunun kendi ülkesinde zaten çözüldüğünü düşünerek, onu krallıkta uygulamaya koymadı.

• • •

Yirmi dokuzuncu koltukta oturan adam Akademi'de kimi zaman herhangi bir üye değil de bir egemen gibi davranıyordu. Ozan Louis Racine –ünlü trajedi yazarının oğlu– aday olmak istediğinde, onun Jansenistlere yakınlık duyduğundan kuşkulanan Fleury, Marsilya'ya maliye müfettişi olarak atayarak Paris'ten uzaklaştırdı; Racine başkente ancak yirmi beş yıl sonra, kardinal ölünce dönebilecekti.

Kardinal ayrıca *Lettres persanes* (İran Mektupları) adlı kitabında kralın iktidarına biraz üstü kapalı eleştiriler yönelten Montesquieu'nün de seçilmesine bir süre engel oldu. Yazar suçlanan bölümleri yayıncının kendi kendine eklediğini ileri sürmüştü; hatta kitabı söz konusu yerleri makaslayıp bir kez daha yayımladı, metnin gerçek halinin bu olduğunu söyledi. Fleury kuşkusuz buna aldanmamıştı ama Montesquieu'nün pişman olması ona yetmişti; açıklamasına inanmış gibi yapıp seçilmesine izin verdi.

Bu olay 1728'de yaşandı. Hiç kuşku yok ki, büyük yazar kapıdan girebilmek için bir biçimde “eğilmek” zorunda kalmıştı ama onun Akademi'ye girişi yeni bir dönemin başlangıcına işaret ediyordu, artık yüksek rütbeli papazların etkisi yavaş yavaş azalacak, felsefeciler güçlenecekti. Bundan böyle, iki taraf arasındaki güç ilişkileri altüst olacaktı, öyle ki Kardinal de Fleury Ocak 1743'te ölünce, karşı tarafın tartışma götürmez önderi Voltaire onun koltuğuna göz dikecekti.

Söz konusu simgesel koltuk ele geçirilebilse, bu felsefeciler için çok büyük bir zafer olacaktı!

Voltaire'in Önüne Geçen Adam

"Hem Akademi, hem kral hem de halk kırk üyenin arasına katılıp Kardinal de Fleury'nin yerine geçmem için beni seçmişti ama Mirepoix'lı Mösyö bunu istemedi, iki buçuk ay sonra bana ayrılan yere bir piskopos buldu. Benim gibi din adamı olmayan birinin Akademi'den sonsuza dek vazgeçmesini ve halkın iyi yürekliliğiyle yetinmesini daha doğru buluyorum..."

Bu mektubu 4 Nisan 1743'te bir arkadaşına yazan Voltaire kuşkusuz Akademi'den "sonsuza dek" vazgeçmeyecekti. Üç yıl sonra, yeniden aday olup oy birliğiyle kabul edilecekti. Yaşadığı geçici düş kırıklığı Corneille'in yüzyıl önce yaşadığını anımsatıyordu; *Le Cid*'in yazarı kısa bir süre önce ölen ve anısına saygısızlık etmek istenmeyen Richelieu'nün kendisine düşman olmasının kurbanı olmuştu; *Zadig*'in yine yaşadığı yüzyılın en ünlü adlarından biri olan yazarı da buna benzer bir durumla karşılaşmıştı ama biraz daha üstü kapalı biçimde.

Kendisi Aydınlanma Çağı'nın felsefecilerine düşmanlığıyla tanınan ve bu noktada XV. Louis'nin isteğine aykırı davranmış olabileceğini düşünebileceğimiz Mirepoix Piskoposu'nu suçlamıştı ama Voltaire'in bir anlamda manevi oğlu olan Condorcet bu yoruma karşı çıkıyordu. Ustasının ölümünden sonra biraz araştırma yapınca şunları öğrenmişti: "Kardinal de Fleury'nin yerine Voltaire'in Akademi üyesi olmasını asıl kral istememişti, Majestelerinin gözünde bu iki adam birbirinden o kadar farklıydı ki birinin ötekini övmesi düşünülemezdi, birbirleriyle ilişkilendirilmeleri insanları güldürürdü."

Açıklama inandırıcı, Voltaire de bundan kuşkullanmış olmalı. Ama bunu açıkça itiraf etmedi; günün birinde seçilebilmek istiyorsa, kralın kendisinden yana olmasına baksa iyi ederdi.

Felsefecinin göz diktiği “yer” için “bulunan” piskopos, Bayeux Piskoposu Paul d’Albert de Luynes’di. Demek bir yüksek rütbeli papazın yerine bir başkası geçiyordu, öyle mi? Yirmi dokuzuncu koltuğa bu kez geçecek kişinin de selefi gibi çok geçmeden kardinal giysisi giyeceğini ve aynı şekilde krallık ailesinin papazı olacağını da ekleyebiliriz. Ama bu benzerlikler yalnızca görünüşteydi, iki adamın pek ortak noktası yoktu. Fleury’de krallık yetkesini elinde tutmak gibi bir hırs vardı; Luynes yalnızca bu yetkenin parçalanışına tanıklık edecekti, neredeyse sonuna dek, çünkü monarşinin çökmesinden hemen önce, 1788’de ölecekti.

Saint-Simon Dükü, Fleury’nin güzelliğinin “kalıntılarını” yaşlılığında da koruduğunu söylememiş miydi? Söylediği şey hükümeti yönettiği dönem için de geçerliydi. Fleury baştayken, Eski Rejim’den birtakım güzel kalıntılar vardı hâlâ. Ondan sonra, bir anlamda “tufan” ya da en azından Karanlıklar Ülkesi’ne amansız bir iniş başlamıştı.

XV. Louis’nin öğretmeni onu gerek dünyanın acımasızlıklarından, gerek kendi içindeki şeytanlardan korumayı başarmıştı. Yaşlı adam ölünce, hükümdar artık krallığı tek başına yönetmek istedi, tıpkı saygın büyük dedesi gibi. Ama asıl durmadan değiştirdiği metresleri yönetiyordu kendisini, bu da saygınlığına hem ülkede hem sarayda gölge düşürüyordu.

Bu bakımdan aydınlatıcı bir olaya değinmek yerinde olacak. Kral, Ağustos 1744’te, Metz’e yaptığı bir yolculuk sırasında hastalandı ve son saatlerini yaşadığını düşündü. Son duası için çağrılan papaz ondan o günlerdeki gözdesini hemen kovmasını, bir de günahlarını herkesin önünde itiraf etmesini istedi. İtirafı hemen kâğıda geçirilecek ve krallığın birçok köşesine dağıtılacak, bu da kral imgesini büyük ölçüde lekeleyecekti. Fleury sağken, asla böyle küçük düşürücü bir davranış sergilenemezdi.

Hükümdar iyileşir iyileşmez papazı kovup pişman olduğunu söylemek zorunda kaldığı her şeyi yeniden yapmaya başladı, gözü dönmüşçesine. Ama yaşadığı bu talihsizlik kendisinde kalıcı bir iz bıraktı. Sofulara artık dış biliyordu. Aslında Fransa kraliçesine dönüşen, o sıralardaki metresi Madam de Pompadour’un felsefecilerin ateşli bir hayranı olması da rastlantı değildi kuşkusuz. Poisson adındaki Parisli zengin bir tüccarın kızı, bir köylünün torunu

olan bu kadın kralla Metz olayından altı ay sonra, Şubat 1745'te, bir maskeli baloda tanışmıştı. Kral onu markiz yapıp Versailles'a yerleştirdi ve güzelliğine olduğu kadar zekâsına da hayran kaldığından, krallığın her türlü sorunuyla ilgili görüşünü almayı alışkanlık edindi, bu durum hem kadını yalnızca bir günahkâr olarak gören din adamları sınıfının hem de onun yalnızca soylu olmayan bir sonradan görme olduğunu düşünen soylu sınıfının zararınaydı. Kralı Voltaire'in Akademi'ye girmesine karşı çıkmayı bırakmaya da "La Pompadour" ikna etti.

Bize onun oybirliğiyle seçildiği söylendiğine göre, Luynes'in de bu seçimi benimsediğini varsaymamız gerekiyor. Hiç kuşkusuz, bunu coşkuyla yapmamış olmalı, ne de olsa felsefeci grubuyla herhangi bir ilişkisi yoktu ama incelikle davrandığı kesindi. Çünkü sarsılmaz ve yalın inançları olan bu adam kesinlikle dar kafalı biri değildi. Bunu çağdaşları dört bir yandan doğrulaması, insan böyle bir şeyi söylemekten çekinebilir – ama Condorcet bile vurguluyor; bir yandan bu kardinale biraz alay ederken, bir yandan da onu seven sayılabilecek sözcüklerle betimliyordu: "Din uğruna dişini tırnağına takan Kardinal de Luynes verdiği vaazlarla, yazdığı buyruklarla kendisine emanet edilmiş cemaatte inançsızlığın gelişmesine engel olmaya çalışıyordu; ama bu tükenmez çabası herhangi bir acı tatla lekelenmiyordu asla. İnancı içtendi, inançları farklı olan kişilerin de içten olabileceğini, davasının başarıya ulaşabilmesi için de kendisinin bağışlayıcılıkta ve adillikte örnek olması gerektiğini düşünüyordu." "Bu yüzden" diyor bize Condorcet, kardinalin "inançsız" gördüğü insanlara, birer entelektüel ve insan olarak seçilmeyi hak ediyorlarsa, Akademi'de oy verdiği oldu. Öte yandan, şurası da bir gerçek ki, felsefeci bu yüksek rütbeli papazı "ağzı kalabalık" buluyordu ama bu onda gördüğü manevi nitelikleri azaltmıyor.

Bununla birlikte, Kardinal de Luynes Akademi üyeleri arasında asla çok etkili olmadı. Selefinin tersine, iktidara hiç meraklı biri değildi. Ne bir siyasetçi ne bir strateji uzmanıydı, hele entrikayla uzaktan yakından ilgisi yoktu. Çalışkan, derin derin düşünmeyi seven, gökbilime ve meteorolojiye düşkün bir adamdı, boş saatlerini birkaç bilgin arkadaşıyla birlikte birlikte gökyüzünü inceleyerek ve ölçüm aletleri üreterek geçirirdi – o yüzyılda zengin aydınların sevdiği bir uğraştı bu.

1703'te, Chevreuse Dükü'nün küçük oğlu, Luynes Dükü'nün torunu olarak dünyaya gelmişti. Ailesi yüzyıllardır askerlikte ün salmış, kendisi de asker olmak üzere yetiştirilmişti. Daha on altı yaşında albay olmuştu. Derken, onu bu yoldan caydıran bir olay yaşandı. Bir adam ona ağır bir hakaret etmişti, onurunu koruması için adına sürülen bu lekeyi kanla temizlemesi gerekiyordu. Ne var ki, genç subay bir türlü karar veremiyor, böylesi bir davranışın dinsel inancıyla çelişeceğini düşünüyordu. Bocalıyor, erteliyor da erteliyordu, sonunda annesi ondan bir seçim yapmasını istedi: Ya düello edecek ya da din adamı olacaktı. Papaz okulunu seçti. Ertesi yüzyıl yayımlanan hacimli ve çok değerli *Biographie universelle ancienne et moderne* (Eski ve Modern Evrensel Yaşamöyküleri) "Uysal ve dindar eğilimlerin anlaşılan kendisini içten içe yönlendirdiği bir görevi üstlenmek üzere, tehlikeli mesleğini bıraktı" diyor bize.

Kuşkusuz, Akademi'nin gelecekteki üyesi bu konuda kendi inançlarına ve mizacına göre davranmıştı; gelgelelim, onun kişisel seçiminde parçası olduğu toplumsal sınıfta gitgide yaygınlaşan ruh halinin belirtilerini görmemek elde değil, söz konusu soylu sınıfı gücünü ve ayrıcalıklarını korusa da artık savaşmak istemiyordu.

Hırsından değil de soylu olduğu için din adamları arasında epey yükselmiş, yirmi altı yaşındayken Bayeux Piskoposu, ardından Sens Başpiskoposu, "Galya ve Germany'a'nın Manevi Önderi", en sonunda da kardinal oldu. Louis de France adıyla anılan, veliaht prens Louis-Ferdinand'ın eşi Marie-Josèphe'in başpapazı olarak, veliahtla arkadaşlık kurdu.

O sıralarda birçok kişi XV. Louis'nin tek meşru oğlu olan veliahta bağlamıştı umudunu. Babasından daha akli başında görünüyor, onun gibi sürekli eğlenmeye bakmıyor, ne avlanıyor, ne zina yapıyordu. Kralla Kraliçe Marie Leszczyńska'nın evliliği artık yalnızca kâğıt üstündeyken, artık hiç konuşmuyorlarken, hatta her gün gizliden gizliye birbirleriyle savaşıyorlarken, veliahtla karısının birbirlerine bağlı kaldıkları açıktı, çocuklarına zaman ayırıyorlar, âşık görünüyorlardı, dolayısıyla, krallığın durumundan kaygı duyan herkesin saygısını kazanmışlardı.

Louis de France Kardinal de Luynes'e güveniyordu, tahta çıkabilseydi, büyük olasılıkla Fleury'ninkine benzer bir rol üstlenmesini isteyecekti ondan. Bunu asla öğrenemeyeceğiz, veliaht ağır bir akciğer hastalığına, belki de vereme yakalanıp, Aralık 1765'te korkunç acılar çekerek öldü. Otuz altı yaşındaydı. Onun yanında olduğundan aynı hastalığa yakalanan karısı da on beş ay sonra öldü. Yüksek rütbeli papaz ikisinin de son anlarına tanıklık etmek gibi üzücü bir ayrıcalığı tattı.

Kimi tarihçiler bu prensin ölümünün, Eski Rejim'in, kendini belli eden yıkımı engellemek için, son şansını ortadan kaldırdığını düşünüyor. XV. Louis 1774'te öldüğünde, artık kırk dört yaşında, olgun, akli başında, deneyimli bir adam olacak oğlu onun yerine geçebilseydi, krallık kuşkusuz XVI. Louis'nin on dokuz yaşında tahta çıkan torunundan çok daha emin ellerde olurdu. Ama bunlar ne olursa olsun yalnızca tahmin. Monarşi kurtulabilir miydi? Biraz daha zaman mı kazanırdı? Yoksa yine de tarihin rüzgârı onun kökünü kazır mıydı? Bunu asla kesin olarak bilemeyiz.

Kardinal de Luynes'in gözünde, veliahdın ölümü hiç kuşku yok ki hem acı veren bir olay hem de büyük bir düş kırıklığıydı. Daha pek çok düş kırıklığı yaşayacaktı. Devrim'den önceki on yıllarda, bu koltukta oturmuş yedinci kişi, içinde doğup büyüdüğü toplumsal düzenin yıkılmasına ne yapacağını şaşırılmış bir halde, elinden hiçbir şey gelemeyen tanık olacaktı.

En sarsıcı olaylardan biri 1763'te, Cizvitler Fransa krallığından sürüldüğünde gerçekleşti. Cizvit tarikatı o sıralar tarihinin en karanlık dönemini yaşıyordu. Kısa bir süre önce, Portekiz'den ve sömürgelerinden kovulmuştu; İspanya'dan, Napoli'den, Sicilya'dan ve Parma Dükalığı'ndan da kovulacak, 1773'te de papa resmi olarak tarikatı kapatacaktı.

Bu gözden düşüşle ilgili ileri sürülen nedenler farklı farklı. Amerika anakarasında, tarikat yerlileri örgütleyip kendi kendilerini yönetmeye yüreklendirmekle, hatta bağımsızlıklarını kazanmaları için çalışmakla suçlanıyordu; Çin'de, Hristiyan öğretisini atalardan kalma ayinlere uydurmayı kabul ederek, oraya daha kolay kök salmak istemekle suçlanıyordu; Avrupa'da, Cizvit papazlarının ki-

birli, özellikle de seçkin kesimin eğitiminde köşe başını tuttukları için gereğinden fazla etkili oldukları düşünülüyordu. Düşmanları çoktu: Canla başla savaştıkları Jansenistler ve masonlar; onları devletin içindeki devlet olarak gören mutlakîyet yanlıları, ayrıca boş inançların keşiş-askerleri olduklarını düşünen Aydınlanma savunucuları. Bu satırların yazıldığı sırada, Aziz Petrus'un papalık tahtında Cizvit tarikatından gelme bir papaz oturuyordu; ama bu bir ilkti; geçmişte, papalar kendine özgü görüşleri, yöntemleri ve kendi hiyerarşik yapısı olan, bu yapının da en tepesinde “kara papa”nın bulunduğu bir tarikata çoğunlukla hınç besliyorlardı.

Kardinal de Luynes Cizvitlerin sürülmesine karşıydı; bu konuda gerek XV. Louis'ye, gerek papaya mektuplar yazdı. Sonuç elde edemedi. Dünyanın dört bir köşesinden çok sayıda güç birleşmişti; “Galya ve Germanya'nın manevi önderi” gibi görkemli bir sanı olmasına karşın, olayların akışına etki edemiyordu. Avuntuyu bilimde aradı. O yıllarda yayımladığı, bilinen tek bir kitabı var, basınçölçerlerdeki cıvanın özellikleri üstüne bir inceleme.

Fransa krallığından sürülürlerken Cizvit papazlarına karşı alınan önlemler arasında, kurumlarının kapatılması ve mallarına el konması da vardı. Hatta Paris'te, Saint-Sulpice Kilisesi yakınlarında, gösterişli bir yapıda hizmet veren okulları birkaç yıllığına Büyük Doğu Locası'nın merkezine dönüştü. O süreçte, Fransız masonluk tarihinde en simgesel törenlerden birine sahne oldu: Voltaire'in “Dokuz Kız Kardeş” adlı locaya kabul töreninden söz ediyoruz.

Bu loca 1776'da dul Madam Helvétius'un girişimiyle, akılcı felsefeci kocasının anısını yaşatma hevesiyle kurulmuştu. Amacı bilginleri, sanatçıları, felsefecileri, ozanları tek bir mason atölyesinde toplamaktı; “kız kardeşler” de Yunan mitolojisindeki dokuz Musa'ydı. Locada, en kalabalık dönemde, Amerikan bağımsızlığının kurucularından biri olan Benjamin Franklin, yontucu Houdon, mucit Jacques-Étienne Montgolfier, gökbilimci Lalande, hayvanbilimci Lacépède ya da Doktor Guillotin gibi zamanın birçok ünlüsünün de –ayrıca birkaç Akademi üyesinin de– aralarında bulunduğu yüz altmış aşkın “birader” vardı. Ne var ki, loca o

dönemin en önemli adamlarından birini bünyesine katmasa öne çıkamazdı: Voltaire'i.

Yıl 1778'di. Ferney malikanesinde yaşayan, yaşı epeyce ilerlemiş olan Voltaire, yirmi sekiz yıldır Paris'e adım atmamıştı, yetkililer çeşitli yollarla ona orada istenmediğini göstermişlerdi. Ama bu kez, her şeye karşın dönmeyi kafasına koymuştu. Ne pahasına olursa olsun, başkenti bir kez daha görmek istiyordu. Düşmanları ne yapabiliirdi ki? Hapse mi atacaklardı? Seksen üç yaşındaki bir adamı mı? Atarlarsa atsınlar! Paris'e 10 Şubat'ta geldi, kol kanat gerdiği Villette Markisi'nin, sonradan "Voltaire Rıhtımı" olarak anılacak "Théatins Rıhtımı"ndaki evine yerleşti; tam anlamıyla el üstünde tutulduğu yüz on günün ardından da orada öldü.

O yıllarda Baron von Grimm'in Diderot'nun ve kimi zaman başkalarının yardımlarıyla hazırladığı *Correspondance littéraire, philosophique et critique* (Yazın, Felsefe ve Eleştiri Yazışmaları) adlı süreli yayın bu son yolculukla ilgili değerli bir bilgi kaynağı. 1746-1793 yılları arasında kültürel yaşama odaklanan bu vakayiname kısıtlı sayıdaki abonelerine ulaştırılıyordu düzenli olarak; abonelerin adları saklı tutuluyordu ama Rusya İmparatoriçesi II. Yekaterina'nın onlardan biri olduğu biliniyor.

30 Mart Pazartesi günü, Voltaire Fransız Akademisi'ni ağırlamayı sürdüren Louvre'a gitti. Halk onun geçeceği rıhtımlara ve sokaklara toplanmıştı. *Correspondance*'tan öğrendiğimize göre, o geçerken, kalabalık ağır ağır açılıyor, sonra insanlar alkışlarla ve tezahüratla arkasından koşuyorlardı. Sonra da şunlar anlatılıyor: "Akademi birinci salona onu karşılamaya geldi, üyelerden hiçbirinin, hatta toplantılara katılma alçakgönüllülüğünü gösteren yabancı hükümdarların bile tatmadığı bir onurdu bu. Kendisini yönetici koltuğuna oturtular ve oybirliğiyle üç aylık sürenin sonunda boşalacak görevi üstlenmesini istediler... Toplantı piskoposların gerek rastlantı sonucu gerek her zaman içlerinde taşıdıkları kutsal ruhla, Kilise'nin onurunu ya da din adamlarının gururunu kurtarmak için –bunlar da herkesin bildiği gibi neredeyse aynı kapıya çıkar– katılmamayı yeğlemesine karşın, oldukça kalabalıktı". Kilise karşıtı bu ince alay onu bir Voltaire hayranının yazdığı düşünüldüğünde şaşırtıcı değil, ama işin doğrusu, Kardinal de Luynes ve Topluluk'taki başka yüksek rütbeli papazlar, çalışma

arkadaşlarının uzun bir aradan sonra geri dönen bu mühim adama saygılarını sunmalarına engel olamayınca, çareyi toplantıya katılmamakta bulmuşlardı.

Aynı gün, öğleden sonra, Voltaire Comédie-Française'e gitti, orada da gerek tiyatro topluluğu gerek izleyiciler kendisine unutulmaz bir karşılama yaptılar. Oradan saatler sonra, gece olduğunda çıktı, dışarıda coşkulu bir kalabalık kendisini bekliyordu. "Halk bağıırıyordu: 'Meşale getirin, meşale, herkes onu görebilsin!'" Arabasına binince, kalabalık çevresine üşüştü, insanlar arabanın basamağına çıkıyor, ellerini öpmek için kapılara asılıyorlardı... Ona yetişebilmek için arabacıdan yavaş gitmesini istiyorlardı, halkın bir bölümü 'Yaşa! Varol Voltaire!' diye bağırarak Pont Royal'e dek kendisine eşlik etti."

Correspondance yazarı bir sayfa altı notunda şu açıklamayı yapıyor: "O günün en ufak ayrıntısı bile önemli, burada Mösyö Voltaire'in o gün giydiği giysiyi anımsatmazsak olmaz. Her gün kendi taradığı, boğumları küllrengine çalan ve kırk yıl önce taktığının tıpkısı büyük peruğunu takmıştı; gömleğinin uzun kolları dantelle bezeliydi, üstünde bir de Rusya İmparatoriçesi'nin gönderdiği, koyu kırmızı güzel bir kadifeyle kaplı, ama süssüz, gösterişli bir samur kürk vardı..."

Ünlü bir kişiye puta taparcasına tapılmasının o zamana dek bilinen bir şey olmadığını belirtmekte yarar olabilir. Ondan sonra, yaşamda yıldızlık diye bir şey çıktı ortaya: Oyuncular, şarkıcılar, sporcular ya da siyasetçiler. Voltaire'e Paris'te geçirdiği son süreçte yapılan karşılamanın neredeyse parlak bir geleceği olan toplumsal bir tutumun doğum belgesi olduğu söylenebilir.

Sekiz gün sonra, 7 Nisan Salı günü, bu kez sıra eski Cizvit okulundaki mason törenindeydi. Tören sabah gerçekleşti. Büyük salon "mavi-beyaz duvar halılarıyla bezenmiş, altın ve gümüşlerle, ayrıca locaların bayraklarıyla ve flamalarıyla güzelleştirilmişti".

Orada da saygıdeğer ihtiyarı görmek için birçok kişi toplanmıştı. Devrim'in Amerikası Aydınlanma'nın Avrupası'na destek oluyormuşçasına, Benjamin Franklin'in koluna yaslanmış halde ve o simgesel yerde görününce, izleyiciler dünyanın değişimine kendi gözleriyle tanık olduklarını düşündüler.

Bir altüst oluştu bu ama ölçülü bir altüst oluş. Hatta üstünde uzlaşmış bir altüst oluş. Törenin olduğu salona Prusya Kralı II. Friedrich'le XVI. Louis'nin büstleri konmuştu: İlki Voltaire'in arkadaşı ve seçkin bir mason olduğu için, ikincisi loca krallığın yetkililerine karşı saygılı görünmek istediği için. Tören, yeni "birader"ın yaşı göz önünde bulundurularak kısa sürdü. Zayıf görünüyordu, gülümsemeleri çektiği acıları gizleyemiyordu. Yakınları acılarını ancak bol bol afyon kullanarak dindirebildiğini biliyorlardı, bu da kendisini gitgide daha sık yarı uyku haline sokuyordu. Hem hastalıktan hem de sevgi gösterilerinden tükenmişti. Birkaç hafta sonra, 30 Mayıs'ta öldü.

Kardinal de Luynes aşağı yukarı on yıl daha yaşadı, zamanını bilimsel araştırmalar yaparak ve cemaatindeki yoksullarla ilgilenerek geçirdi. 21 Ocak 1788'de –Bastille'in alınışından bir buçuk yıl, XVI. Louis'nin boynunun vurulmasından da tam olarak beş yıl önce– yaşama gözlerini yumdu.

Artık talihin cilvesi midir, yoksa çalışma arkadaşlarının muzipliği mi bilinmez, Akademi'deki yerine Voltaire'in "yeğenimin oğlu" demekten hoşlandığı genç bir ozanı aldılar.

Oksitanya'nın Simgesi Olan Adam

Koltukta oturmuş sekizinci kişi olan Florian'ın yazdıklarından ne kaldı aklımızda? Hâlâ ara sıra mırıldandığımız bir şarkıdan birkaç söz:

Aşkın zevki bir an sürer yalnızca,

Aşk acısıysa yaşam boyu sürer.

Zamanında, özellikle masalları biliniyor, La Fontaine'inkilerden sonra en iyi masalları onun yazdığı söyleniyordu. Oysa bu açıklama yanıltıcı. Birbirinden farklı yazarlar onlar. La Fontaine hiç kuşkusuz bütün diller içinde, dünya yazınının en büyük masalcılarından biri. Florian da bu türe bir el atmış, kimi zaman parlak şeyler de yazmış ama şiirlerinin çoğu özgünlükten uzak.

Kaldı ki, kendisi de bunun pekâlâ bilincindeydi. 1792'de yayımlanmış bir derlemeye yazdığı önsözde, karşısındaki gerçek ya da kurmaca bir kişiye şöyle dedirtiyordu: "Masallarınızı yakmayın kesinlikle, emin olun, La Fontaine öyle yücedir ki, onunkinden çok ama çok daha altta olan birçok yer de çok güzeldir."

Bu alçakgönüllülüğü içtendi, çağdaşlarının anlattığı kişiye uyuyordu. Ama aynı zamanda kurnazcaydı. Florian'ı örnek aldığı kişiyle karşılaştırdığımız sürece, yapıtında unutulmayacak pek bir şey bulamayacaktık; ama "öteki"ni hesaba katmamayı başarırsak, kararmış sayfalarda, birçok güzel ve akılda kalıcı ifadeyle karşılaşacaktık, her ne kadar onları bugün yazarlarının kim olduğunu bilmeden kullanıyorsak da. Örneğin, *Les Deux Paysans et le nuage*'daki (İki Köylü ile Bulut) şu sözler:

– Oh, madem öyle ağzımı açmayacağım bir daha!

Ne olacak görelim önce;

Son gülen iyi güler! – Şükür Tanrı'ya,

Ağlayan ben değilim burada.

Le Vacher et le garde-chasse'tan (İnek Çobanı ile Av Bekçisi) bir başkası:

*Sonra dedi ki ona: Herkes kendi işine baksaydı,
İneklere bir şey olmazdı.*

Bir tane de *Le grillon*'dan (Cırcırböceği):

Mutlu yaşamak isteyen iğne deliğine girmeli.¹

Kimi zaman masalın yalnızca adı kalmış, ancak çıkarılacak ders yanlış anlaşılmıştı. Örneğin *L'Aveugle et le paralytique*'te (Kör ile İnmeli) olduğu gibi. Florian esinlendiği Aisopos gibi engellerini aşmak için güçlerini birleştiren iki sakatın becerisini övmek istiyordu.

*Ben sizi taşıyacağım, siz de bana kılavuzluk edin:
Gözleriniz yol gösterecek güvensiz adımlarıma;
Bacaklarım gidecek siz nereye dersiniz oraya.
İşte böylece arkadaşlığımızda en çok kimin
Daha yararlı olduğuna asla bakmadan,
Siz göreceksiniz, ben de yürüyeceğim karadan.*

Bununla birlikte, belki şiiri Talleyrand'la Louis-Philippe'i alaya almak için kullanan karikatürcü Honoré Daumier'nin yüzünden, "kör ile inmelinin birlikteliği" XIX. yüzyıldan sonra yazarın düşündüğünün tersi bir anlam kazanıp, işe yaramaz, biraz gülünç bir ortaklığı yansıtır oldu.

La Fontaine'in *Fables*'ını (Masallar) Florian'a Voltaire okutmuştu. Florian gençliğinde Ferney malikanesinde birçok kez kalmıştı. Felsefeci bir biçimde yeğeninin oğlu olan bu sevimli ve cin gibi oğlanı çok sevmişti.

Jean-Pierre Claris de Florian Oksitanya'nın merkezinde, Cévennes'de, 6 Mart 1755'te, yerli soylu sınıfından bir babayla İspanyol kökenli bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Annesiyle babasını ve servetini çok genç yaşta yitirince, bakımını

1 Bizim burada –"son gülen iyi güler" dışında– "işine bakmak", "iğne deliğine girmek" gibi Türkçe karşılıklar bulduğumuz Fransızca deyişler doğrudan Florian'ın şiirlerinden Fransızcaya girmiş sözlerdir. Tam karşılıkları: "Herkesin mesleği kendine" ve "mutlu yaşamak için saklanarak yaşayalım". (ç. n.)

Paris'te yaşayan ve Voltaire'in bir yeğeniyle evli olan amcası Florian Markisi üstlendi.

Voltaire'in yazışmalarında, Ferney'den yazılmış, 1 Kasım 1765 tarihli bir mektupta şöyle diyor: "Sayın Florian Markisi'ne. Mösyö, çabucak Paris'e gittiğiniz için çok kızdım; Mösyö ve Madam de Florian'ı, ayrıca Mösyö de Florian'cığı daha uzun zaman evimde ağırlamak isterdim."

Çocuk o sıra on yaşındaydı. Ocak 1775 tarihli yazışmalarda da bu kez doğrudan kendisine yazılmış bir mektup var: "Sayın Şövalye de Florian'a. Ferney'deki hasta ihtiyar Mösyö de Florian'cığa içtenlikle teşekkür eder; onu canı gönülden kucaklar... Ferney'e gelince, yeni halasının kız kardeşiyle tanışacak, kız yaklaşık on altı yaşında, aşırı edepli olmasa Mösyö de Florian'cığın onunla ensest ilişkiye girmesine degecek biri... İşte dolaylı olarak da olsa bir parçası olmaktan gurur duyduğum ailenizle ilgili verebileceğim haberler bunlar..."

Delikanlı kararlılıkla ünlü "büyük amcası"nın çizdiği yolu izleyecekti. Voltaire Nisan 1778'de Dokuz Kız Kardeş Locası'na katılmış mıydı? "Florian'cık" da bir sonraki yıl locaya katıldı. Bir yandan da üretken bir yazara dönüşmüştü; önce tiyatrodan, oyunlarından bazıları belli bir başarı yakaladı; sonra farklı türlerle de ilgilendi: şiir, kırsal (pastoral) roman, tarihsel anlatı, koşuklu öykü, düzyazı halinde öykü, masal, çoban türküsü, kıssa vb. 1782'de, Fransız Akademisi kendisinin Franche-Comté'de kimi bölgelerde hâlâ süren ve ancak Devrim'le ortadan kaldırılacak toprak köleliğini eleştirdiği, *Voltaire et le serf du Mont Jura* (Voltaire ile Jura Dağlarındaki Serf) adlı yapıtına ödül verdi.

1784'te, Fransız-Alman kökenli besteci Jean-Paul-Égide Martini *La Romance du chevrier*'yi (Keçi Çobanının Romansı) şarkıya uyarladı, şarkı özellikle ilk sözcükleriyle ün kazanacaktı: "Plaisir d'amour" (aşkın hazı). Romans Granadalı bir öksüzün çektiği acıları anlatan *Célestine* adlı bir öyküde geçiyordu, öykünün kısa önsözünde Florian İspanya'yı, yazını ve -annesinin de dili olan- dilini övüyordu. Özellikle Kardinal Richelieu'nün Fransız Akademisi'ne atadığı adamların "hemen hepsinin İspanyolca bildiğini, o ulusun yazarlarını çevirdiğini ya da onlara öykündüğünü" söylüyordu.

Kendisi de *Don Quijote*'nin serbest bir uyarlaması üstünde yıllarca çalıştı, ne yazık ki çağdaşları da sonraki kuşaklar da onun bu uyarlamasını yavan bulacaktı.

6 Mart 1788'de, tam otuz üçüncü yaşına girdiği gün, Kardinal de Luynes'den boş kalan koltuğa seçildi. Daha o zamandan yazın ve sanat dünyasında adını duyurmuştu kuşkusuz ama kabul edilmesini öncelikle "büyük amcası"nın sonsuz saygınlığına borçlu olduğunu çok iyi biliyordu.

"Arkadaşlar, öğrenciler, bu güzel günde yanımda olan dostlar, çoğunuz kendinizi ona borçlu hissederken, bu borcu bana ödemek istediniz" dedi resmi kabul töreninde çalışma arkadaşlarına. "Voltaire'i yüreğinde yaşatan herkes bana elini uzattı, attığım güçsüz adımlarda bana destek oldu, zayıflığıma karşın ilerlememi sağladı, arkasından beni bu kutsal yere dek getirdi. Tıpkı kimi zaman generallerinin çadırında çocukken hizmet ettiklerini gördükleri genç askerleri onurlandıran yiğit yüzbaşılar gibi."

Ama Florian'ın tek koruyucusu Aydınlanma Çağı felsefecisinin hayaleti değildi. Aynı zamanda kendisine tüm yaşamı boyunca yardım edecek, çok saygı duyulan, çok etkili bir meseni de vardı. Yeni üye teşekkür konuşmasını yaparken o da salondaydı ve övgülerden payını aldı. Bu kişi Penthievre Kontu'ydu, büyük annesi Madam de Montespan olduğu için XIV. Louis'nin "haramzade" torunu. Florian on üç yaşına geldiğinde, yetismek üzere düğün hizmetine verilmiş, düğün çocuğu küçük kardeşi gibi sevmişti. Ondan sonra ölene dek bir daha ayrıldılar.

Üyelerinin çoğunlukla genç öldüğü, malı mülkü bol, soylu bir aileden gelen Penthievre Kontu büyük bir mirasa konmuş, hiçbir şey yapmadan Avrupa'nın en büyük servetlerinden birini edinmişti – kaldı ki, çağdaşlarının söylediklerine bakılırsa, servetini ustalıkla yönetmeyi başarmıştı. Farklı farklı eyaletlerde sayısız arazisi vardı; Rambouillet Şatosu XVI. Louis av köşkü olarak kullanmak için kendisinden isteyene dek onundu; düğün Paris'te de "başını sokacak bir yeri" vardı, sonradan Fransa Merkez Bankası'nın genel müdürlüğüne dönüşecek olan görkemli Toulouse Konağı.

Bu hırssız, alçakgönüllü, iyi yürekli, eli açık ve hüzünlü adam kralın soyundan gelip de halkın gerçekten sevdiği tek prensti. Öyle ki, Devrim sırasında hiç kaygılanmadı. 21 Ocak 1793'te kralın

boyunu vurulurken, “kuzeni” Penthievre Dükü altı hafta sonra, 4 Mart’ta yatağında öldü – yakınlarının söylediğine göre, aşırı üzüntüden.

Gelgelelim, koruması altındaki yazar Devrim’den yakasını sıyıramadı. Soyluların Paris’te oturmasını yasaklayan bir kararnameyle başkentten sürülünce, Florian Sceaux’ya, kendisini kargaşadan uzakta yapıtına verebilmesi için dükün ona yıllar önce verdiği köşke yerleşti. Sığınağından, arkadaşlarından birine şöyle yazdı: “Ateşin başında, Voltaire okuyup, herkesin akıldan nefret ettiği, erdemlerin bile övülmez olduğu, tarafların hepsinin en önemli erdemi, insanlığı ve en önemli niteliği, ölçülülüğü hor gördüğü korkunç arenalara dönüşen toplumlardan kaçarak tatlı bir yaşam sürüyorum. Yalnızken çok mutluyum...”

Ama yalnızlığının tadını uzun süre çıkarmasına izin vermediler. Köşkünde yakalanıp, muhafızlar eşliğinde getirildi, hapse atıldı; kendilerine iyi birer konum edinmiş birkaç arkadaşı araya girmese, giyotinden kaçamayacaktı.

Ancak Terör Dönemi Robespierre’in 27 Temmuz 1794’teki düşüşüyle sonra erince salıverildi. Anlaşılan, başından geçenleri bir romanda ya da uzun bir şiirde anlatma düşüncesiyle köşküne döndü; ama gördüğü kötü muamele onu hem bedensel olarak hem de manevi açıdan çökertmişti; o da veremle boğuşmuş olabilir. Hapisten çıktıktan birkaç hafta sonra, 13 Eylül’de öldü ve Sceaux Mezarlığı’na gömüldü, anısına mütevazı bir anıt dikildi, anıtın üstündeki yazı hiç de kasıtlı değildi: “Burada yazın adamı Florian yatıyor.”

• • •

Koltukta oturan sekizinci adam, tıpkı uzak selefi Quinault gibi, sık sık yavan şeyler yazmakla suçlandı. Öldükten birkaç yıl sonra *Biographie universelle ancienne et moderne*’de ona ayrılan satırlar oldukça acımasız: “Florian’ın doğasında kendisini bir yazar olarak başkalarından ayıracak nitelikler ancak belli ölçüde bulunuyordu, ortalama bir yazardan asla öteye gidemedi. Ne başı göğe erdi ne yerin dibine geçti; hiçbir şeyi tehlikeye atmadığından, hiç çok büyük bir yanlış yapmadı. Bu yüzden, keyifle okundu, insan onu

okuduktan sonra bir daha okuma gereği ya da kaygısı duymadan unutup gidebiliyordu.” *Plaisir d’amour*’un ozanının yumuşaklığı, içinde yaşadığı dönemin sertliği göz önüne alınınca daha da bağışlanamaz görünüyordu. “Trajedi sokakları kırmızıya boyarken, tiyatrodan çoban şiirleri boy gösteriyordu” diye yazacaktı Chateaubriand, tam da o yılları ve belki Florian’ı düşünerek. Hatta kimi zaman Florian’ın çoban şiirlerinde bir kurdun eksik olduğunu söylüyorlardı.

Aşırı bir sevecenlikle suçlanan Quinault’yu sonradan Voltaire gibi biri savunacaktı; Florian’ı savunacak kişiye Émile Zola’ydı. “Ne çare ki, benim de beş altı aşk şiiri yazmışlığım var, hepsi aynı, Daphnis ile Chloe, Paul ile Virginie, Estelle ile Némorin, bir çift genç yürek aşkı tanıyor, güneşin altında kendilerinden geçerek yollara vuruyorlar. Tanrı aşkına, benim çiftlerime yüz yaşına geldiklerinde ne olacağını kim bilebilir? Belki Florian’ın sevimli koyunlarından daha çok kırıışmış olacaklar. Onun ağılında kurdun eksikliğini duydular. Ne yazık! Benim kurtlarla dolu ağılıma en azından bir koyun koymam gerektiği söylenmeyecek mi peki? İşte bu yüzden insanın ataları yalnızca aşırı hassas ve aşırı yumuşak davranmak, yaşamı aşırı büyüleyici bir düşün içinden ışıklı, güzel ve sonsuz bir mutlulukla bezeli bir yaşam olarak görmek gibi bir gülünçlük yaptıklarında, onlara gülmemek gerekir.”

Yumuşak başlı Florian’a yönelik bu savunmanın onun yazgısında beklenmedik bir dipnot oluşturan bir öyküsü var.

Kendisi 1788’de, *Estelle* adlı, kırsal yaşamı konu alan bir yapıt yazmıştı, daha ilk sayfasında heyecanla şöyle sesleniyordu: “Selamlıyorum seni ey güzeller güzeli Oksitanya! Onu tanımış olan halkların her dönemde sevdiği toprak... Ey kahramanı, yeteneği, meyvesi, hazinesi bol toprak, seni selamlıyorum!” Estelle ile Némorin’in aşklarını anlatan bu kısa roman düzyazıyla yazılmış ama aralara şarkı sözü biçiminde şiirler serpiştirilmişti. Elbette Fransızcaydı, ama üçüncü bölümde, şöyle bir şiirin ardından:

Ah! Şu köyünüzde varsa

Şöyle duyarlı, çekici bir çoban

İnsanın ilk anda gönlünü kazanan,

*Daha da çok sevilen zamanla,
Benim sevgilimdir o; geri verin,
Aşk bende, sadakatim onda derin.*

Florian hiç beklenmedik bir biçimde bu dizelerin Provence ağzına çevirisini koymuştu. “Estelle’in şarkılarından birini o çoban kızın konuştuğu dilde vermek yerinde olur” diye açıklıyordu. İşte şarkı yörede şöyle korunmuştu:

*Aï! s'avé din vostre villagé
Un jounin'é tëndre pastourel!...²*

Bu önemsiz görünebilir ama öyle değil. O zamanlarda, bölgesel dillerde metin yayımlanmıyordu... “Taşra ağızları”nın bu onuru hak etmediği düşünülüyordu.

Florian'ın çocukluğunun diline saygı gösterisi olarak kuralı çiğnemesi birtakım sonuçlar doğurdu.

Yine her şey Voltaire'le başladı. Sağken ihtiyara duyulan ve Paris'te geçirdiği son süreçte doruk noktasına varan hayranlık ölümünden sonra da sürecekti. Fransa'nın dört bir köşesinde sürekli anmalar düzenlenecekti. Özellikle de Île-de-France'taki, kendisinin doğduğunu söylediği Châtenay-Malabry adlı kasabada. Kaynakların çoğu her zaman onun başkentte doğduğunu düşünmüştür; ama kendisi öyle olmadığını ileri sürüyordu, arkadaşı Condorcet de onun yaşamını anlatırken bu savı üstlenmişti.

Tarihçiler arasındaki bu tartışma yüzünden de o büyük adamın en ateşli hayranları resmi yorumdan uzak durmaya bakıyorlardı. Sözgelimi, iki yazar, Paul Arène ile Valéry Vernier, 1878'de onun ölümünün yüzüncü yıldönümünü kendilerince kutlamak istediler. İlki anlatıyor: “Voltaire'in doğduğu Châtenay'ye doğru yola çıkmıştık. Ünlü felsefeciyi anacaktık orada, derken çevrede bir gezelim dedik. Sceaux'ya vardığımızda, sizin de bildiğiniz, sırtını kiliseye vermiş o yalın ve sevimli anıtı gördük, üstünde şöyle yazıyordu: ‘Burada yazın adamı Florian yatıyor’. Châtenay'ye dönerken, bir acıma duygusu kapladı içimizi, akşam da arkadaşlarımız Voltaire için kadeh kaldırırken, biz onun kol kanat gerdiği adama götürmek

2 Şiirin ilk iki dizesinin Fransızcası: “Ah! s'il est dans votre village / Un berger sensible et charmant.” (ç. n.)

üzere hamiden iki kâğıt fener çaldık. Florian'ın güneyli olduğunu öğrendiğimizden beri, yalnızca onun için bir anma düzenlemek istedik. İşte bu nedenle artık her yıl Sceaux'da Azize Estelle günü kutluyoruz ve kutlayacağız”.

“Hac yolculuğuna çıkmış” bu iki arkadaş da güneyli ozanlardı, gelecekte Nobel yazın ödülünü alacak olan Frédéric Mistral'ın bayraktarı olduğu Oksitan dilinin yeniden canlandırılmasından yanaydılar. Ama *Estelle*'deki, Oksitan dilinde yazılmış birkaç dizeyi daha bilmiyorlardı ve görünüşe göre, yalnızca yüzüstü bırakılmış bir ozana “acıdıkları” için onu anmak, sonra da yapıtını keşfetmek istemişlerdi. Şurası kesin, büyük amcanın yüzüncü ölüm yıldönümü, “dolaylı olarak da olsa”, yeğen çocuğunun düzenli olarak anılmasının çıkış noktası olmuş, Florian artık Oksitan dilinin, yazınının ve kültürünün canlandırılmasına çalışan yazın akımı Félibrige'in koruyucu figürüne dönüşmüştü.

Ondan beri, her yıl Florian Sceaux'da anılıyor, anmalara saygın adlar katılıyordu: Elbette Mistral, ayrıca Ernest Renan, Anatole France ya da Émile Zola; Zola kurtsuz çoban şiirlerini incelikle savunduğu konuşmayı da işte bu anmalardan birinde yapmıştı.

1884'te anmalarında simgesel bir tören oldu, Mistral Provence dilinde tumturaklı bir konuşma yaptı: “Bundan dört yüzyıl önce, eski Provence'ın Genel Meclisi Fransa'ya şöyle dedi: Provence ülkesi, masmavi deniziyle, Alpler'iyle ve ovalarıyla, seve seve seninle birleşmeyi kabul ediyor ey Fransa, ana parçaya eklenen bir eklenti gibi değil, bir ana parçaya eklenen bir başka ana parça gibi; dolaşısıyla, biz haklarımızı, göreneklerimizi ve dilimizi koruyacağız.”

Mirèio'nun yazarı manifesto-konuşmasını yaparken, karısı da büyük bir ciddilikle böyle bir onuru kesinlikle hiç beklemeyen Florian'ın büstüne bir baş çelengi koyuyordu.

• • •

Yeniden Fransız Akademisi'ne dönersek, Voltaire'in “yeğenin oğlu” az kalsın yirmi dokuzuncu koltukta en son oturan kişi olacaktı, öldüğünde yerine kimse seçilmedi, çünkü Richelieu'nün kurduğu Topluluk on üç ay önce, Ağustos 1793'te Konvansiyon'un

kararnamesiyle “feshedilmişti”, Louvre’daki çalışma odaları da yıkılıp yıkılmış, yağmalanmıştı.

Üyelerin kimisi doğal nedenlerden, kimisi giyotinle kimisi de hapiste –örneğin idam edilmesinden bir gün önce intihar etmeyi yeğleyen Condorcet– ölürken, yerlerine kimse alınmıyordu. Oysa, Condorcet Devrim’in esinlendiği Aydınlanma Çağı’nın figürlerinden biriydi. Ama Devrim artık kanlı bir yola sapmış, boyun vurmaya, kan akıtmaya doymuyordu. Akademi Eski Rejim’in kurumu olarak görülüyordu, Aydınlanma felsefecilerinin kalesine dönüşmüş olması bile onu bu çalkantılı durumdan kurtarmaya yetmedi.

Bu hiç alışılmadık koşullarda, Florian’ın yerine, sonunda kendisini iyi tanıyan, hayranı olan ve kardeşi gibi seven, öyle ki ölmeden önce, Sceaux’ya onun yanına gömülmek istediğini söyleyen birinin gelmesi daha da dikkate değer – hatta neredeyse bir mucize. Hani zincirin kopmasına tanık olmanın verdiği kaygı üyelerin ona daha sıkı sarılmasına yol açmış gibi.

Molière'e Tapan Adam

Jean-François Cailhava'yı yerler Molière'in ona dış geçirdiğini söylemekten hoşlanırlardı. Buradaki "geçirme"yi "iletme" anlamında anlamak gerekiyor, çünkü koltukta oturmuş dokuzuncu kişi Devrim sırasında, 6 Temmuz 1792'de, o büyük adamın mezardan çıkarılmasına tanık olmuş, cesedin bir dişini almasının, sonra da sürekli üstünde taşıyabilmek –ya da kendine "geçirmek"– için bir yüzüğün içine yerleştirmenin iyi bir fikir olduğunu düşünmüştü.

Bu aşırı, hatta kutsallığı hiçe sayan hareketi hoş görmek güç; sonuçta, iğrenç bir şey. Ama o adam her zaman büyük saygı duyduğu dâhiye bu yolla saygısını gösterdiğini düşünüyordu.

Cailhava on üç yıl önce Amsterdam'da, yazar adı vermeden, *Discours prononcé par Molière le jour de sa réception posthume à l'Académie* (Molière'in Öldükten Sonra Akademi'ye Kabul Edilmesi Dolayısıyla Yaptığı Konuşma) adlı bir kitap yayımlamıştı, kitap şöyle başlıyordu:

"Beyefendiler,

Demek, ölümünden yüz beş yıl sonra, bana aranızda bir yer vermek istediniz. Sağken bu Akademi'ye girişime engel olan barbarca önyargıdan yakınmak şöyle dursun, ölümümle edindiğim yeni yaşam arasında geçip giden yüzyıl için sızlanmak şöyle dursun, bu onurun bu şekilde daha katıksız olduğunu düşünüyorum. En azından, seçilmemi birtakım entrikalara bağlayamayacaklar. Anlı şanlı bir Koruyucu'nun gururunu okşamadım..."

Discours'un kimi bölümleri 1778'de, Voltaire'in ölümünün ertesinde yazıldığını düşündürüyor; Cailhava'ya göre, *Misanthrope*'un (*İnsandan Kaçan*) yazarı öldükten sonra Voltaire'in koltuğuna seçilmiş. Zorlama bir "bağlantı". Çünkü büyük dramaturgun seçilmemesi o dönem, her zaman olacağı gibi, Akademi'nin en büyük pişmanlıklarından biri olsa da, onunla Voltaire arasında ruhsal bir

bağın olması düşüncesi çok inandırıcı değil. Doğrusunu söylemek gerekirse, bunun tek açıklaması uydurma *Discours*'un yazarının bu iki büyük adama da bağlılık hissetmesi olabilir.

Molière konusunda, Cailhava çok erken yaşta onu örnek almış, kendisi de tiyatro alanında ün kazanmaya çalışmıştı. Birçok oyun yazdı, birkaç tanesini de önce doğduğu Toulouse kentinde, sonra Paris'te, Comédie-Française'de sahneletmeyi başardı. Ama bunlardan hiçbiri sonraki kuşaklara kalmadı, ne *L'Égoïsme* (Bencilik), ne *Le Tuteur dupé* (Aldatılan Vasi), ne *Le Mariage interrompu* (Yarıda Kalan Evlilik), ne *Le Jeune Présomptueux* (Kendini Beğenmiş Genç), ne de *Arlequin Mahomet ou le cabriolet volant* (Arlecchino Muhammet ya da Uçan Araba). Ayrıca tiyatro üstüne kitaplar da yayımladı, bunların başında 1771'de, dört cilt halinde çıkardığı *De l'art de la comédie* (Güldürü Sanatı Üstüne) geliyordu. Bu kitabın kapağında uzun bir alt başlık vardı: *Güldürünün farklı bölümlerinin ve farklı türlerinin açıklamalı dökümü; Molière taklitlerini ve modernlerin taklitlerini özgün metinlerle karşılaştıran bir taklit incelemesi. Ayrıca bütün ulusların en başarılı güldürü oyuncularından örnekler, son olarak da tiyatronun gerilemesinin nedenleri ve onu yeniden canlandırmanın yolları. Otuz yıl sonra da, Études sur Molière ou Observations sur la vie, les mœurs, les ouvrages de cet auteur, et sur la manière de jouer ses pièces*'i (Molière Üstüne İnceleme ya da Bu Yazarın Yaşamı, Alışkanlıkları, Kitapları ve Oyunlarının Sahneye Konma Biçimi Üstüne Gözlemler) yayımladı. Üstüne üsluk, örnek aldığı yazarın ilk oyunlarından birini, genelde sahnelenmesi güç bir oyun olarak görülen *Le Dépit amoureux*'yü (*Küskün Âşıklar*) “elden geçirme”ye girişti; olay örgüsünü yalınlaştırdı, ama beş perdeyi korudu, oysa çoğunlukla, oyun iki perde halinde sahneleniyor.

Görüldüğü üzere Molière, Cailhava'nın yaşamında önemli bir yer tutuyordu, bu da onun adına bir “kabul töreni konuşması” yazmak ve dramaturgun cesedi Paris'teki, yeni yetkililerin kapatmaya karar verdiği Saint-Joseph Mezarlığı'ndan çıkarıldığında, ondan bir “andaç” almak istemesini açıklıyor. Molière ya da gerçek adıyla Jean-Baptiste Poquelin oraya Şubat 1673'ün soğuk bir gecesinde, gösterişsiz bir biçimde gömülmüştü; böyle üstünkörü bir tören için bile, tiyatroculara Hristiyan mezarı verilmemesi yönündeki yasak

ancak XIV. Louis'nin bizzat devreye girmesiyle delinebilmişti. İşte Devrim sırasında topraktan çıkarılan kemikleri, köknardan yapılma iki tabuta konmuş, yedi yıl öylece bırakılmıştı. Sonrasında taş bir lahte konup, bir müzede sergilenmeye başladı. Molière için ancak 1817'de, ölümünden yüz kırk dört, cesedinin mezardan çıkarılmasındansa yirmi beş yıl sonra görkemli bir tören yapılacak, ondan geriye kalanlar gereğince Père-Lachaise Mezarlığı'na gömülecekti.

Diş olayı kuşkusuz fıkra gibi, uydurma *Discours de réception* da öyle ama ona hayran olan adam açıkça taptığı kişiye yaraşacak bir halef gibi görünmeyi düşlüyordu ve çağdaşları arasında, gerçekten de öyle olduğunu düşünen bir kişiyi buldu en azından. Bu kişi yazar Michel de Cubières'di, günün birinde Molière'in hayaletine seslenerek, şöyle demişti:

... Cailhava, senin sadık öğrencin,
Esin perisi inceledi tüm sırlarını sanatının,
Tanrı onu doğururken istemiş ki seni yorumlasın.

Ama bu dizelerin yazarı bu konuda çok da inandırıcı değildi. Böyle göklere çıkardığı kişinin yakın arkadaşı olması bir yana, aşırı coşmasıyla ve dalkavukluk etmeye eğilimli olmasıyla tanınıyordu. Cenevre'deki son derece saygın bir yayınevinin *De l'art de la comédie*'yi 1970'te, ilk baskısından iki yüzyıl sonra yayımlamış olması "yorumcu"nun anısı açısından çok daha avutucu; üniversite araştırmalarında da hâlâ sık sık anılıyor. Dolayısıyla, Cubières'in aşırı övgü dolu değerlendirmesi ciddiye alınacak bir şey olmasa da ve Cailhava'nın güldürüleri yeniden gündeme gelebilecek gibi görünmese de, onun tiyatro, özellikle Molière'in yapıtı üstüne incelemelerini küçümsememek gerektiğini düşünmek yerinde olacak.

Voltaire'e gelince, ona benzer bir tutkuyla bağlı olduğunu söyleyemeyiz. Cailhava ona öykünmeye çalışmamış, onun üstüne bir kitap yazmamıştı ama onunla unutulmaz koşullar altında bizzat tanışmıştı.

Yaşlı Voltaire Paris'te son kalışı sırasında, 7 Nisan 1778'de görkemli bir törenle mason olurken, kendisine temel ilkeleri anlatma görevi ve ayrıcalığını üstlenen kurulun üyeleri arasında Dokuz

Kız Kardeş Locası'nın kurucu üyelerinden "birader" Jean-François Cailhava da vardı.

Florian da bir sonraki yıl bu locaya katılacaktı – "dolaylı olarak da olsa büyük amcası" olan kişinin katılımının yanında hiç önemsenmeyecek bir şeydi onunki; ama Akademi'nin yirmi dokuzuncu koltuğunun yazgısı açısından epey simgesel, neredeyse beklenmedik bir anlam taşıyordu, çünkü "bayrağın el değiştirmesi" artık imkânsız gibi dururken, bu sayede sıcak bir ortamda gerçekleşebilmişti.

Yolları ilginç bir biçimde kesişen bu iki mason "birader" Devrim'in gürültüsü patırtısı içinde birbirinden çok ayrı tutumlar sergilemişti. Florian tarihin kendisini orada unutacağını sanıp, Sceaux'daki yazı köşküne sığınmaya bakarken, onun kadar saf olmayan ve düşüncelere dalmayı onun kadar sevmeyen Cailhava olayların tam içinde yer almaya çalışmıştı. Dönemin en etkin gruplarından biri olan Jakoben Derneği'ne katıldı; 1791'de de, altmış yaşına girmesine karşın, ulusal muhafızlara yazıldı. Paris Belediye Başkanı Jean-Sylvain Bailly –tarihte bu sanı taşıyan ilk kişi ve ünlü bir gökbilimci, aynı zamanda hem Fransız Akademisi'nin, hem de Dokuz Kız Kardeş Locası'nın üyesi– Normandiya'dan gelen un yükünün taşınmasını denetleyecek bir gönüllü arıyordu; kılığın yaşandığı, kimsenin kimseye güveninin kalmadığı o günlerde bu iş öyle tehlikeliydi ki hiç gönüllü çıkmamıştı, sonunda Cailhava üstlendi bu görevi ve az kalsın linç ediliyordu. 1793'te, güneydeki üç eyalette "gözlemci temsilci" oldu. Orada da, büyük tehlikelere atılmıştı; yerel yetkililer onu tutuklayıp, haftalarca tuttular, ancak İçişleri Bakanı'nın kararlı biçimde devreye girmesiyle salıverildi.

Görüldüğü gibi, Cailhava yurttaş olarak sahnelenmekte olan büyük oyunda bir rol oynayabilmek için kendini tehlikeye atmaya hazırdı. Ulusuna yararlı olmayı istediğini göstermesine yetecek küçük bir rol üstlendi. Daha büyük bir hırsı olsa da, gözü siyaset dünyasında değildi. O yıllardaki yazılarında açığa vurduğu düşü Devrim döneminin Fransı'nda bir tür "tiyatro memuru" olma; "tiyatronun gerilemesinin nedenleri" üstüne –kaldı ki, yayımladığı son kitabın başlığı tam olarak buydu– durmadan düşünmüş, birçok yazı yazmıştı; özellikle gösteri yapımcılarıyla

topluluk yöneticilerinin soyduğunu düşündüğü tiyatro yazarlarının haklarının savunulmasında birtakım çareler üretmesine değişen zamanın yardım edeceğini umuyordu. Çağdaşlarına sürekli tiyatro açısından bir altın çağ olan XVII. yüzyılı anımsatmasının, Molière'e kendince tapmasının nedeni bu “gerileme”yi aydınlatmaktı.

Sürekli önemli insanlarla görüşmesi kuşkusuz Cailhava'yı önemli biri yapmaya yetmiyordu. Hatta ters bir etkiyle, onu daha da küçük gösterebiliyordu. O dönemin en acımasız yergi yazarı kendisini yazınsal vasatlığın tipik örneği olarak göstermese, bunun farkına varılmayabilirdi. Antoine de Rivarol, hem çok parlak hem de zehir zemberek bir kitap olan *Le Petit Almanach de nos grands hommes*'da (Büyük Adamlarımızın Küçük Yıllığı) doğrudan eleştiri yoluyla değil de aşırı övgülerle birtakım çağdaşlarını ölçüsüzce haşlıyordu. Cailhava birkaç yıl önce Benjamin Franklin'in girişimiyle kurulmuş, bilginlerden, sanatçılardan ve yazın insanlarından oluşan bir dernek olan “Paris Müzesi”ne başkan seçilmişti; nitelikli eğitimin geliştirilmesini amaçlayan dernek aslında Dokuz Kız Kardeş Locası'nın bir uzantısıydı.

Cailhava'ya yakıştırılan bu “başkan” sanı Rivarol'un tüm dikkatini onun üstüne çekti. Zavallı adam birden kendini beğenmiş, önemsiz yazarın ete kemiğe bürünmüş hali gibi göründü yergicinin gözüne. Cailhava'yı öteki yüzlerce yazar bozuntusu gibi çarmıha germek yerine, bütün kitabı ona ithaf ederek apayrı bir yere koydu.

“Büyük Paris Müzesi'nin Başkanı Mösyö de Cailhava de l'Estandoux'ya.

Sayın Başkan, kuruluşlarından şu 1788 yılına dek Müzelerde boy göstermiş bütün büyük adamları anlatan bu almanağı size ithaf etmek bizi çok mutlu ediyor. Gerek şiirle gerek düzyazıyla, yere göğe koyulmadınız! Çünkü siz uyruklarından yalnızca parayla vergi alan yeryüzü kralları gibi değilsiniz; sizin hazineniz yalnızca hafif kitapçıklarla, gelip geçici oyunlarla, doğaçlamalarla ve şarkılarla doluyor, imparatorluğunuzun en büyük parası ithafı asla aşmadı; ama biz olmasaydık, tüm bu anıtlar müzeye olan sevgileri,

yazına olan düşkünlükleriyle geri dönmemek üzere ölüp giderdi; sunaklarınızın üstünde bir sürü çiçeğin solduğu görülürdü!

Gerçeği içinde barındıran tek kitap Kraliyet Yıllığı onca yükü kaldırabilen bir devletin kaynaklarının ne kadar sağlam olduğunu gösteriyorsa, bir müze başkanının Fransız gençliğinden yılda yüz bini aşkın dize kesebildiği ve başkentte beş altı yüz ozanın başında yürüyebildiği kanıtlanırken, bizim Yıllığımız sizin şanınıza ve ulusun şanına nasıl aldırış etmez?”

Rivarol’un kitabını okuyan herkes onun eğlenceli, usta işi ve çarpıcı olduğunu düşünüyordu – tabii, kitapta adı geçen zavallılar dışında. Bugün bile, yergi alanındaki buluşları, yargısız infaz sanatını yetkin biçimde sergileyişi hayranlık uyandırıyor.

Cailhava bu şiddetli saldırıya karşılık vermiş miydi? Kuşkusuz, hayır. Sonuçta, tarihsel kayıtlarda işkencecisiyle kendisi arasında herhangi bir kalem kavgasının izine rastlanmıyor. Kaldı ki, bunun çok da önemi yok. Paris’teki bu kavgalar çok geçmeden saçma görünecekti insanlara. *Almanach des grands hommes*’un ilk baskısı 1788’de yapıldı; sonuncusuysa 1790’da. Fransa o arada tarihinin bambaşka bir evresine girmişti. Öyle bir evre ki bütünüyle yazınsal infazlar kimseyi ne ağlatıyor, ne güldürüyor, ne de öfkeliendiriyordu.

Cailhava o çalkantılı yılları iyi kötü atlattı. Bir iz bırakmasa da, en azından çağdaşlarının çoğu ve locasının birçok üyesi –Danton, Desmoulins ya da gökbilimci belediye başkanı Bailly– gibi canından olmadı. Dokuz Kız Kardeş Locası’nın arşivlerini karıştırınca, insan bütün Fransa’nın ona katıldığını sanıyor. Ama belki olaylara geniş açıdan bakmak gerekiyordu: Voltaire’in görkemli kabul törenini izleyen yıllar “onun” locası için bir altın çağdı. Bilginler, sanatçılar, yazarlar, siyasetçiler locaya katılmıştı, kimisi idealleri uğrunda çalışabilmek için, kimisi mesleklerine yararı dokunsun diye; o sıralarda onlara her yerde rastlanıyordu: Yasama meclislerinde, devrimci kulüplerde, hükümette, Akademi’de... Kimi zaman da giyotinin dibinde. Tüm bunlar on beş yıl sürecekti; sonrasında loca gücünü yitirmeye başladı, derken yok oldu; ondan geriye bir sürü ünlü ad ve birkaç parlak anı kaldı yalnızca.

Cailhava'ya gelince, onun Dokuz Kız Kardeş Locası'nın üyesi olması bu gelip geçici hayranlıkla ilgili değildi kesinlikle, kendisi on kurucu üyeden biriydi. Devrim döneminde önemli bir görev de üstlenmedi. Ama terörün ve yıkıcı bir taşkınlığın yaşandığı yıllardan sonra, yetkililer akademilerin bir biçimde yeniden kurulmasını isteyince, büyük olasılıkla mason arkadaşlarının yararını gördü.

1795'te, Konvansiyon bir "Bilim ve Sanat Enstitüsü" kurdu, bu kurum dönemlere ve rejimlere göre ad değiştirip, "Ulusal Enstitü", "İmparatorluk Enstitüsü", "Kraliyet Enstitüsü" ya da yalnızca "Fransa Enstitüsü" diye anıldı; Cailhava da 1798'de buraya seçildi. 1803'te, Enstitü "sınıflara" bölündü, bunlardan ikincisi dile ve yazına ayrılmıştı; çok geçmeden de Fransız Akademisi adını alacaktı. Cailhava Florian'ın yerine atandı. Tuhaftır, böylece yaşça büyük olan küçük olanın yerine geçmişti. 1731'de doğan yeni üye o sıra yetmiş iki yaşındaydı; selefiyse 1755'te doğmuştu.

Jean-François Cailhava yirmi dokuzuncu koltukta on yıl oturdu. Arşivlere bakılırsa, toplantıları hiç kaçırmayan bir üyeydi.

Başlarda, toplantılar Eski Rejim'de olduğu gibi Louvre'da yapılıyordu. Ama 1805'te, İmparator Napoléon Enstitü'yü Conti Rıhtımı'ndaki eski Collège des Quatre-Nations'a yerleştirmeye karar verdi. Kardinal Mazarin'in sağladığı bir ödenek sayesinde kurulan bu yapı Devrim'in çalkantılı yıllarında kısa bir süre hapishane olarak kullanılmıştı. Tepesinde gösterişli bir kubbesi bulunan eski şapeli resmi toplantı salonuna ve yeni Fransız Akademisi'nin simgesel mekânına dönüşecekti.

Bu nedenle, artık Akademi'nin simgesi olan "Kubbe"nin altında yirmi dokuzuncu koltuğa oturan ilk kişi Cailhava'dır diyebiliriz.

Cailhava 27 Haziran 1813'te, Sceaux'da öldü. Florian gibi. Orada oturan arkadaşlarının yanına gitmiş, birden rahatsızlanmıştı. Artık sonunun geldiğini hissedince, selefının anısına dikilmiş mütevazı anıtın yanına gömülmek istedi.

Öteki –tek başına– Félibres Bahçesi'ne taşınana dek, komşu oldular.

İki Kez Ölüme Mahkûm Olan Adam

Joseph Michaud koltukta oturanlar arasında Devrim döneminde yaşamış üçüncü ve sonuncu kişi. Aynı zamanda en akıl almaz yaşamı sürmüş olan üye.

1767'de Savoia'da doğduktan sonra, çocukluğunda ailesiyle birlikte oradan ayrıldı; Bourg-en-Bresse'teki eski Cizvit okulunda öğrenim gördü; Lyon'daki bir kitapçıda bir süre odacılık yaptı, bir yandan da ilk yazınsal metinlerini yazdı; sonra yirmi üç yaşında Paris'e gidip XVI. Louis'nin sarayına yakın birtakım gazeteler için çalıştı. Ama yüreği kralçılıktan yana olan bu adam tam anlamıyla Eski Rejim yandaşı sayılmazdı. Saygın bir konuma erişmeden önce, felsefecilere hayran, özgürlüğe düşkün ve her türlü baskıya karşı çıkan biri olarak, uzun zaman, farklı farklı hükümetlerin iktidarlarında bir kaçak ve sürgün yaşamı sürdü.

Bastille'in alınışını izleyen baş döndürücü yıllarda, devrimci idealleri benimsedi, Jean-Jacques Rousseau'yu yücelten bir şiir yazdı, hatta 1794'te yayımlanmış bir yapıtında şöyle dedi:

*Ah! Gün gelir krallar ve zorbalık kalkar da,
Cumhuriyetçi başıma inançsızlığın boyunduruğunu vurursa,
Hakkım olanı, özgürlüğümü mezarda geri alırım,
Ölümsüzlük olur son sığınağım!*

Sonradan, monarşiyi böyle tumturaklı bir biçimde reddedişinin, yurdundan ayrılmak zorunda kalmadan baskılardan kurtulmak için yaptığı bir oyun olduğunu ve içten içe inandığı şeylerin değişmediğini ileri sürecekti. Kesin olan şey, yapmacık ya da içten düşünce değişikliğinin uzun sürmemesiydi. 5 Ekim 1795'teki kanlı olaylarda, kralcıların yanında yer aldı ve bu uğurda az kalsın canından olacaktı.

Cumhuriyet takvimindeki tarihiyle "13 Vendémiaire Ayaklan-

ması” olarak bilinen bu olay Devrim tarihinde bir dönüm noktasıydı. Robespierre’in düşüşünün ve Terör döneminin sona ermesinin ardından, ülkenin yeterince kargaşa yaşadığını ve işlerin gidişini değiştirmek için uygun zamanın geldiğini düşünen monarşi yanlıları, Konvansiyon’u anayasa yoluyla krallığı yeniden kurmaya zorlama umuduyla, gösteri çağrısı yapmışlardı. Ama meclis buna boyun eğmedi ve arkasına ordunun da desteğini alarak, kalabalığa ateş açtırdı. Çağdaşların tahminlerine göre, çoğu Saint-Roch Kilisesi yakınlarında olmak üzere, yaklaşık üç yüz kişi öldü. Dolayısıyla, başkaldırı bastırıldı, Cumhuriyet kurtarıldı ama yazgısı artık bütünleriyle askerlerin, özellikle de o gün belirleyici bir rol üstlenen ve bu nedenle de bir süre “Vendémiaire Generali” olarak anılan genç bir subayın, Napoléon Bonaparte’ın elindeydi.

Gazetesi *La Quotidienne*’de ayaklanma çağrısı yapan Michaud Paris’ten hemen ayrılmak zorunda kaldı. Arkadaşlarının Chartres yakınlarındaki evine sığındı; ama güvenlik güçleri çok geçmeden kendisini bulunca, iki atlı jandarmanın arasında yaya olarak başkente geri getirildi. Mahkemeye çıkarılmayı beklerken, kısa bir süre önce hapishaneye dönüştürülen eski Collège des Quatre-Nations’a kapatıldı. İşler kendisi için hiç de parlak görünmüyordu. Çok korkan cumhuriyetçi yetkililer kralcıları yeni bir darbeye kalkışmaktan caydırmak için acımasız bir görüntü çizmeye bakıyorlardı.

Michaud hapisanesinden onu yargılayacak askeri mahkemenin bulunduğu Tuileries’ye her gün muhafız eşliğinde götürülüyordu. Orada, kendisine kışkırtıcı yazıları, göçmenlerle bağlantıları, gösterilerdeki rolüyle ilgili sorular soruyorlardı. Michaud işlerin daha da sarpa sarmasından çekiniyordu. Yakınları Lyon bölgesinden, oldukça etkili bir milletvekilini devreye sokmak istemiş, ama parlamento üyesi onun için hiçbir şey yapamayacağını söylemişti.

Görünüşe göre, onun mahkûm edilmesine tek bir kişi boyun eğmemişti: Onun gibi Bresse’te öğrenim görmüş, kendisi de yazın ve sanat alanlarında adını duyurma umuduyla Paris’e gelmiş, Nicolas Giguet adında biri. Michaud’nun jandarmalar eşliğinde Chartres’dan getirildiği gün Champs-Élysées’deydi. Tutsak o caddeden geçirilirken, Giguet onu tanımış, bu şekilde küçük düşürülmesine içerlemişti. Ama ne yapabilirdi ki? Uzaktan selamlamakla yetindi. Sonra, nereye götürdüklerini görmek için arkalarından gitti.

Ertesi gün de, daha ertesi gün de, Collège des Quatre-Nations'un çevresinde gezindi. Böylece, jandarmaların sorgulama için arkadaşını, sonradan yeniden hapishaneye götürmek üzere, hangi yollar-dan Tuileries'ye getirdiklerini görebildi. Arada da, mahpusu nasıl bir yazgının beklediğini öğrenmeye çalışıyordu. 26 Ekim sabahı, soruşturmanın tamamlandığı, Michaud'nun ya hemen o gün ya da ertesi gün mahkûm edileceği söylentisi dolaşıyordu ortalıkta. Giguët ne pahasına olursa olsun devreye girmeye karar verdi.

İşte o gün, öğleden biraz önce, küçük alayla Pont Royal'in çıkışında karşılaşmak üzere beklemeye başladı. Arkadaşını uzun zamandan sonra ilk kez görmüş gibi davranıp ona neler yaptığını, nereye gittiğini sordu ve birlikte yemek yemeyi önerdi.

Michaud anında Giguët'nin bir şeyler çevirdiğini anladı. Yanındaki adamları kuşkulandırmamak için, yemeğe gitmeye istekli değilmiş, yoluna devam etmek istiyormuş gibi yaptı. "Hemen yi-yemem" dedi ona. "Tuileries'de halletmem gereken küçük bir iş var. Önemli bir şey değil, birkaç soruyu yanıtlayacağım, o kadar. Uzun sürmez. Biraz sonra, yanına gelirim."

Ama Giguët üsteledi. "Benden bu kadar kolay kurtulamazsın! Tuileries'ye sonra da gidebilirsin; orada bir sürü insan olacaktır, seninle başlamayacaklardır ya. Önce bir yemek yiyelim!" Jandarmaları işaret etti. "Bu beyler de daha yemek yememişlerdir kesin, bir pırzola ile bir kadeh Bordeaux şarabına hayır demezler! Bak, hemen şurada bir lokanta var!"

"Bu beyler" bir süre duraksadıktan sonra kabul ettiler. Giguët onlara güven vermişti; belli bir yaşa gelmiş bir adamdı; eski bir dansçı, eski bir güldürü oyuncusu olarak, etkileyici ve girgin biriydi. Böylece, mahpus, arkadaşı ve muhafızlar sofraya oturdular. Şarap, meze söylediler, havadan sudan konuştular. Onları lokantaya çağıran adam konuyu doğduğu yere, Bresse'e getirip, orada yemeklerin ne kadar güzel olduğundan bahsetti. Özellikle eşsiz besili piliçleri övdü. Jandarmaların ağzının suyu akmıştı gerçekten. "Ah, beyler" diye haykırdı, "bizim oraların besili piliçlerini bilmezsiniz, inanın, seksen üç eyalette böylesinden bulamazsınız. Garson, bir Bresse pilici getir! Ama hile yapma! Mans pilici değil, Bresse pilici olsun, tamam mı arkadaşım? Yahu Michaud, sen de bilirsin, şu

mutfağa in de bak bakalım, bu namussuzlar saman altından su yürütmesinler! Sağlığınıza içiyorum beyler!”

Onlar kadeh tokuştururken, Michaud kalktı, acele etmeden mutfağa giden birkaç basamağı indi. Birkaç dakika sonra, jandarmalar kaygılanmaya başladılar. Ama yemeği ısmarlayan adam içlerine su serpti: Arkadaşı kesinkes aşçıyı gözlemekteydi. Birkaç dakika daha geçti. “Bu beyler” artık işin fazla uzadığını düşünüp mutfağa indiler, mahpus orada değildi.

Gizli bir kapıdan çıkmış, çoktan uzaklaşmıştı. Ne mutlu ona, çünkü hemen ertesi gün, çıkması gereken mahkeme kendisini yazılarıyla “başkaldırıya ve krallığın yeniden kurulmasına çağrı yaptığı” için ölüme mahkûm edecekti. Gelecekte Hôtel-de-Ville Meydanı olacak Grève Meydanı’nda giyotinle –ama yalnızca portresi!– idam edilecekti.

Gözü pek Giguet tutuklandı, sıkı bir sorguya çekildi, kaçmasına yardım ettiği kişiyi bekleyen cezaya çarptırılmakla tehdit edildi. Ama sonuna dek soğukkanlılığını korudu, her gün iyi niyetle hareket ettiğini, suçsuz olduğunu ileri sürdü. Yine de bir ay hapiste kaldıktan sonra salıverildi.

Michaud’ya gelince, bir süreliğine İsviçre’ye sığındı; sonra gizlice Fransız topraklarına döndü, akrabalarının evine saklandı. Rejim değişmişti, bu yeni Direktuvar rejimi ulusun yaralarını sarmayı vaat ediyordu; çok geçmeden, kaçağın cezası hafifletildi, sonra da bütünüyle kaldırıldı.

Hatta tam yeniden olağan bir yaşam sürmeye hazırlanıyordu ki Paris’te yeni bir siyasal kargaşa baş gösterdi: O sıra ülkeyi yöneten üç “direktör” birden uzlaşma vaadinden cayıp gerçek bir darbe yaptılar, bu darbe tarihte “Fructidor Darbesi” adıyla bilinir. Direktörler dört bir yandan radikallerin tehdidini üstlerinde hissettiklerinden, sertleşmeye karar vermişlerdi; ama lanetlenen Terör Dönemi’ni anımsatacak toplu idamlar yapmak istemedikleri için, ülkeden sürüleceklerin listesini çıkardılar, listede uzlaşmaz cumhuriyetçiler ile katı kralcılar yan yanaydı tuhaf biçimde; Joseph Michaud’nun adı da başköşedeydi.

Yakalananlar önce demir kafeslerde Rochefort Limanı’na, oradan teknelerle sintinelerde Guyana’ya götürüldü; aralarında altmış

kadar milletvekili, ayrıca gazeteciler, askerler, din adamları vb vardı. Guyana'da hapsedilmediler ama sağlığa zararlı yerlere yerleştirildiklerinden, sıtmaya, sarıhummaya yakalandılar, daha birçok tropikal felaketle boğuşular; ölenlerin sayısının yüz seksen yedi olduğu tahmin ediliyor, onlar o dönemde “kuru giyotin” denen şeyin kurbanı olmuşlardı.

Geleceğin Akademi üyesi böyle bir yazgıdan ancak oradan oraya yolculuk ederek kaçabildi. Birkaç yıl sonra, yazın alanında kendisine belli bir ün getirecek uzun *Le Printemps d'un proscrit* (Bir Sürgünün İlkbaharı) şiirini o dönemde yazdı. Ama o sıra göze çarpmaktan kaçınıyor, zamanının büyük bölümünü Alpler tarafında, Ain kıyılarında geçiriyordu.

*Fırtınaların kara konutu bu kayaların üstünde dolaşa dolaşa,
Huzuru buldum yeniden aralarındaki yaban mağaralarda,
Ne yazık ki, bu huzuru yurdum artık bilmez oldu...*

• • •

Bonaparte 1799'da, 18 Brumaire darbesiyle iktidarı eline geçirince, kaçak karmaşık duygular içinde kaldı. Kendisini süren yöneticilerin düşmesine tanık olmaktan hoşnutsuz değildi, çabucak oradan oraya savrulmayı bırakıp başkente döndü. Öte yandan, şimdi zafer kazanan adamın aynı zamanda dört yıl önce kralcı arkadaşlarının üstüne ateş edilmesini buyuran adam olduğunu da unutamıyordu. Bu yüzden, Michaud döndükten sonra, Korsikalı subayın büyük umutlar doğurduğunu ama iktidarı kendine mal ederek bu umutları boşa çıkardığını söylediği, *Les Adieux à Bonaparte* (Bonaparte'a Veda) adlı bir yergi yazısı yazdı. Dolayısıyla, orada aslında “Bonaparte'a” değil, kimilerinin onda bulduğu birleştirici imgeye –belki de aynı zamanda Bourbon monarşisini yeniden kuracak kişi imgesine– veda ediyordu. Bu küçük yapıt büyük bir başarı kazandı, birçok kez yeniden basıldı, el altından geniş bir çevreye yayıldı. Bunun sonucunda, yazar tutuklanıp Temple Hapishanesi'ne kapatıldı.

Yeniden hapse atılması kendisini düşünmeye itti. Sürekli tehlike altında, sürekli kaçarak, daha ne kadar bir eylemci gibi yaşayacaktı?

Bonaparte artık yerini sağlamlaştırmıştı; çalkantılı onca yıldan sonra ülkeye barışı getirmeyi başarmıştı; halk onu yabancı ülkelerde de zaferler –bunların ilki Haziran 1800’de, Piemonte’de kazandığı Marengo zaferiydi– kazanmaya başladığı için yere göğe sığdıramıyordu. Onunla çatışmak ne işe yarayacaktı ki? Yeldeğirmenlerine karşı savaşmaktan ne farkı vardı?

Michaud’nun her zaman büyük bir tutkusu olmuştu: Tarih. Ama insanın kendini böyle bir tutkuya adanmasının iki yolunun olduğunu düşünüyordu. İşlerin akışını değiştirmek için doğrudan olayların içinde yer alabilirdi; şimdiye kadar da yaptığı buydu, çok başarılı olduğu söylenemezdi, üstelik bir sürü sıkıntı yaşamıştı. Tarih bambaşka bir yoldan da, araştırmanın, bilginin ve yazının, kısacası tarihçilerin yolundan da ele alınabilirdi. Artık yaşamının geri kalanı boyunca bu ikinci yolu izlemeye söz verdi kendine.

Hapisten çıkar çıkmaz, bu işe dört elle sarıldı; bir yıl sonra, Hindistan üstüne bir kitap yayımladı, kitabının adı bile Fransa’daki siyasal tartışmalardan uzak durmak istediğini açığa vuruyordu: *Histoire des progrès et de la chute de l’empire de Mysore sous les règnes d’Hyder-Aly et Tippoo-Saïb* (Haydar Ali ve Tipu Sultan’ın Saltanatları Sırasında Mysore İmparatorluğu’nun Gelişmesinin ve Çöküşünün Tarihi). İç kapakta, en altta, yayıncının adresi yazıyordu: Paris, Giguet ve Şurekası, basımevi-kitapçı, Grenelle-Saint-Honoré Sokağı. Demek ki, eskiden onu kurtaran adam şimdi yayıncısı olmuştu...

İki yıl sonra, 1803’te, hâlâ çekmecesinin bir köşesinde duran *Le Printemps d’un proscrit* çıktı. Onu başıboş gezerken yazmıştı, kitabın adı mücadeleci bir yapıta işaret ediyordu ama bu uzun şiir özünde düşçü ve kırsal bir yapıtı. İlk sayfada, bu kez şöyle yazıyordu: Paris, Giguet ve Şurekası, basımevi-kitapçı, Bons-Enfans Sokağı...

Bu yeni dükkân kısa bir süre sonra çok büyük bir işe girişecekti: bu sayfalarda daha önce birçok kez anılan *Biographie universelle ancienne et moderne* adlı sözlük; nihai hali seksen dört cilt olacak ve muhtelif baskıları Avrupa’da büyük bir başarı kazanacaktı. Yayıncıların sunumunda, bu iddialı yapıt “yazılılarıyla, eylemleriyle, yetenekleriyle, erdemleriyle ya da işledikleri suçlarla öne çıkan herkesin özel ve genel yaşamlarının alfabetik sıraya konmuş tarihi” olarak tanıtılıyordu. Birçok yazar bu işe katkı sağladı; yazdıkları, belgelere dayanan ve okuması eğlenceli maddeler XIX. yüzyılın ilk

yarısına dek Fransa'daki kültürel yaşamı öğrenmek isteyenler için yeri doldurulmaz bir kaynak hâlâ.

Bu ansiklopedik çalışmanın asıl sorumlusu Louis-Gabriel Michaud'ydu, Joseph'in küçük kardeşi. Arkadaşları Giguët 1810'da, *Biographie universelle*'in daha ilk ciltleri hazırlanırken ölmüştü; geleceğin Akademi üyesiye, çok geçmeden bu yayıncılık işinden uzaklaşmış, zamanını ve enerjisini tek bir konuya, bir daha asla bıkmayacağı, kendi adıyla birlikte anılacak bir konuya ayıracaktı: Haçlı Seferleri.

Bu tutku, yazın dünyasından yakın ilişkide olduğu bir kadın, Sophie Cottin, kendisine bir romanın elyazmasını verip yayımlamasını ve ona bir önsöz yazmasını istediğinde doğmuştu içinde. *Mathilde* adlı roman Aslan Yürekli Richard'ın kız kardeşi ile Selaheddin Eyyubi'nin erkek kardeşi arasındaki saf bir aşkı anlatıyordu. Öykü düş ürünü olsa da temelsiz değildi, çünkü İngiltere Kralı gerçekten de düşmanına ailelerini bu şekilde birleştirmeyi önermişti – ciddi vakanüvisler bunu doğruluyor. Bu asla gerçekleşmeyecek basit bir siyasal manevraydı gerçekte ama romanlara esin kaynağı olması anlaşılır bir şey. Madam Cottin'in anlatısı etkiliydi, ince bir dille yazılmıştı ve belli ölçüde tarihsel gerçekliği gözetiyordu. Ama Cottin'in kendisi de konuyla ilgili bilgisini yetersiz buluyordu, Mysore'la ilgili kitabını kısa bir süre önce yayımlamış Michaud'nun Doğu'da olup bitenleri pek bilmeyen okurlara dönemi ve olayları anlamalarını sağlayacak birtakım açıklamalar yapacağını umuyordu.

Müstakbel Akademi üyesi, önsözünü yazmadan önce, Haçlı Seferleri'yle ilgili bulabildiği her şeyi okudu. Derken, bir anda her şey aydınlandı. Öğrendikçe, daha çok araştırmak geliyordu içinden: kişiler, ülkeler, gerekçeler, bahisler, çatışmalar, ittifaklar. Bu konu üstüne durmadan yazıp, bir şeyler yayımladı, bunların ilki de, elbette, Madam Cottin'e söz verdiği yazıydı: *Mathilde* 1805'te yayımlandığında, "J. Michaud, yayıncı" imzalı giriş yazısı toplamda 244 sayfalık kitabın 114 sayfasını oluşturunuyordu...

Arkadaşının kitabına önsöz olarak düşündüğü bu metin, şimdi baktığımızda, ilk parçalarını 1808'de yayımlayacağı ve otuz yıl sonra, ölüm döşeginde bile bazı bölümlerini düzeltereği başlıca yapıtına, anıtsal *Histoire des croisades*'a (Haçlı Seferleri'nin Tarihi)

bir giriş gibi görünüyor gözümüze. Tarihçiye dönüşen gazeteci daha önceden bilmediği bir belge ya da aklına gelmeyen bir açıklama bulduğunda, yapıtının yeni bir baskısını yapmak istiyordu. Bu nedenle, kitap birçok kez basıldı, bazıları altı bin sayfayı aşkın anlatı, harita, desen, “doğrulayıcı parça”, aynı zamanda o zamana dek konuyla ilgili yazılmış her şeyin özenli bir dökümünü içeriyordu.

Üstüne üstlük, bu baskıların en oylumlusunun baskı makinesinden çıktığı gün, Michaud anlattığı bölgelere hiç gitmediği için hem pişmanlık hem de utanç duydu; sağlık durumu pek de elvermemesine karşın, oralara gitmeye karar verdi.

Tarih 1830, Mayıs'ın son haftasıydı. Rastlantı bu ya, tam Toulon'dan gemiye binerken, Cezayir'i fethetmek üzere yola çıkan Fransız donanmasını görebilmişti. Michaud ise *Le Loiret* adlı bir savaş gemisiyle başka bir yöne gidiyordu, güneye değil de doğuya. Yunanistan'ı, Anadolu'yu, Kutsal Toprakları, Mısır'ı ziyaret edecek, bu geziden *Histoire des croisades*'ına modern bir ek olarak, *Correspondance d'Orient* (Doğu Yazışmaları) adıyla yedi cilt mektup getirecekti.

Akademi üyesinin hem takıntılı hem de kılı kırk yaran girişimi, zamanın yapıtlarının usta okuru Charles-Augustin de Sainte-Beuve'ün övgüsünü kazanacaktı. Ünlü *Causeries du lundi*'lerinden (Pazartesi Konuşmaları) birinde, “aramızda, tarih alanında, özgün belge toplama konusunda özel bir yeteneği olan ilk kişi kim derlerse, bu büyük onur Mösyö Michaud'nundur”. Doğrusu, yazın eleştirmeni onu “incelikli, ama belagatten yoksun” buluyordu... “Alev alıp ortalığı aydınlatan o sözcüklerden hiç yok onda”; ama nesnelliği gerçekten gözetmesini de teslim ediyordu: “Daha çok Haçlılardan ve onları bu işe iten dinsel esinden yana bir tutum sergilese de yazar, yaşanan kargaşaları ve yağmaları kesinlikle gizlemiyor.” Ben Haçlı Seferleri'yle ilgili, üstelik Michaud'nun bakış açısına uymayan bir açıdan birtakım araştırmalar yaptığım için, bu son değerlendirmenin altına imzamı atabilirim.

• • •

Joseph Michaud 5 Ağustos 1813'te, kırk gün önce ölmüş Jean-François Cailhava'nın yerine, yirmi dokuzuncu koltuğa seçildi.

Enstitü'nün bulunduğu sarayda ağırılanmak onun için başka Akademi üyelerinden çok daha dokunaklı bir deneyim olmalı, ne de olsa eskiden Collège des Quatre-Nations'u barındıran bu zarif yapı on sekiz yıl önce kendisine hapisane olmuştu.

Öte yandan, onun Kubbe'nin altına gelişi birçok açıdan alışılmadık koşullarda gerçekleşmişti. Bütün Fransa gibi, Paris de o sıra üzücü ve karanlık günler yaşıyordu. Bozgunla sonuçlanan Rusya seferinden sonra, ülke zayıflamış, yılmış, şaşkına dönmüş, işlerin daha da kötüye gideceğini düşünüyordu. İmparatorluk rejimi sürüyordu sürmesine ama çok da uzun ömürlü olmayacağını herkes biliyordu. Michaud'nun seçilmesi bile kendi içinde zamanın bir göstergesi değil miydi? Kaldı ki, eskiden iktidara düşman olan, yaşı ilerleyince belki fırsatçılıktan, belki bıkkınlıktan onu benimseyen bu adam, İmparator düşer düşmez, tarih kitabı maskesi altında sert bir yergi yazısı, *Histoire des Quinze Semaines ou le dernier règne de Bonaparte*'ı (On Beş Haftanın Tarihi ya da Bonaparte'ın Son Saltanatı) yayımlayarak, Napoléon'a yüklendi; orada daha o zamandan gösterişli bir biçimde Napoléon söylencesinde yerini almış "Yüz Gün" ifadesi yerine "On Beş Hafta"dan söz ediyordu...

Bu yas ortamında ve ne alışkanlıklarına dönebilmiş, ne eski adını alabilmiş bir Akademi'de, herhangi bir kutlama, kabul töreni konuşması olmadı, sefeye övgüler düzülmeydi. Oysa Cailhava'yla Michaud birbirlerini biraz tanıyorlardı. Birbirlerine karşı saygı ya da sevgi besleyip beslemediklerini söylemek güç ama yollarının daha önce kesiştiği neredeyse kesin, çünkü yaşamlarının bir bölümünde ortak tanıdıkları olmuş.

Karşılaşmış olabilecekleri ilk yer Paris'te bir süre parlamış bir yazın salonu: Fanny de Beauharnais'nin salonu. Evlilik yoluyla İmparatoriçe Joséphine'in akrabası olan bu kültürlü ve varlıklı kadın tüm yaşamı boyunca Cailhava'ya kol kanat germiş, onun ilk okuru, sırdaşı olmuştu. Michaud'yu da Paris'e o getirmişti. Erkek kardeşinin yayına hazırladığı *Biographie universelle*'de kendisine ayrılan yazıdan öğrendiğimize göre, delikanlı o sırada Lyon'daki bir kitapçıda çalışıyordu. "Kontes Fanny de Beauharnais'nin yolu 1790'da kente düştüğünde, o hâlâ oradaydı... Yazına destek olmayı ve genç yetenekleri ortaya çıkarmayı seven, zengin, parlak, saygın bir kadının ortaya çıkışının Lyon'da ozan geçinenleri coşturduğu

açık. Michaud da bu seçkin hanıma dizelerini gönderenlerden biriydi ve Kontes o şiirleri beğendi. Onun koruyuculuğunda Paris'te gönlüne uygun bir konuma gelebileceğine inanarak, arkasından başkente gitti..."

Kadın Tournon Sokağı'nda oturuyor, salonunda çok değerli kişileri ağırlıyordu; Thomas Jefferson'ın genç Amerikan cumhuriyetini Fransa'da temsil ettiği sırada oraya bir kez gittiği biliniyor; ama ortamı beğenmediği için bir daha gitmemiş.

Cailhava'yla Michaud'ya gelince, onların orada birçok kez karşılaşmış olduğunu varsaymak akla yatkın. Aynı şekilde başka bir vesileyle de karşılaşmış olabilirler. 14 Temmuz 1791'de, Bastille'in alınışının ikinci yıldönümünde, Ulusal Dokuz Kız Kardeş Derneği –locanın halka açık uzantısı– bir önceki yıl ölmüş Benjamin Franklin'in anısına bir tören düzenlemişti. Toplantının sonunda göçüp gitmiş o büyük adam için yazılmış uzun bir şiir okundu:

*İnsanlığın velinimetini, dokundurmadı dünyaya
Zorbaların asusını da, üstümüze yağacak yıldırımları da.
Hepimiz insanların en yücesinin ölümüne ağlayalım;
Yazgı tanrısını onun kutsal mezarına çağıralım;
Ant içelim erdemleri ve değerli anısı üzerine,
İnsanları sevdiğine, yurduna hizmet ettiğine...*

Kaldı ki, bu övgü dolu konuşmanın yazarı Joseph Michaud'dan başkası değildi!

Franklin çok ön planda olduğu, ABD'de olduğu kadar Fransa'da da ün salmış biri olduğu, Voltaire masonluğa adım atarken ona eşlik ettiği ve locanın başı olduğu için, ünlü "birader"lerin hepsinin bu törene katıldığını varsayabiliriz – Cailhava da onlar arasındaydı kesinlikle; belki Florian da. Devrim'in çalkantılı günlerinde birbiri ardına yirmi dokuzuncu koltuğa oturmuş adamların üçü de günün birinde bir araya mı gelmişti yoksa? Kuşkusuz, bu konuda bir yanıt vermekten kaçınmalı, bu soruyla yetinmeliyiz.

Michaud'nun bu şiiri yazmış olması ille de mason olmasını gerektirmez. Ulusal Dokuz Kız Kardeş Derneği, asıl locanın tersine, aynı ideallere inanan ama üye olması gerekmeyen insanlara da açıktı. Ayrıca, "birader" listesinde de adına rastlanmıyor, bu da masonlarla olan yakınlığının kısa süreli olduğunu düşündürüyor – tıpkı yaşı-

mının aynı döneminde, demek ki yirmi dört yirmi altı yaş arasında “krallara ve zorbalığa” karşı yazdığı ateşli dizeler gibi.

• • •

Napoléon düşüp de XVIII. Louis'yle birlikte “krallar” yeniden tahta çıktığında, Haçlı Seferleri tarihçisi artık bambaşka düşünüyordu kuşkusuz. Kralın ilk destekçilerinden oldu, hatta gösterdiği bağlılığa karşılık kendisini Restorasyon döneminin, kraldan çok kralcı olduğu için “Bulunmaz Meclis” olarak adlandırılan –bu adı hükümdarın kendisi vermişti– ilk yasama meclisine üye seçmek istediler. Akademi üyesi orada çocukluğunun bir bölümünü, ayrıca başıboş yıllarını geçirdiği Ain'i temsil ediyordu.

Adaylığı tuhaf bir olayı ortaya çıkardı. Onu kaydedecek memur Fransa uyruklu olduğunu gösteren belgeleri istedi kendisinden. Sonuçta basit bir işlemdi bu. Ne var ki, görünüşe göre, Michaud asla Fransız uyrukluğuna geçmemişti. En azından, *Biographie universelle*'de kendisine ayrılan, Louis-Gabrielle'in doğrudan yazmasa da yol gösterdiği yazıda böyle diyor.

Sainte-Beuve iki kardeşin son yıllarında birbirinden nefret ettiğini söylüyor; bu da küçük kardeşin ağabeyi açısından böyle can sıkıcı bir olayı gizlemek istememesini açıklıyor; ama her şeyi uydurduğunu göstermiyor kuşkusuz.

Michaud ailesinin Ain'de, Richemont Şatosu'nda doğan en küçük çocukları Fransa uyruklu; ama Joseph 1767'de, Albens yakınlarında, Savoia'da, –o dönemde ayrıca Nice'i ve Korsika'yı da kapsayan– Sardinya Krallığı'na bağlı topraklarda doğmuştu. Dolayısıyla, Akademi üyesi, tıpkı Torino'da askeri okula giden ve Sardinya Kralı, Piemonte Prensi ve Savoia Dükü III. Carlo Emanuele'nin ordusuna katılmaya hazırlanırken, ciddi bir olay yüzünden anayurdundan kaçıp, Fransa'ya gitmek zorunda kalan babası gibi Sardinya uyruklu.

İşin en şaşırtıcı yanı, Joseph Michaud'nun asla Fransız uyrukluğuna geçmeye çalışmamasıydı. Bunun nedeni savsaklaması ya da bu konuda aşırı rahat davranması mıydı? Fransa uyruklu olmadığının ortaya çıkmasından mı çekiniyordu? Yoksa sürekli kayıplara karışan bu kaçak Devrim ya da İmparatorluk dönemi Fransası birdenbire konuk sevmemeye başlarsa diye, gidebileceği başka bir ülkenin

olmasını mı istemişti? Kardeşinin sinsice yaptığı açıklama bu son olasılığı destekliyor. Hatta üstü kapalı biçimde, aday kaydını yaptırabilmesi için kimlik belgelerini kendisinin ona “ödünç verdiğini” ve ancak bu “küçük aldatmaca” sayesinde milletvekili olabildiğini söylüyor.

Michaud parlamentoda kısa bir süre çalıştı. “Bulunmaz Meclis” birkaç ay sonra kapatıldı; bu aşırıçılar topluluğu yarar sağlamaktan çok kral için ayak bağı olmuştu. Michaud’ya gelince, onun mecliste çalışabilecek biri olmadığı açıkça ortaya çıkmıştı. Konuşmalarını ve yasa önerilerini özenle yazıyordu kuşkusuz; ama iş onları kürsüden okumaya gelince, her seferinde işi yüzüne gözüne bulaştırıyordu. Bu cılız, uzun boylu ama kambur duran adamın sesi kısıktı, soluğu çabucak kesiliyor, insanlar onu güçlükle duyuyor, biçem çabaları boşa gidiyordu. Hatta iyiliksever meslektaşlarının kâğıtları onun elinden alıp okudukları bile olmuştu.

Bu süreç bitince, sevgili Haçlı Seferleri’ne dönmek onu hiç de mutsuz etmedi. Yine bilinmeyen belgelerin ardına düştü, durmadan yazdı, yayımladı. Onu tanıyanlar, son yıllarında, yanında sevgi dolu karısı ve çalışmalarında kendisine yardım eden, yolculuklarında eşlik eden, kendisine hayran genç öğrencilerle birlikte, mutlu ve çalışkan olduğunu söylüyorlar.

Söylev çekemiyorsa da, tatlı dilli biriydi; salonlarda, yazı işleri toplantılarında, aynı şekilde Akademi’de, nüktelerine, sabırsızlıkla öksürmesine, en çok da gençlik anılarına bayılıyordu insanlar. On bir kez tutuklandığını, iki kez de ölümüne mahkûm edildiğini söylemeyi seviyordu; her isteyene arkadaşı Giguët sayesinde iki jandarmayı ektiği o unutulmaz günü durmadan anlatıyordu.

Joseph Michaud 30 Eylül 1839’da, Auteuil’deki evinde, huzur içinde öldü. Son haftalarında, yataktan çıkamıyor, hâlâ provaları düzeltiyordu, bir yandan da içinde zayıf da olsa bir ayağa kalkma umudu vardı. “Doktor bundan kurtulacağımı söylüyor” diye yazmıştı bir arkadaşına. “Tıp da siyaset gibi, güzel sözler vaat ediyor.”

Bilmediği şey şuydu ki, yirmi dokuzuncu koltuğun tarihinde kendisinden sonra tam da tıbbı adanacak parlak bir dönem başlayacaktı.

Victor Hugo Yerine Seçilen Adam

Şubat 1840'ta, yirmi dokuzuncu koltuğa Michaud'nun halefi olacak kişi seçilirken, Pierre Flourens'in –daha o zamandan ünlü ve üçüncü kez aday olan– Victor Hugo'ya yeğlenmesine nasıl üzülmeyen insan? Bugün, büyük yazarın rakibi unutuldu gitti ama o zamanın Akademi üyelerinin onu seçerek saygınlıklarını yitirdiklerini söylemek abartılı olur.

Yazarın başarısızlığı rakiplerinin onunla yazınsal değer alanında yarışmaktan ustaca sakınıp karşısına, verdiği konferanslara çok sayıda insanı toplayan, üstelik Bilim Akademisi'nin daimi sekreteri olan seçkin bir fizyoloji profesörünü çıkarmalarından kaynaklanmıştı. Oylama başabaş geçti. O gün oy veren 31 üye vardı ve salt çoğunluk 16 oydu. Hugo ilk turda 14, ikincisinde 15, üçüncüsünde 14 oy almıştı. Flourens ise 14, 14, sonra 15. Bilgin ancak dördüncü turda 17'ye karşı 12 oyla oylamayı kazandı.

Ozanın üyeliğiye yalnızca ertelenmişti; on ay sonra seçilecekti. Ama şimdi, hayranları küplere binmişti. “Akademi’de küpkök hesaplanmaz, Richelieu onu kurarken karnileri ve laboratuvar aletlerini aklından bile geçirmemişti!” diye öfkeleniyordu dönemin bir gazetesi. Başka makaleler yine sert olsa da biraz daha incelikli bir yaklaşım sergiliyor, değerli bir fizyoloji uzmanının “bilime az çok yabancı bir yazın adamları topluluğu, operakomîğin hafif ozanları ve somurtkan kralcılar tarafından seçilmek için bir entrikaya alet edilmesi”ni eleştiriyordu.

Kuşkusuz, Profesör Flourens'in seçilmesi bir stratejinin sonucuydu. Ama bir bilginin Fransız Akademisi'ne alınması hiç de uygunsuz, saçma ve utanç verici bir olay değildi; yeni seçilen üye de kabul töreninde yaptığı konuşmadan başlayarak tutkuyla bunu kanıtlamaya çalıştı.

“Beyefendiler,

Yurdumuzda, yazınla bilimin birliği dille başlar.

Descartes XVII. yüzyılda hem yeni bir geometri, hem yeni bir felsefe hem de yeni bir dil yaratmıştır. XVIII. yüzyılda, Fontenelle bilim alanında gündelik dili kullanmış; Buffon bilime belagati katmış; Voltaire'in dili Newton'ın ününü kanatlandırmıştır...

Bilimden yeni bir felsefe ruhu doğuyor. Bilimden de yüce olan bu ruh, Beyefendiler, içinde yaşadığımız modern zamanların en büyük özelliği değil mi? Her şeyi etkilemiyor mu?

Felsefe mi? Buna zaten değindik; yeni felsefeyi bir geometri uzmanı kurmuştur.

Dil mi? *Discours de la méthode*'u (Yöntem Üzerine Konuşma), yani dilimizin yeni biçimine büründüğü ilk kitabı yine aynı geometri uzmanı yazmıştır. Bu yeni biçimi birdenbire şaşırtıcı bir yüceliğe ve yetkinliğe taşıyan da yine bir geometri uzmanıdır, *Lettres provinciales*'in (Taşra Mektupları) yazarı Pascal'dir!

Son olarak tarih mi? Geçen yüzyıldan bir felsefeci yazar, David Hume tarihin bilimsel yöneme uymasını istemiştir. Tarih o yöneme uyduğu için, olgulara sarıldığı için, günümüzde yepyeni bir gelişme sergilemektedir; bu kuşkusuz kanıtlanması gerekmeyen bir gerçektir ama bugün anlatacağım ünlü Akademi üyesinin en önemli kitabı bu konuda çarpıcı bir kanıttır."

Konuşmacının bu son atılımı, geleneksel olarak, kabul törenlerinde yapılan her konuşmanın "ana yemeği"ni oluşturan konuya, selefin övülmesine girişin elverişli bir yolu kesinlikle. Kaldı ki, çok da uygun bir geçiş, çünkü Michaud'nun *Histoire des croisades*'ının en büyük özelliği olan, kılı kırk yararcasına belge toplama anlayışı, gerçekten bilimsel yöntemin tarih incelemesinde kullanımının güzel bir örneği.

Yine de o 3 Aralık 1840 Perşembe günü Kubbe'nin altında toplananların belleğine konuşmanın ilk tümceleri kazınacaktı. İnsanlar yeni Akademi üyesinin bir biçimde Victor Hugo'ya karşı oylamayı kazanmasının yarattığı onur kırıcı hoşnutsuzluğa yanıt vermesini bekliyorlardı ama Flourens Fransız Akademisi'ndeki varlığını haklı göstermekle yetinmemişti. Birkaç kısa paragrafta, gerçek bir uygarlık hadisesini açıklamayı başarmıştı. "Klasikler"le "romantikler", cumhuriyetçilerle Bonaparte'çılar, Orléans'çılar ya da meşruiyetçiler arasındaki kavgaları ve kişiler arasındaki önüne

geçilmez çatışmaları aşarak, çalışma arkadaşlarına yeni bir dünyanın doğmakta olduğunu anımsatmış, bu dünyada bilimin, bilim ruhunun, yöntemlerinin ve uygulamalarının belirleyici bir rol üstleneceğini söylemişti. Üstelik yalnızca bilgi ya da eğitim alanında da değil; İngiltere’de, daha pek çok ülkede olduğu gibi, Fransa’da da makinelerin yaygınlaşması, insanlar arasında, bütün toplumun maddi yaşamını olduğu kadar zihinsel yaşamını da değiştirecek yeni ilişkilerin kurulmasını, yeni siyasal ve felsefi öğretilerin oluşmasını sağlayacaktı.

Akademi seçimlerindeki rastlantılar, yirmi dokuzuncu koltuğu XIX. yüzyılda, ardından da XX. yüzyılda, gerek doğa bilimlerinde gerek beşeri bilimlerde dünya çapında saygı gören bir dizi önemli ad sayesinde, bu dönüşümün ayrıcalıklı bir tanığına dönüştürecekti.

Bizim gözümüzde, Pierre Flourens’in yıldızı kuşkusuz Claude Bernard’inki, Ernest Renan’inki ya da Claude Lévi-Strauss’unki kadar parlamıyor ama katkıları yadsınamaz. Modern tıbbın başlıca araçlarından birinin, anestezinin geliştirilmesine yaptığı katkı bile yeter. Anestezi günümüzde öyle yaygın, öyle bildik bir işleme dönüştü ki, hastaların bir cerrah safra keselerini alırken ya da bir bacaklarını keserken uyanık kaldıkları ve acıyla avaz avaz bağırdıkları o uğursuz zamanları kafamızda canlandırmamız güç. Flourens kloroformun özelliklerini inceleyip tıp dünyasına tanıtan ilk araştırmacılardan biri olmuştu.

Anestezinin icadı kimseye mal edilemez. Benzer başka teknikler gibi, hem kavramsal hem de deneysel uzun bir evrim sürecinin sonucuydu o da. Ama bu, gelişme sürecinin her aşamasında bilginin ve uygulamanın bir adım daha ilerlemesini sağlayan kişileri küçük görmemizi gerektirmez. Bilimde ve teknikte, bir araştırmacı soylu bir çarktır ve özel bir bilgine, çalışmalarına, sezgilerine ya da dehasına saygı gösterilmesi çok doğal olsa da, bir buluşun her zaman atılmış bir sürü küçük adımın meyvesi olduğu unutulmamalıdır; yeni düşünceler düzenli olarak daha önceki anlayışları çürütüyorsa da, sonradan gelecek düşüncelerin onları da çürüteceği açıktır.

Zaten sanat dünyasıyla bilim dünyası arasındaki en önemli farklardan biri de bu değil mi? Sanat değişir, dönüşür ama onun ilerlediği söylenemez. XXI. yüzyılda, Los Angeles'ta yapılmış bir yontu iki buçuk binyıl önce Atina'da yapılmış bir yontuyu köhne göstermez; Picasso'nun freskleri Lascaux mağaralarındaki resimleri geçersiz kılmaz; bugünün şiiirleri de Shakespeare'in sonelerini battal göstermez. Buna karşılık, XIX. yüzyıl pratisyenlerinin kullandığı teknikler bugünün hekimlerinin gözünde "köhne", "geçersiz", "battal"dır tam olarak. Bilim, gelişme biçimiyle, ortak ve büyük ölçüde adsız bir çalışmanın ürünüdür. Bu ne bireysel buluşlar yapan kişilerin dehasına ne de herkesin kendi döneminde atılan adımlara sağladığı katkının değerine gölge düşürür.

Flourens'a bakarsak, anlaşılan, o hep akla yatkın ve yenilikçi sezgilerle hareket etmişti. Bir ayyaşın davranışlarını bir afyonkeşinlikle karşılaştırarak, ayyaşta "bir hareket sarhoşluğu", ikincisindeyse "bir duyu sarhoşluğu" olduğunu gözlemlemişti; kuşlar üstünde yaptığı deneylerin sonucunda alkolün beyinciğe, afyonunsa beynin yarımkürelerine etki ettiğini saptamıştı. Uzun zaman boyunca, beynin tıkız bir kütle olduğu düşünülmüş, ne onu oluşturan bölgelere ne her birinin özel işlevine pek dikkat edilmişti; Flourens gibi, her zaman doğru yanıtlara ulaşamasalar da doğru soruları soran bilginler sayesinde, keşfedilmeyi bekleyen, her gün daha çok umut uyandıran, heyecan verici bir yol açılmıştı. Bu açıdan, o bugünün sinir sistemini inceleyen bilim dallarının habercisiydi.

Bu bilinmeyen alanda, tutkuyla, ama aynı zamanda ihtiyatla ilerledi. O zamanın araştırmacılarının hepsinde rastlanan bir tutum değildi bu. Bilimin beynin kıvrımlarına dalışı büyük bir hayranlık uyandırmıştı. Özellikle, yeni buluşları temel alarak, insana ilişkin bütünlüklü bir görüş ortaya koyma savındaki bir kuram öne çıktı. Alman hekim Franz-Joseph Gall'in geliştirdiği bu mefhumu "frenoloji" dendi ve XIX. yüzyılın ilk yarısında, bilim dünyasının dışında da çok moda oldu. Bu konudaki, Paris'te, 1810'dan sonra Fransızca olarak basılan temel kitabın adı şöyleydi: *Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier, avec des observations sur la possibilité de reconnaître plusieurs dispositions intellectuelles et morales de l'homme et des animaux par la configuration de leurs têtes* (Genel Olarak Sinir Sisteminin, Özel

Olarak Beynin Anatomisi ve Fizyolojisi, İnsandaki ve Hayvanlardaki Birçok Zihinsel ve Ahlaki Eğilimin Baş Biçimine Bakılarak Saptanması Olasılığı Üstüne Gözlemler Eşliğinde). Gall'le çalışma arkadaşları işi bilen birinin kafatası üstündeki "tümsek"leri eliyle yoklayarak, bir kişinin suça, üşengeçliğe, dindarlığa ya da eşini aldatmaya yatkın olup olmadığını anlayabileceğine inanmışlardı.

Bugünün XX. yüzyılda yaşanan aşırılıkları sürekli anımsayan erkeklerinin ve kadınlarının gözünde bu tür savlar korkunçtur. Ama bundan iki yüzyıl önce, insanlar anında benzer bir tiksinti duyabilecek kadar olayın geneline bakamıyorlardı.

Bu yüzden, Gall'in kuramları dünyanın dört bir köşesinden insanlara çekici geldi. Bir tür maddeciliği savunanlar onun gerek özgür istençle, gerek ruhun maddi olmayışıyla ilgili dinsel öğretileri çürüttüğüne inanıyorlardı; eşitçi toplumsal ütopya yanlılarına göre, kuram insanı soy ya da servet gibi geleneksel ölçütlerdense, nesnel, tam anlamıyla "ele gelir" temeller üstünde "yeniden biçimlendirebilecek" bir olanaktı; sömürgecilik siyasetini övenlere göreyse, "uygarlaşmış ırklar"da doğuştan gelen yeteneklerin varlığı böylece bilimsel olarak kanıtlanıyordu. Ama bir de daha genel anlamda –daha safça da denebilir–, içtenlikle yerinde bir bilimsel kuramla karşı karşıya olduğunu düşünenler vardı. Adını saygın bir hastaneye veren ve bugüne dek Fransız tıbbının yüz akı olan Profesör Broussais 1831'de kurulan Paris Frenoloji Derneği'nin başındaydı.

Olay öyle bir boyuta vardı ki kafası karışan ve epey kaygılanan ülke yetkilileri bilim dünyasında çok saygı duyulan bir kişiden yeni kuramı değerlendirmesini ve onun tam olarak ne olduğunu söylemesini istemeye karar verdiler. Bunun için, çok mantıklı bir seçim yaparak Flourens'i seçtiler. Doğa Tarihi Müzesi'nde karşılaştırmalı fizyoloji profesörü, Bilim Akademisi'nin, Londra'daki Royal Society'nin, Stockholm'deki Kraliyet Akademisi'nin ve başka birtakım derneklerin seçkin üyesi, Fransız Akademisi'nin yirmi dokuzuncu koltuğunda oturan kişi olarak, gereken bilgi ve inandırıcılık kendisinde vardı.

1842'de yayımladığı kitabın adı yalındı: *Examen de la phrénologie* (Frenoloji İncelemesi). Bu bir yergi yazısı değil, bir değerlendirmeydi – akılcı, sistemli, açık, aynı zamanda acımasız.

Kimi frenolojistlerin yetenekli ve gözü pek araştırmacılar olduğunu kabul etse de, kuramın bilimsel değerine kuşkuyla yaklaşıyor ve ahlaki içeriklerini tehlikeli buluyordu. Örnek olarak, Gall'den şu bölümü aktarıyordu: “Ulusları birbirine boğazlatıp binlerce insanın ölümüne yol açan o ünlü insanlar kesinlikle kendi başlarına hareket etmediklerini, doymak bilmez yıkma arzusunu onların içine doğanın yerleştirdiğini bilmeliler.” İşte Flourens buna yanıt veriyordu biraz da öfkelenerek: “Hiç de değil! İnsanın bilmesi gereken, ona söylenmesi gereken şey kendisinde özgür bir gücün bulunduğu; bu güç asla azalmamalıdır; içinde bu gücü azalan varlık, hangi felsefeye sığırsa sığınsın, alçalan bir varlıktır.”

Bununla birlikte, Akademi üyesi *Examen*'inin ilk sayfasından başlayarak, değerlendirme görevinde salt anatomik ya da fizyolojik yanın fazlasıyla dışına çıkan ahlaki içeriklerin olduğunu etkili ve açık bir biçimde dile getirmişti: “Her yüzyıl kendi felsefesine bağlıdır. XVII. yüzyıl Descartes'ın felsefesine bağlıdır; XVIII. yüzyıl Locke ve Condillac'a; XIX. yüzyıl da Gall'e mi bağlı olacaktır?”

Frenoloji Pierre Flourens'in acımasız incelemesinden sonra bir daha kendini toparlayamayacaktı. Artık bir “sözde bilim” olarak, gerçek bilginlerin yaptığı ciddi bir araştırmayla başlayıp, karmaşık ve ahlaki açıdan iğrenç genellemelere sapan bir kuram örneği olarak görülecekti. Paris'te çok moda olduğu günlerden geriye Fransız dilinde yalnızca bir deyim kalmıştır: “*avoir la boşse des maths*”.¹ Birçok kişi bu deymi sık sık kullanır ama kökeninin Doktor Gall'in öğretilerine dayandığını bilmez.

Yirmi dokuzuncu koltukta oturmuş kişi bu konuda çok saygıdeğer bir rol üstlenmişti, bu büyük Hugo'nun yerine kendisini seçmiş olanların içlerine su serpmiş olmalı. 1845'te, Fransızların kralı Louis-Philippe ikisini de aynı anda Yüksek Yasama Meclisi'ne atayacaktı.

Flourens meslek yaşamının geriye kalan bölümünde çağdaşlarının saygısını kazanacaktı. Avrupa'daki birçok bilim akademisi onu bünyesine katmak isteyecekti. Collège de France kendisine

1 Sözcüğü sözcüğüne “kişide matematik tümseğinin olması.” “Matematığe yatkın” anlamına gelir. (ç. n.)

Organlaşmış Cisimlerin Doğa Tarihi kürsünü verecekti. Ölüncce, Akademi kendisinin yerine dönemin en ünlü bilginlerinden birini seçecek, yeni üye de kabul töreni konuşmasında çalışma arkadaşlarına şunları söyleyince, kimse şaşırılmayacaktı: “Seçkin bir fizyoloji uzmanını yitirdiniz ve kendini aynı bilimin kültürüne adanmış birini aranızda kabul ederek özlediğiniz kişinin anısını daha canlı tutmak istediniz.”

Koltukta oturmuş on birinci kişi 6 Aralık 1867’de, yetmiş üç yaşında öldüğünden, yakında ülkesini sarsıp ailesini yasa boğacak acıklı olayları görmeden dünyaya gözlerini yumması sevindirici bulunabilir: 1870’teki ilk Fransız-Alman savaşındaki küçük düşürücü bozgun, arkasından tarihte “Paris Komünü” olarak adlandırılan kanlı başkaldırı; onun büyük oğlu ve Karl Marx’ın yakını olan Gustave Flourens da general rütbesiyle Komün’ün önderlerinden biri olacak ama sonra kurulu düzene bağlı bir jandarma kılıcıyla kendisini yargısız infaz edecekti.

• • •

Pierre Flourens’in yaşamına sonradan ama çok sonradan bu kadar iç karartıcı olmayan bir dipnot eklenecekti.

1994’te, Jules Verne’in daha önce yayımlanmamış bir romanı çıktı: *Paris au vingtième siècle* (Yirminci Yüzyılda Paris). Yazar, 1860’lı yılların başında yazılmış romanda, Fransız başkentinin yüzyıl sonra ne durumda olacağını kafasında canlandırmaya çalışıyordu. O dönem, yayıncısı bu romanı okuyup, sonra bir kez daha okuduktan sonra, yayımlamamasını öğütlemiş, metni gerçeğe yakın bulmamış, onun meslek yaşamına zarar verebileceğini düşünmüştü. Yazar bu yargıya uymuş, elyazmasını arşivine kaldırmıştı.

XVI. bölümde, kitabın kahramanı Michel’in “Mösyö Flourens’in hâlâ son derece başarılı bir biçimde, hâlâ capcanlı, hâlâ gencecik bir halde ders verdiği Sorbonne’un önünden geçtiğini” okuyoruz. İyi de bizim fizyoloji uzmanının 1960’lı yıllarda ne işi var? Büyük olasılıkla, Jules Verne burada sevimli bir anıştırma yapıyor ama Flourens’in Akademi üyesi olarak “ölümsüzlüğüyle” değil, onun 1857’de yayımladığı ve büyük başarı kazanmış bir kitabıyla ilgili bu

anıştırma. *De la longevité humaine* (İnsanın Uzun Ömürlü Olması Üstüne) “çok büyük umutlar” veriyordu: “Olağan yaşam süresi yüzyıl, uç örneklerde iki yüzyılı bulabilir; tüm bunlar da tek bir koşula bağlı ama olmazsa olmaz bir koşul bu: Gereken şey de iyi hal sergilemek, yaşamda sürekli bir şeylerle uğraşmak, çalışmak, incelemek, her şeyde ölçülü, yetingen olmaktır”.

“Hâlâ gencecik”, yüz yetmiş yaşında hâlâ ders veren bir Flourens’a kırılan bu göz Jules Vernes’in çağdaşlarını gülümsetebilirdi. Ne yazık ki, kitap çok geç yayımlanınca, yapılan anıştırmayı anlayabilecek okur sayısı az oldu.

Tıbbı Baştan Yaratmak İsteyen Adam

Claude Bernard 27 Mayıs 1869 Perşembe günü kabul töreni konuşmasını yapmak için ayağa kalktığında, çalışma arkadaşlarından birinin yüzünde ötekilerinkinden farklı bir gülümseme belirdi. Bu kişi yazın eleştirmeni Saint-Marc Girardin'di. Fransa'da en çok hayranlık uyandıran bilginin ağırbaşlı görüntüsünün altında, otuz beş yıl önce yazdığı bir oyunu kendisine okutmak için yanına gelen uzun ince delikanlının kaygılı bakışlarını anımsamadan edemiyordu. Girardin oyunu okuduğunda bir kaniya varmıştı: Yazar yazınsal açıdan yeteneksiz değildi ama bütün yaşamını yazına adanmasına değecek kadar yeteneği yoktu. Bunu ona dobra dobra söylemişti.

Konuğunun yüzü asılmamış, ama kuşkusuz sarsılmıştı. Bambaşka şeyler duymayı bekliyordu. Tiyatro onun için bir tutku, ayrıca yetişkinliğe adım attığı ilk yıllarda bir can simidi olmuştu. Pek parlak bir öğrenci değildi, bakaloryayı verememişti, Beaujolais'de, Saint-Julien'de bağcılık yapan annesiyle babası da onu Lyon'lu bir eczacının yanına çırak verdi. Ama Mösyö Millet'nin eczanesinde sıkıntıdan patlıyordu, orada hâlâ İbni Sina zamanında ve Antik Yunan'da olduğu gibi, aralarında afyonun, meyankökünün, kılıçotunun, kunduz hayasının ya da bitümün, hatta kurutulmuş engerek etinin de bulunduğu onlarca maddeden oluşan, yeri doldurulmaz bir karışım hazırlanıyordu; bir zamanlar Mithridates'e panzehir olarak verilen evrensel ilaç iki binyıl sonra da her türlü hastalığa karşı salık veriliyordu.

Genç çırak yalnızca arada sırada önlüğünü çıkarıp tiyatroya koşabildiği anlar için yaşıyordu. Ne büyük bir hazdı! Nasıl da göz kamaştırıcıydı! Gerçek yaşam oydu işte!

On dokuz yaşında, bir vodvil yazdı, *La Rose du Rhône* (Rhône'un Gülü) adlı bu oyun Célestins Salonu'nda oynandı ve kendisine yüz frank kazandırdı. Bu umut verici bir başlangıç değil miydi? Anında

daha iddialı ikinci bir oyun yazmak için kolları sıvadı, adını *Arthur de Bretagne* (Bretagne'lı Arthur) koyduğu, beş perdelik bir tarihsel trajedi. Yazmayı bitirir bitirmez, onu arkadaşlarına okuttu, onlar da Paris'e gidip Girardin'e göstermesini söylediler. Girardin henüz Fransız Akademisi'nde değildi ama Sorbonne'da yazın dersi veriyor, çeşitli gazetelerde yazılar yayımlıyordu, görüşlerinin de tiyatro dünyasında bir ağırlığı vardı.

Claude Bernard onu görmeye gittiğinde yirmi bir yaşındaydı. Eleştirmenin ağzından duyduğu sözler uzun süre kulaklarında çınlamış olmalı. "Demek eczacılık yapıyorsunuz. O zaman tıpla uğraşın, yazınla boş zamanlarınızda ilgilenirsiniz!"

Kuşkusuz, delikanlı o anda derinden incinmişti. Ama manevi açıdan yürekli, ayak diremeyip seçkin eleştirmenin öğütlerine harfi harfine uyacak denli bilgeydi.

Yazın konusundaki özenişlerine kesin olarak son verip yeniden okul kitaplarına gömüldü ve bir kez daha bakaloryaya başvurdu, birkaç ay sonra epey bir çabayla sınavdan geçti; sonra Paris Tıp Fakültesi'ne yazıldı. Yeri gelmişken söyleyelim, orada çok parlak bir öğrenci değildi. Collège de France'ta sonradan onun yerine geçecek arkadaşı Paul Bert'in de söylediği gibi, "derslerde çok dikkatli olmayan, dalgın sakinliği yüzünden öğretmenlerin doğal olarak tembellikle suçladığı o sessiz öğrencinin geniş alnının ardında neler düşündüğünü arkadaşları hiç bilmiyordu".

1839'da stajyerlik sınavını verirken çok zorlandı, 29 kişi arasında 26. oldu. 1843'te, tıp doktoru olsa da, bir sonraki yıl anatomi ve fizyoloji alanlarında yüksek öğretmenlik sınavlarında başarısız oldu – kuşkusuz bunun nedeni kendini doğru dürüst ifade edememesi, çalışmalarını uygun bir biçimde sunmakta güçlük çekmesiydi.

Görünüşte, anlattıklarımız biraz sonra bilim tarihinin en dikkat çekici kişilerinden birinin ortaya çıkacağını düşündürmüyor kesinlikle. Öte yandan, belki onun büyüklüğünün temelinde tam da bu gösterişsizliğin yatıp yatmadığını sorgulamamız gerekiyor. Geçmiş zamanların hekimlerine özgü, Molière'in ve daha nicelelerinin sürekli alay ettiği talihsizliklerden biri, işlerini yaparken çok kendini beğenmiş davranmaları ve bilgisiz insanları Galenos'tan, Hippokrates'ten ya da Râzî'den anlaşılmaz sözcüklerle dolu, halkın

kavrayamadığı bir dilde alıntılarla susturmalarıydı. Claude Bernard ise bambaşkaydı. “Bilgiçlikle, bilginlere özgü kusurlarla uzaktan yakından ilgisi yok, kadim bir yalınlık sergiliyor, konuşmasıysa çok doğal, yapmacıktan çok uzak ama doğru ve derin düşüncelerden alabildiğine beslenen bir konuşma” diyecekti onun için Louis Pasteur. Goncourt Kardeşler de onun kendi buluşlarından söz ederken “Bulundu” dediğini duyunca çok etkileneceklerdi.

Bu alçakgönüllülük yalnızca kibarlığından ve ahlaki inceliğinden kaynaklanmıyordu. Aynı zamanda yeni bir bilimsel yaklaşımın yansımasıydı. Onun amacı heyecan verici bir buluş yapmak ya da bir mucize ilaç bulmak değildi. Onun gözü çok daha yükselekti: Düpedüz bambaşka bir tıbbın temellerini atmak istiyordu. Kendisinin bakış açısına göre, tıp bu kez gerçek bir bilim olarak en baştan ele alınmalıydı. Her organın, her salgının, her dokunun, her sinirin yeniden incelenmesi, işlevlerinin anlaşılması, bu yolla işlev bozukluklarının gerçek nedenlerinin ortaya çıkarılması gerekiyordu.

Maddeyi inceleyen bilimlerle canlıyı inceleyenler arasında temel bir fark olduğu yönündeki, zihinlerde yer etmiş düşünceyle yaşamı boyunca savaştı; insanlar maddeyi inceleyen bilimlerin değişmez yasalara uyduğunu, ötekilerdeyse birtakım şeylerin kavranılamaz, anlaşılamaz, rastlantısal, gizemli olduğunu düşünüyor, bunları “yaşam gücü”ne bağlıyorlardı. “Hekimler anlaşılmaz ya da açıklanamayan bir olayla karşılaştıklarında, her bilginin yapması gerektiği gibi, ‘Bilmiyorum’ demek yerine, ‘Yaşam böyle’ demeyi alışkanlık edinmişler; üstelik bunun anlaşılmaz olanı daha da anlaşılmaz bir biçimde açıklamak olduğunu düşünmüyor gibiler...” diye yazacaktı. Sonra, biraz da kışkırtmak için, bu çerçevede ileri sürülen “yaşam”ın “bilgisizlik anlamına gelen bir sözcükten başka bir şey” olmadığını ekleyecekti. Kendisine göre, tıp bilimi de her bilim gibi deney üstünden hareket etmeli ve yasalar belirlemeliydi; tıbbın bir sanat olarak betimlenmesine çok kızıyordu.

Yıllarca, laboratuvarlarda, dersliklerde, çevresinde öğrencileri, meslektaşları, öğretmenleriyle sessiz sedasız çalıştı. O dönem yayımladığı yapıtların adları şöyleydi: *Du suc gastrique et de son rôle dans la nutrition* (Mide Özsuğu ve Beslenmedeki Rolü Üstüne),

De l'assimilation du sucre de canne (Şeker kamışının Sindirilmesi Üstüne), *Recherches sur la corde du tympan* (Korda Timpani Üstüne Araştırmalar), *Sur les fonctions du nerf spinal* (Spinal Sinirin İşlevleri Üstüne), *Expériences sur le nerf facial* (Yüz Siniri Üstüne Deneyler), *Autopsie d'un diabétique* (Bir Şeker Hastasının Otopsis) vb.

Birden her şey değişti. Adı neredeyse bilinmeyen araştırmacı birden bir başvuru kaynağına, ünlü birine, bir mite dönüştü. Bunun nedeni parlak bir buluş yapması ya da bir hastayı olağanüstü bir biçimde iyileştirmesi değil, bir biçimde “birikim”iydi. Paris'teki insanlar birdenbire spinal sinire ya da korda timpaniye büyük bir ilgi duymaya başlamamışlardı. Ne var ki, önce bilimsel ve akademik çevrelerde, sonra bambaşka ortamlarda, Claude Bernard adlı birinin tıp alanında devrim yapmakta olduğu, eskimiş anlayışlardan kurtulmak istediği, çalışmalarının her birinin kendisinden önce yapılanlardan bütünüyle ayrıldığı söylentisi yayılmaya başlamıştı.

Kırk yaşına girdikten sonra, bütün kapılar arka arkaya açılmaya başladı. 1854'te, dört yıl önce kendisini reddeden Bilim Akademisi'ne seçildi. Aynı yıl, Sorbonne onun için bir deneysel fizyoloji kürsüsü kurdu. Collège de France'ta, öğretmeni Profesör Magendie'nin kürsüsü mirasçısıymış gibi ona geçti. Londra'dan St. Petersburg'a, Stockholm'den İstanbul'a dek, birçok yabancı akademi ve bilim derneği onu bünyesine katmak istedi.

Bir sağlık sorunu nedeniyle, deney tüplerinden ve diseksiyon masasından uzaklaşıp birkaç aylığına doğduğu köye gitmesi gerekince, bundan bakış açısını genişletmek için yararlandı, bir *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* (Tıpta Tecrübe Usulünün Tetkikine Giriş) yazmaya başladı, bu çok daha kapsamlı bir yapıtın, *Principes de médecine expérimentale*'in (Deneysel Tıp İlkeleri) ilk parçası olacaktı. Sözünü ettiğimiz bu son yapıt tamamlanamadı ama bunun önemi yok, yazar işin özünü zaten dile getirmişti.

Claude Bernard'ı yakından tanımayan ve bir uzman olarak çalışmalarını da anlayamayan kişiler birden bilginin ötesinde bir düşünürün, bir hümanistin, hatta çok öngörülü birinin olduğunu keşfettiler. Gerçekten de, ilgilendikleri nesneyi ve o nesneyle araştırmacının içinde bulunduğu engin dünyayı tek bir bakışta birlikte kavrayabilecek beyinlere seyrek rastlanır. Felsefeci Henri Bergson

Introduction'u Descartes'ın *Discours de la méthode*'uyla karşılaştırmaya dek vardırıdı işi. "Modern bilim tarihinde yaratıcılık kendini çözümlmek ve böylece bilimsel buluşların genel koşullarını belirlemek üzere, yalnızca iki kez kendi içine kapandı."

Eskiden onun bilime katkılarını değerlendirebilecek durumda olmayan Fransız Akademisi üyeleri onu artık ilgiyle ve hayranlıkla izliyorlardı. Flourens ölüp de yirmi dokuzuncu koltuk boş kalınca, çok duraksamadan onu seçtiler. Kubbe'nin altındaki görkemli kabul töreninden üç hafta önce, III. Napoléon onu imparatorluk senatörü yaptı.

• • •

Claude Bernard o sıra ününün doruğundaydı, gerçekte ne kadar mutsuz olduğunu çok az kişi biliyordu.

Otuz bir yaşındayken, arkadaşlarının vasıtasıyla, görücü usulü evlenmişti. Bu yolla evlenenlere o dönemde az rastlanmıyordu, koşullar da her şeyin yolunda gitmesi için elverişli gibiydi. Claude stajyerlik sınavından geçmişti, Parisli seçkin bir hekimin kızı olan Marie-Françoise'ın, öteki adıyla Fanny'nin de evin geçimini sağlayacağı varsayılan, yüklü bir drahoması vardı. Gelgelelim, aralarındaki ilişki çabucak bozuldu. Kadın toplumsal bir yaşam istiyordu, adamın kafasıysa sürekli işindeydi; arada sırada tatile çıktığında da soluğu annesinin Beaujolais'deki evinde alıyordu. Daha da kötüsü: Çiftin ilk çocuğu olan oğlan yalnızca üç ay yaşayabilmişti; sonrasında iki kızları, bir başka oğulları daha oldu; derken, bu oğul da küçük yaşta öldü. Yaşanan bu üzüntüler anneyle babada öfke, hırçnlık, güvensizlik ve soğukluk yarattı. Birbirlerinden gittikçe uzaklaşıyorlardı. Aralarında asla öyle büyük bir yakınlık olmamıştı kuşkusuz ama birkaç yılın sonunda, birbirlerinden nefret edecek, birbirlerinin gözünü oyacak noktaya geldiler.

Aralarındaki çatışma Fanny Bernard şiddetli bir kavgada canlı hayvanların deney amaçlı kesilmesini gözünü budaktan sakınmadan eleştirince iyice açığa çıktı. Kocası bu yöntemi eşsiz bir deney türü olarak görüyor, öğrencilerine üstüne basa basa salık veriyordu. Kadına göreysa, bu bir işkenceydi, acımasızca ve canavarca bir davranıştı. İki kızları da annenin tarafını tuttu.

Bilgini kıskananlar bu kavgayla alay ediyordu; arkadaşları bu işe çok üzülmüştü; insanların çoğu olanları tuhaf bulmuştu; aile içindeyse, her an bir karabasandı. Fanny sonunda Claude'a bir daha yanına yaklaşmamasını söyledi, "çünkü leşlerin kokusu üstüne siniyordu". Claude Bernard ailesiyle yaşadığı evden ayrılıp, École Sokağı'na, -bugün heykelinin yükseldiği- Collège de France'ın tam karşısındaki küçük bir daireye taşındı. Boşanmak istedi ve 1870'te, mahkeme kararıyla karısından ayrıldı.

Neyse ki, önceki yıl yaşamına mutluluk getirecek biriyle tanışmıştı. Onunla asla aynı çatının altında oturmayacaklardı, aralarındaki ilişkinin platonik düzeyi ve temelde mektuplaşma düzeyini aştığını gösteren hiçbir şey de yok; ama bu kadın onun için dünyadaki herkesten önemli olacak ve bu durum ölümüne dek sürecekti.

Marie Sarah Raffalovitch üç çocuk annesiydi ve anlaşılan çok gençken tanıştığı kocası Hermann'la iyi anlaşıyordu. Adam Odessa'da bankacıydı; orada evlenmişler, ilk iki çocukları da yine orada doğmuştu. Odessa'da, 1859 Paskalyası'nda, çağdaşların tanıklığına göre, Rus halkındansa limandaki Yunan gemicilerin başı çektiği, Çarların imparatorluğundaki ilk Yahudi kırımının ertesi günü Fransa'ya göç etmişlerdi.

Marie varlıklı, kültürlü ve hafif çekik gözleriyle son derece güzel bir kadındı. Birçok dil biliyor, kimi zaman gazetelere yazıyor, kültür ve kibarlar âlemi yaşamını yakından izliyordu. Sonradan sırdaşı olacağı o büyük adamla Collège de France'ta tanışmıştı. Ünlü profesörlerin derslerine sık sık dinleyici öğrenciler de katılırdı. Kimi zaman kendi alanlarında ün salmış kişiler de gelirdi; Claude Bernard, Gustave Flaubert'in, Théophile Gautier'nin, Brezilya İmparatoru II. Pedro'nun, ayrıca geleceğin VII. Edward'ı Galler Prensi'nin karşısında ders vermişti.

Marie derse ilk kez yalnızca meraktan gelmişti. Öğretilen konuya özel bir ilgisi yoktu ama adamdan, kişiliğinden, buluşlarından söz edildiğini duymuştu kuşkusuz, onu yakından görmek istemişti. Adam da onu fark etti elbette. Derste ortalama ancak elli kişi oluyordu, ayrıca şık giysiler içindeki öylesine güzel bir kadının göze çarpmaması olanaksızdı.

Kadın derse daha pek çok kez geldi. Günün birinde de, sağlık

konusunda öğüt istemek için bir not bıraktı ona. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu civelekçe bir kurnazlıktı; fizyoloji uzmanının yalnızca araştırma yapıp ders verdiğini herkes biliyordu. Ama Bernard yine de incelikle pratisyen bir arkadaşının adını verdi, Marie gerçekten onu görmeye gitti. Sonra öğüdü için teşekkür etmek ve onu yemeğe çağırarak için yeniden yazdı. Bernard içtenlikle kabul etti.

Bu sevimli kadın yaşamına olabilecek en iyi zamanda girmişti; evliliğinde yaşadığı başarısızlık bir yana, aşırı bağlı olduğu annesi kısa bir süre önce ölünce ne yapacağını adamakıllı şaşırılmıştı; zeki, ölçülü, sevgi dolu, kendisine hayran bir arkadaşın varlığı gökten inen bir armağan gibiydi. Daha arkadaşlıklarının başlarında, ona sıkıntılarını açacak denli güvende hissetmişti kendini: “Yaşam kadehi benim için acı bir içkiyle dolu oldu hep ama bugün her zamankinden de fazla. Yine de görünüşü kurtarıyorum, insanlar beni çok mutlu biri sanıyor...” Sevinçlerini de açıyordu: “Şimdilik bağcıya dönüştüm” diye yazmıştı ona Beaujolais’de kaldığı günlerden birinde. “Bunlar bildiğim, içine doğduğum uğraşlar; onları kesinlikle akademi konuşması yazmaktan daha çok seviyorum.”

Dokuz yılda yaklaşık beş yüz mektup gönderdi ona, bu mektuplar bugün Fransa Enstitüsü’nün kütüphanesinde korunuyor; Madam Raffalovitch’ten değerli bir armağan. Öte yandan, o kendi yazdığı mektupları ilginç bir yanlarının bulunmadığı gerekçesiyle yok edecekti. Belki aşırı özel notlar içeriyorlardı. Şunu söylemek gerekir ki kadın, Bernard’ın yalnız yaşadığı ve mektuplarını kendi açtığı bir adrese yazıyordu; oysa Bernard’ın yazdığı konutta mektupları başkaları da okuyabilirdi. Bu yüzden, ölçülü yazmak zorundaydı. Buna karşın, bazı yerlerde, birtakım coşkulu ifadelere rastlanıyor. “Evinizde, sevgili Madam, eksiksiz bir uyum var, ruhun güzelliği bedeninin güzelliğine denk.” Ama bu tür gönül okşayıcı sözlerden çok yok yazdıklarında. Asla ona önadıyla seslenmiyor; sonuna dek, yalnızca “sevgili Madam” diyor.

Bu yazışmaların ilginç yanlarından biri, Claude Bernard’ın insanların önünde asla ele alma fırsatı bulamadığı konularla ilgili düşüncelerini orada özgürce dile getirmesi. Örneğin, Fransa’nın 1870’te Prusya’ya karşı savaşta bozguna uğraması konusunda. Yurttaşlarının çoğu gibi kişisel bir yıkım olarak yaşadığı bir olay bu.

“Ülkemin yaşadığı tüm bu acıların tanığı olacağımı hiç düşünmezdim, iğrenç bir fatih şimdi hiçbir engelle karşılaşmaksızın, küstahça baştan uca gezebiliyor bu topraklarda. Olan oldu işte, Fransa’nın karşısında zaferde bile acıma duygusu bilmeyen bir düşman var, onu yıkmakla yetinmiyor, onurunu da lekelemek istiyor.” Umutsuzluğu sınırsız: “Hâlâ uygarlık adına konuşmaya kalkan Germen canavarı avını yerle bir edip, ayaklarıyla çiğnedikten ve parçaladıktan sonra bıraktığında, avı gerçekten ölmüş olacak. XX. yüzyılda, şöyle diyecekler: Burada Fransa vardı; şurası Paris’ti...”

Yazıştığı kadın bu aşırı sözleri kınamış gibi görünüyor, çünkü dokuz gün sonra Bernard kendini şöyle demek zorunda hissediyor: “Son mektubumda, sizinkilerle uyumlu biçimde titreşmeyen duygular dile getirdiğim için bağışlayın. Hatta yakın o mektubumu!” Marie’nin hoşuna gitmeyen şey kötümserliği miydi, yoksa milliyetçi söylemi mi? Belki ikisi birden... Kesin olan şey, kadının onun sözünü dinlemekten kendini iyi sakındığı.

• • •

Bugün, kendimizi 1870’te yaşanan “tüm acılar” a tanık olanların yerine koymakta güçlük çekiyoruz. Ondan sonra, Almanya’yla Fransa arasında o kadar çok acı olay yaşandı ki –yalnızca Birinci ve İkinci Dünya Savaşı bile yeter–, bu çatışmayı da ister istemez anakara Avrupası’nın bu iki büyük gücü arasındaki uzun süreli ve kanlı mücadelenin yalnızca bir parçası olarak görüyoruz.

Ama Claude Bernard’la çağdaşlarının gözünde durum böyle değildi. Genelde, krallığın, sonra cumhuriyetçilerin, sonra imparatorluğun birliklerinin yüzyıllar boyunca savaştığı düşmanlar başta İngiltere, İspanya, Avusturya Hanedanı, Hollanda, kimi zaman Savoia Dükalığı ya da başka bir İtalyan devleti olmuştu. Almanya değil. Richelieu Almanya’ya birlik gönderdiğinde, bunu bir Alman prensine karşı başka bir Alman prensine yardım etmek için yapmıştı. Yüzyıllar boyunca, Avrupalılar üzüler ve ellerinden bir şey gelmediğini düşünerek “Almanların kavgaları”ndan söz etmişlerdi, tıpkı daha sonra Balkan halkları arasındaki çatışmalardan söz edecekleri gibi.

Almanya siyasal bir oluşum değil, birçok devlete bölünmüş bir topraktı; orada ticaret yapılıyor, entrikalar dönüyor, sürekli savaşıyordu. Hatta anakaradaki güçler için en yüksek fiyatı verenin yanında savaşmaya hazır askerlerle dolu bir depoydu; XIV. Louis'nin çocukluğunda, Fronde Paris'i ele geçirince, Mazarin, kralı başkentten dışına götürmüş, sonra Alman paralı askerlerden oluşan bir orduyla kenti kuşatmıştı.

Ama o kadar eskiye gitmemize gerek yok. Otto von Bismarck'ın Prusyası, 1866'da, Fransa'yla savaşmadan yalnızca dört yıl önce, Avusturya'yla savaşıp, Sadova Savaşı'nda ezdiğinde, birçok Parisli bu olayı kutlamıştı. "O akşam, caddelerde dolaştım" diye anlatıyor Seine Milletvekili Alfred Darimon. "Bütün pencerelere bayraklar asılmıştı. Saint-Antoine mahallesinin ışıklandırıldığını söylediler. Ortalıkta çok büyük bir kalabalık vardı. Fransa çok büyük bir zafer kazanmış gibiydi."

Bunları, 1870 savaşının iki düşman güç arasındaki zaten eskiye dayanan bir çatışmanın uzantısı olmadığını, bu savaşla doyumsuz bir ulus özlemi taşıyan yeni bir oyuncunun Avrupa sahnesine şaşırtıcı bir giriş yaptığını göstermek için anlattım; Fransızlar ondan ne böyle bir düşmanlık ne böyle bir atılganlık bekliyorlardı; dolayısıyla, davranışını yırtıcı bir hayvanın acımasızlığıyla bir tutmaları şaşırtıcı değil.

Biz ancak bugün, geçmişe baktığımızda şunu kesin olarak biliyoruz: Bu iki büyük Avrupa ulusu arasında Temmuz 1870'te başlayan çarpışma anakarayı kana bulayacak ve kuşaklar boyunca insanlığın yazgısını etkileyecekti.

Bu "başlangıç savaşı"nın en sarsıcı yanlarından biri Bismarck'ın Alman birliğini Fransa'yı alt ederek sağlama isteğiydi. Bu girişimin başarısının çarpıcılığı yadsınamaz: III. Napoléon bir buçuk ay sonra teslim olmak zorunda kaldı; yenik ülke sonradan simgesel bir anlam kazanacak iki eyaletini yitirdi: Alsace ile Lorraine; Alman İmparatorluğu Versailles'in salonlarına kuruldu – karşılığında, başka uğursuz aşağılamalara yol açan gereksiz ve aşırı bir aşağılama.

Claude Bernard'ın mektuplarındaki öfkesi dinmiyor. "Olan oldu işte! Utanç verici ve yıkıcı bir barış anlaşması imzalandı. İmparatorluğun savsaklamaları, cumhuriyetin budalalığı, Prusya'nın iğrenç

ikiyüzlülüğü yüzünden Fransa küçüldü.” Kendini avutmak için, Prusya’nın “onu kaçınılmaz olarak yıkıma sürükleyecek bir evreye” girdiğini öngörüyor.

Yine de birkaç ay sonra yazışmalarında bambaşka konulara dönüyor: Beaujolais’deki bağları, menekşe yetiştirme denemeleri, yayıncısının düzeltmesini istediği bir sonraki kitabının provaları ve her şeyden önemlisi fiziksel durumu. Sürekli migrenini, aşırı yorgunluğunu, bünyesinin hassasiyetini, yatağa düşmelerini, “bağırsaklarını” anlatarak, olduğundan daha yaşlı olduğunu düşünüyor.

Gerçekten de sağlığı kötüye gidiyordu. Ocak 1878’de, güçlkle okunan bir elyazısıyla en son mektubunu karalamış. “Yılın 1. günü, dayanılmaz karın ağrıları baş gösterdi yine. Korkunç acı çekiyorum...” Sonra, sırdaşına bir daha yazmamış, kuşkusuz kadın her gün onun evine gittiği için. 10 Şubat’ta öldüğünde, ölüm maskesini yapsın diye yontucu Eugène Guillaume’u çağırın da Marie olmuştu.

Claude Bernard’ın ölümü Fransa’yı derinden etkiledi. Hükümet onun için devlet töreni düzenlenmesine karar verdi; ilk kez bir bilgin bu şekilde onurlandırılıyordu. Cenaze alayını dört bin kişi Saint-Sulpice Kilisesi’ne, ardından da Père-Lachaise Mezarlığı’na dek izledi. Birbiri ardına kürsüye çıkan konuşmacılar onu modern tıbbın kurucusu olarak selamladılar. Hepsi sıra dışı yaşamını uzun uzadıya anlattı, kimisi alinyazısının onu gençlik düşlerinden, tiyatrodan ve yazından çok uzaklaştırdığına değindi. Gerçekten de, bu ilk tutkularına asla geri dönmemişti.

Öte yandan, bu alanlarda bir etkisi olacaktı; hatta buna bir miras bile denebilir. Émile Zola 1880’de natüralist manifestosunu yayımladığında, adını *Le Roman expérimental* (Deneyisel Roman) koymuş, bunu da daha ilk paragraflarda şöyle açıklamıştı: “Benim burada yapmam gereken tek şey bir uyarılma çalışması, çünkü deneyisel yöntemi olağanüstü bir güç ve açıklıkla Claude Bernard *Introduction à l’étude de la médecine expérimentale*’de geliştirdi. Etkisi

belirleyici olan bir yazarın yazdığı bu kitap benim için sağlam bir temel oluşturacak. Ele aldığım sorunu bütünüyle orada bulacağım ve zorunlu gördüğüm alıntıları çürütülemez kanıtlar olarak vermekle yetineceğim. Dolayısıyla, bu yalnızca bir metin intihali olacak; çünkü her açıdan Claude Bernard'ın arkasına sığınabileceğimi düşünüyorum. Çoğunlukla, düşüncemi açmak ve ona bilimsel bir gerçeğin sağlamlığını kazandırmak için, 'hekim' sözcüğünün yerine 'romancı' yazmam yeterli olacak."

Daha açık seçik söylenemezdi.

Ölen bilginin saygınlığı ülkede öyle büyüktü ki, ölümünün hemen ardından dinsel inanışlarıyla ilgili bir tartışma koptu. Kimilerine göre, o her zaman bilinemezci olmuştu; kimilerine göreyse, yaşamının sonlarına doğru "İnanca dönmüştü". Devlet ile Kilise ilişkilerinin büyük yankı uyandırdığı bir Fransa'da, büyük bilginin görüşüne önem veriliyordu.

Böyle tartışmalar asla kesin bir çözüme ulaşmaz. Bununla birlikte, söz konusu tartışmada, konunun merkezindeki kişinin bu temel sorun karşısındaki tutumu her zaman açık olmuştu: Dine asla düşman olmadıysa da ve birçokları gibi, ölüme yaklaşırken, dinde avuntu arayabilmişse de, hiçbir dinsel ya da felsefi öğretinin bilimsel bir gerçek konusunda bir karara varmaması gerektiğini düşünmüştü hep.

Gerçekten de, iki tarafa da hiç çok yüz vermemişti: "Bir taraf beynin zekânın merkezi olan organ olduğunu kabul etmeye yanaşmıyor, çünkü böyle bir ödün verirse, maddeci öğretilere dalmaktan çekiniyor; karşı tarafa, tinselcilikle suçlanmamak için zekâyı keyfi biçimde yuvarlak ya da iğsi bir sinir hücrelerine yerleştiriyor çabucak. Biz bu kaygılara takılıp kalmıyoruz. Fizyoloji, tıpkı en ileri bilimler gibi, gelişmesini güçleştirebilecek felsefi engellerden kurtulmalıdır; onun görevi soğukkanlılık ve güvenle gerçeği aramak, amacıysa o gerçeği, nasıl bir biçimde ortaya çıkabileceğinden asla çekinmeksiz, yok olup gitmeyecek biçimde göstermektir".

Çağdaşlarının özel inançlarına takılmıyor, kendininkilerle de ilgilenilmesinden hoşlanmıyordu; Marie Raffalovitch'e yazdığı, hem rahatsızlığını açığa vuran hem de güleryüzlü satırlar bunu doğ-

ruluyor: “Dün, önemli birinden bir mektup aldım, yazdığım tüm tümceleri inceleyip benim insanlar arasındaki en inançlı, en doğru düşünen kişi ve dinin en sağlam destekçilerinden biri olduğumu mantıksal olarak kanıtlamaya çalışıyor. Bu konularda onca şey söylediğimi bilmiyordum, tüm bunların aklımdan geçmediğinden de eminim.”

• • •

Claude Bernard'ın ölümünden üç ay sonra, Fransız Akademisi üyeleri yirmi dokuzuncu koltuğa yeni birini seçmek üzere toplandılar.

Cenazesinden çok etkilenmişler, onun kazandığı ve bütün Topluluğun da yararlandığı ünden gurur duyuyorlardı. Bu da bir kez daha ünlü birini seçme konusunda yüreklendirdi onları.

Seçtikleri adam Fransa'nın, hatta belki tüm dünyanın en ünlü düşünürlerinden biriydi. Aynı zamanda en çok tartışma yaratan adlardan biri. Kuşkusuz, onun daha önce seçilmemiş olması da bundan kaynaklanıyordu. Birçok kişi onu tekin bulmuyordu. Bizzat Papa IX. Pius ona “Avrupalı kâfir” adını takmamış mıydı?

İsa'ya "Bir Adam" Demeye Kalkışan Adam

Ernest Renan, 3 Nisan 1879 Perşembe günü çalışma arkadaşlarının arasındaki yerini almaya geldiğinde, insanlar Kubbe'nin altına üşüşmüştü, herkes onun konuşmasını bekliyordu. Düş kırıklığına uğramadılar.

Sözlerine geleneksel olarak kurucuyu övmekle başladıysa da, bunu kendince yaptı.

"Beyefendiler,

O büyük Kardinal Richelieu, tarihte bir iz bırakmış tüm insanlar gibi, aklından hiç geçmeyen, hatta kimisini çok da istemeyeceği birçok şeyin temelini attı. Sözgelimi, bugün karşılıklı hoşgörü ve düşünce özgürlüğü dediğimiz şeyler çok umurunda mıydı bilmem. İnsanın kendi düşüncelerine aykırı düşüncelere saygı duyması onda öne çıkan bir erdem değildi ve özgürlüğe gelince, kurduğu yapının planında ona ayrılmış bir yer göremiyoruz. Buna karşın, aradan iki yüz elli yıl geçtikten sonra, Fransız birliğinin katı yürekli kurucusu, çok gerçek bir anlamda, sağken ortaya çıkmalarına tanık olsa belki var gücüyle savaşıacağı ilkelerin körükleyicisine dönüştü. Sonuçta onun yarattığı şeylerin en uzun solüklüsü olan bu Topluluk, Beyefendiler, büyük bir özgürlük dersi değilse nedir? Değil mi ki burada tüm siyasal, felsefi, dinsel, yazınsal görüşler, her türlü yaşam anlayışı, her türlü yetenek, her türlü değer yan yana, eşit haklarla oturuyor."

Ama dönem bağlamında, konuşmanın asıl başka bir bölümü yankı uyandırdı. Prusya karşısındaki bozgun belleklerde hâlâ tazeydi; Alsace-Lorraine'in yitirilmesi de oç alma arzusunu diri tutuyordu. Bununla birlikte, Fransızların içlerini kuşku kemiriyordu. Birkaç on yıl önce, I. Napoléon'la Avrupa'nın büyük bölümünü ele geçir-

mişken, Hamburg'la Bremen'i almışken, Bavyera'yı, Württemberg'i, Vestfalya'yı, Saksonya'yı ve daha onlarca Alman devletini kendilerine bağımlı kılmışken, nasıl bu kadar zayıflayabilmişlerdi? Bu yenilgiyi ve aşağılanmayı neden yaşamışlardı? Bir gün, kendilerinin olan yere yeniden kavuşabilecekler miydi, Avrupa'nın ve dünyanın geri kalanının en görkemli ulusu olabilecekler miydi? Kendi dehalarına hâlâ inanmaya çalışıyorlardı ama artık hiçbir şeyden emin değildiler.

"Yeteneğe aldırmayacak başka bir *kültür* denen şeyin ortaya çıkışının gösterişli bir biçimde dile getirilmesini duymak sizi pek kaygılandırmıyor. İnsanı daha sevimli ve daha iyi biri yapan bir *kültür*'e güvenmiyorsunuz." Söz konusu olanın hangi *kültür* olduğunu söylemekten kaçınsa da, tüm dinleyiciler kimi anıştırdığını çok iyi biliyordu. "Kendi yalnızlığı içinde bilgiç bir bilim, sevinçten yoksun bir yazın, somurtkan bir siyaset, ısıltıdan yoksun bir yüksek sosyete, ruhsuz bir soylu sınıfı, incelikten yoksun kibarlar, tumturaklı sözlerden yoksun subaylar, ben inanıyorum ki, öylesine parlak, öylesine ince, hoş a gitmeye öylesine düşkün o eski Fransız toplumunun anısına daha uzun süre gölge düşüremeyecektir. Bir ulus, ağırbaşlılık ve özen olarak adlandırdığı özelliklerle, bizim uçarılığımızla yaptığımız şeyleri yaratacak olursa, Pascal'den ve Voltaire'den üstün yazarlar, d'Alembert'den ve Lavoisier'den daha iyi bilim adamları, bizim XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki soylu sınıfımızdan daha seçkin bir soylu sınıfı, felsefemizê gülümsemiş kadınlardan daha çekici kadınlar, Devrim'imizden daha olağanüstü bir atılım çıkarırsa, soylu düşleri daha kolay benimserse, daha yürekli, daha görgülü olursa... işte o zaman yeniliriz. Daha yenilmedik. Dünyanın ilgisini yitirmedik."

Konuşma etkili, kavgacı, saldırgan, büyük alkış aldı. Ama Renan'ın çizgisini uzun zamandır izleyenler, dolayısıyla görünüşe aldanmayıp işin özünü kavrayabilenler, bu saldırının gerçekte bir pişmanlıktan kaynaklandığını biliyorlardı.

Adam ezelden beri bir Almanya hayranı olmuştu. 1866'da, Prusya'nın Avusturya İmparatorluğu'nu yendiği haberi gelince, Parislilerin her yeri bayraklarla donatmasına sevinmişti. "Sadova'da kazanan", diye yazmıştı o zaman, "Germen bilimidir, Germen erdemidir, Protestanlıktır, felsefedir, Luther'dir, Kant'tır, Fichte'dir, Hegel'dir!"

Eylül 1870'te, Fransızların Sedan bozgununu ve III. Napoléon'un teslim olmasını izleyen günlerde bile, Renan şu –kuşkusuz yüce gönüllü, ama saçma ve ölümünden sonra bile eleştirilen– öngörüyü ileri sürebilmişti: “Alman güçlerinin Prusya'nın elinde birleşmesi geçici bir zorunluluğun yol açtığı bir olgu yalnızca. Tehlike ortadan kalkınca, birlik de yok olacak ve Almanya çok geçmeden doğal içgüdülerine dönecek... Kaldı ki, Almanya kendini dehasına adarsa, liberal, barışçı, hatta demokratik bir ulus olacaktır...”

Öte yandan, çözümlemesini oldukça hızlı bir biçimde değiştirecekti. Bunun başlıca nedeni, Almanya'daki o zamana dek kendine yakın hissettiği ama birden uluslarının kazandığı zaferle sarhoş olmuş gibi görünen birtakım entelektüellerin kendisini düş kırıklığına uğratması, hatta incitmesiydi; örneğin büyük tarihçi Theodor Mommsen ses getiren bir yazıda Fransa'nın aşağılanmasını bu ülkenin kültürünün artık “uçarı”, “yoldan çıkmış” ve “sapkın” olması nedeniyle doğru bulmuştu; Renan'ın en yakın Alman arkadaşı liberal tanrıbilimci David Friedrich Strauss da ondan Alsace'ta Almanca konuşulduğu için orasının doğal olarak Alman toprağı olması gerektiğini artık kabul etmesini istemişti. Renan buna yanıt olarak yalnızca oradaki insanların ne istediğinin önemli olduğunu söylemişti. “Bunu Alsace halkına sorarsak, çok büyük bir çoğunluğun Fransa'nın parçası olarak kalmak isteyeceği su götürmez. Başkaldıran, öfkeli, artık uzlaşamayan bir eyaleti zorla kendine bağlamak Almanya'ya yakışıyor mu?” Sonra, ne denli öngörülü oldukları o dönemde kestirilemeyecek şu sözleri ekledi: “Bizim siyasetimiz ulusların haklarını temel alan bir siyaset; sizinkiye, ırkları temel alan bir siyaset: Biz bizimkinin daha değerli olduğunu düşünüyoruz. İnsanlığın aşırı belirgin bir biçimde ırklara bölünmesi, gerçekten arı bir ırktan olan çok az ülke olduğu için bilimsel bir hataya dayanması bir yana, ancak yok etme savaşlarına neden olabilir...”

Uzlaştırıcı yanılısamalarından kurtulmuş olan Renan Kubbe'nin altındaki konuşmasında, kendi ülkesinin kültürünü savunma ve onu karalamakta sakınca görmeyenlere yanıt verme gereksinimini duymuştu. Bunu yeteneğini, ruhunu ortaya koyarak, çok parlak bir biçimde yaptı. Ama kendi döneminin milliyetçi söylemine asla

uymayacaktı; işi "Germen" sözcüğünü küçültücü bir sığata dönüştürmeye asla vardırmayacaktı; büyük olasılıkla Almancadan çevrilmiş Fransızca bir deymi yinelersek "banyo suyuyla birlikte çocuğu da atmak¹" asla istemedi. Durmadan şunu yineledi: "Övgülerimizde pişman değiliz. Goethe ya da Herder konusundaki düşüncelerimiz değışmedi. Eski yargılarımıza bağı kalırken, şimdi yeni bir ideal olarak ilan edilen şey karşısında tedirgin olmamız bizim hatamız mı?"

Bu "yeni ideal" Almanya'yla sınırlı değildi. Başta Fransa olmak üzere, bütün Avrupa'da, ulus devletler gitgide daha kendini beğenmiş, daha bunaltıcı, daha kolaycı olacaktı. Renan onların ırk temelli ya da hatta etnik mantığına uymak istemedi. Bir ulus, diyordu, "bir ruhtur, bir zihindir, ruhsal bir ailedir, geçmişteki ortak anılardan, özverilerden, başarılarından, çoğunlukla da yaslardan ve özlemlerden, şimdiki zamandaysa birlikte yaşamayı sürdürme arzusundan doğar. Bir ulusu oluşturan şey aynı dili konuşmak ya da aynı etnografik topluluğun parçası olmak değil, geçmişte birlikte büyük işler başarmış olmak ve gelecekte de daha başkalarını başarmak istemektir". Kendi ulusunun katkılarından gurur duyduğunu belli etse de, kendisine göre, en önemli noktayı durmaksızın anımsattı: "İnsan ne diline, ne ırkına bağıdır; o yalnızca kendisine bağıdır, çünkü özgür bir varlıktır, manevi bir varlıktır".

1880'de, kimlik sorunlarıyla ilgili düşüncelerinin meyvesini tam da *Qu'est-ce qu'une nation?* (*Ulus Nedir?*) adındaki bir konferans metniyle verdi. İnsan bu metni okuyunca, Renan'ın insanlara neden onca çekici geldiğini anlıyor. Kendini açık bir dille ifade edişı, düşüncesinin tutarlılığı, etik anlayışı, kanıtlama gücü onu gerek araştırmalarında, gerek bağılıklarında işi en uç noktaya taşıyan entelektüel modeline dönüştürüyor.

Bununla birlikte, adı bugün bile kimilerinde hayranlık, kimilerindeyse kolay kolay silinmeyecek bir tiksinti uyandırıyor, bunun nedeni ulus konusundaki görüşleri değil, dinle ilgili görüşleri; kendisinin dinle ilişkisi yaşamı boyunca çok çelişkili oldu.

1 Çeşitli Batı dillerinde "pire için yorgan yakmak" anlamında bir deyim. (ç. n.)

Renan ergenliği boyunca ve yetişkin yaşamının ilk yıllarına dek, tarikatlara gireceğini düşündü. Yolun başında, kendisine kırk yaşına gelince Hristiyanlığın en büyük düşmanı deneceğini kestirmek olanaksızdı.

Bretagne'da, Tréguier'de, hali vakti yerinde sayılabilecek bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelmişti ama onun doğduğu 1823 yılında parasal açıdan sıkıntılı günler yaşıyorlardı. Küçük bir denizcilik şirketi olan babasının işleri kötü gitmiş, iflasın eşiğine gelmişti. Tam anlamıyla çökmüştü, bir yaz akşamı ailesine onun açık denizde gemiden düştüğünü haber verdiler; hareketsiz bedeni birkaç gün sonra bir kumsalda bulundu. Ernest o sıra beş yaşındaydı. "O andan sonra, yoksul düştük" diye yazacaktı.

Baba mirasçılarına yalnızca borç bırakmıştı, dul karısı onlarla başa çıkamayacağını düşünüyordu, sonunda işleri on yedi yaşındaki kızları Henriette ele aldı. Ailesinin durumunu düzeltmek için bütün yaşamı boyunca çalışacaktı.

Önce Tréguier'de bir kız okulu kurmayı denedi, başaramayınca Paris'te öğretmenlik yapmaya gitti, sonra varlıklı ailelere mürebbiyelik yaptı. Kardeşini başkente getirip, Saint-Nicolas-du-Chardonnet Papaz Okulu'na yazdırmak üzere birtakım bağlantılar kuran da oydu. Ernest o zaman on beş yaşındaydı ve yeteneklerini sergilemede hiç güçlük çekmiyordu. Olağanüstü belleği, metinleri derinlemesine kavrayışı, çalışmasına saatlerce odaklanması kendisini örnek bir öğrenciye dönüştürüyordu. Aynı zamanda uslu bir çocuktur. Asla yakınmıyor, onun yaşındaki gençlerin yaptığı aptallıkları asla yapmıyordu. Çalışmaktan zevk alıyordu, her şey onun yüksek rütbeli, bilgili bir papaz olacağını düşündürüyordu. Papaz okulunun müdürü Monseigneur Félix Dupanloup da kesinlikle öyle olacağını umuyordu – bu müdürün adı din adamlarını yerden yere vuran açık saçık bir şarkıyla birlikte anılacaktı, şarkının nakaratı şöyleydi: "Ah! Ah! Ah işin aslı, Peder Dupanloup öğürtür insanı." Bu sözlerin tersine, adam son derece saygıdeğer biriydi, her ne kadar inançla ilgili konularda ödünsüz olsa da. Bilgili, kültürlü, becerikli, kusursuz bir konuşmacı olmasıyla, Fransa'da o zamanın önemli kilise adamlarından biriydi. Renan da benzer bir yol izleyebilirdi. Papaz olup kendini dine adanması mantıklı görünüyordu. Yirmi üç yaşına doğru bundan caymasının nedeni bu yolda kendisini bekleyen çetin

yaşam değil, tam tersine, bir anlamda içindeki aşırı hevesti. Ayrıca zihinsel ve ahlaki açıdan kılı kırk yarması da buna yol açmıştı.

Gerçekten de, kendini tüm varlığıyla Kitabı Mukaddes'i incelemeye adayınca, öyle bir noktaya geldi ki kimi metinlerin gerçekliğini sorgulamaya başladı; Yeşaya'ya mal edilen kitabı açıkça iki ayrı yazarın yazdığını düşünmüştü; Daniel'e mal edilense, geleneğin konumlandığından farklı bir dönemde yazılmış gibi gelmişti kendisine. Bu kuşkular Hristiyan inancını sorgulamasına yetmiyordu ama tutkuyla bağlandığı bu araştırmaları en iyi koşullarda sürdürmek istiyorsa, bir piskoposun ya da bir tarikat önderinin emrine girmemesi gerektiğini düşündü. Bu aşamada söz konusu olan, dine karşı bir başkaldırı değil, araştırma özgürlüğünü korumak isteyen bir bilginin kararıydı. Dolayısıyla, papaz olmaktan caydı. Tam olarak 6 Ekim 1845'te, diye anlatacaktı *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* (Çocukluk ve Gençlik Hatıraları), papaz okulu öğrencisi cübbesini sonsuza dek çıkarmaya karar verdi; kısa bir süre önce kafasındaki soruları ve kuşkularını anlattığı Monseigneur Dupanloup'yla son kez konuşmuşlardı; papaz onu gitmesi için yüreklendirmiş, hatta toplumsal yaşama dönüşünü izleyecek günlerde gereksinimlerini karşılasın diye bir banknot uzatmıştı.

Bir yandan din konusunda her şeyle, özellikle de Kutsal Kitap metinleriyle ilgilenmeyi sürdürürken, araştırma alanını dikkate değer ölçüde genişletti. Alman felsefecileri okumaya başladı – başta Kant, Hegel ve Herder; yeni bilimsel buluşları, özellikle Darwin'inkileri anlamaya, sonuçları üstüne düşünmeye çalıştı; aynı zamanda Doğu dillerine ve uygarlıklarına da ilgi duydu. Yirmi beş yaşında, yüksek öğretmenlik sınavında birinci olup, dört yıl sonra *Averroès et l'averroïsme* (İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük) üstüne bir tezle doktora-sını aldı. Kendini bütünüyle araştırmalarına adanarak, farklı farklı konular üstüne –*L'Origine du langage*'dan (Dilin Kökeni Üzerine) *Systèmes comparés des langues sémitiques*'e (Sami Dillerinin Karşılaştırmalı Sistemleri), *L'Âme bretonne*'a (Bretagne Ruhü) dek– bir sürü yazı yazıp yayımlamaya başladı; bu yazıları daha otuz dört yaşında Yazıtlar ve Yazın Yapıtları Akademisi'ne girmesini sağladı.

1860'da, III. Napoléon'un kendisine verdiği görevle Cebel-i Lübnan'a gitti. Ülke tarihinin en sarsıcı toplu kıyımlarını yaşamıştı

kısa bir süre önce, Fransa da iç barışı sağlamak için oraya asker göndermişti. Birliklerin yanı sıra, Bonaparte'ın XVIII. yüzyılın sonunda Mısır'da yaptığı gibi, kazı yapmakla görevli bir bilgin takımının da gönderilmesine karar verildi. Seçilen "Champollion²" Renan oldu. Bu kez amaç eski yazıların çözülmesi değildi; arkeologlar açısından, Yunanca ve Latincenin atası Fenike alfabesinin çözülecek sırrı yoktu. Ama orada hiç ciddi bir kazı yapılmamış, bilgili bir filoloğa da gerek olduğu düşünülmüştü. Renan kendine daha alçakgönüllü bir amaç belirledi, antik sit alanlarının birkaçını daha sonraki bir aşamada bütünüyle incelenibilsinler diye "açığa çıkaracak"tı.

Görevinde kendisine ablası eşlik etti; yolculuğunun bir bölümünde de, 1856'da evlendiği karısı Cornélie Scheffer. Ama asıl ablasının varlığı bu yolculuğa acıklı bir boyut kazandıracaktı: Eylül 1861'de, Ernest ile Henriette aynı anda şiddetli bir sıtma nöbetine tutuldular; Ernest kendine geldiğinde, ona ablasının öldüğünü söylediler. Henriette elli yaşındaydı ve kuşkusuz sevgili kardeşinden uzaklaşmamak için hiç evlenmemişti.

Renan Fransa'ya döner dönmez ablası için *Ma sœur Henriette* (Ablam Henriette) adında bir anlatı yazacaktı. "Yazdığım her şeyin provalarını okurdu, onun o değerli eleştirileri o ana dek fark etmediğim özensizlikleri sonsuz bir incelikle arar bulurdu... Düşünme biçimimi öyle iyi bilirdi ki, neredeyse her zaman ben leb demeden leblebiyi anlar, düşünce kafamızda aynı anda filizlenirdi."

Bu sevgi dolu kısa yaşamöyküsünün en dokunaklı bölümü, yazarın evlenme kararını bildirdiği gün Henriette'in tepkisini anlatan bölüm. Özverili ve sevecen abla birden şiddetli bir kıskançlık krizine tutuldu. "Aşkta yaşanabilecek tüm fırtınalardan geçtik biz." Üstü kapalı biçimde, kendini öldürmekle bile tehdit etti kardeşini. Korkuya kapılan Ernest evlenmekten caydığını söylemek üzere nişanlısına gitti. Sonra dönüp, kararını ablasına bildirdi. Ablası tepki vermedi, ama ertesi gün, çok erkenden Cornélie'nin evine koşup, kardeşinin verdiği sözden dönmesine asla izin vermeyeceğini söyledi. Böylece, düğün yapıldı; sonra yeni evliler balayı için Loire Vadisi'ne gittiler, Ernest oradan Henriette'e şunları yazdı: "Aramızda hiçbir şeyin, kesinlikle hiçbir şeyin değişmediğine, benim kusursuz

2 Jean-François Champollion, Fransız Mısırbilimci, hiyerogliflerin çözülmesi üstünde çalışmıştır. (ç. n.)

gözbebeğimin, yaşamımdaki soyluluğun ve güzelliğin kaynağının sen olduğuna bir inandırabilsem seni! İçimdeki bir sevginin bir başka sevgiyi yok ettiğini ve sana karşı sevgimin azalabileceğini ya da yerine başka bir şeyin konabileceğini sanıyorsan, beni hiç tanımamışsın!"

Cebel-i Lübnan'da geçirdikleri süre bir anlamda onların "balayı" olacaktı – küçük kardeşle ablanın dokunaklı aşk öyküsünde acıklı bir son. "Ateşin verdiği uykuya aynı anda daldık; ben yalnız uyandım!"

Üzüntüsünün ilk anları geçince, Henriette için bir anıtmezar yaptıracağını söyledi. Ama Marunilerin onları antik Biblos'un çevresinde yerleştiren ileri gelenleri, onu kilisenin yakınlarındaki kendi aile mezarlıklarına koymasını önerdiler. Söylediğine göre, onları kırmamak için kabul etti. "Zaten, günün birinde onunla yeniden bir araya gelmek istiyorum. Tüm bunlar gözümde gelip geçici. Ama artık o mu benim yanıma gelecek, yoksa ben mi gidip onu bulacağım, kim bilir?"

Renan Fransa'ya döner dönmez III. Napoléon'dan bir mektup aldı. "Başınıza gelen felaketi öğrenince, tehlikelerle dolu ve sizin için acımasızca sona eren bir yolculuğu kolaylaştırarak bilime olan bağlılığınıza destek olduğum için kendime kızdım." Yüz yüze başsağlığı dileyip, görevinin nasıl sonuçlandığını ağzından dinlemek için kendisini görmeye çağırıyordu Renan'ı. Renan gerçekten de Kasım 1861'de Compiègne'de onunla buluşmaya gitti.

Kısa bir süre sonra, Collège de France'ta İbranice kürsüsü Renan'a verildi – artık kabul gördüğünün işaretiydi bu. Daha otuz dokuz yaşında ünlü biriydi, kimse bilgisini tartışmıyordu; bununla birlikte, rejim karşıtları önce Cebel-i Lübnan görevini kabul ederek, sonra da imparatoru ziyaret ederek, kendini "satmak"la suçluyorlardı onu. "Yarın ilk dersimi vereceğim, söylenenlere göre, savaş çıkacak orada" diye yazdı Gustave Flaubert'e 21 Şubat 1862'de. Gerçekten bir savaş çıktı, hem de uzun bir savaş; herkesin öngördüğü gibi başlayan ama çabucak bambaşka bir biçime bürünen bir savaş.

“Saat birde”, diyecekti Collège’in yöneticisi, Milli Eğitim Bakanlığı için yazılmış bir raporda, “Mösyö Claude Bernard’ın o gün için Mösyö Ernest Renan’a verdiği tıp amfiteatrının kapısında, yaklaşık iki yüz kişi kuyruk olmuştu. Saat ikide, salonun kapıları açıldı; kalabalık içeriye doluştu ve birkaç dakika sonra, salon bütünüyle doldu. Çoğunluk: ‘Yaşa Renan!’ diye bağıırıyordu. Bir kesimse: ‘Kahrolsun Renan! Konuşamayacak!’ diye bağıırıyorlardı. Büyük çoğunluk buna karşılık veriyordu: ‘Konuşacak!’ Tam bir karmaşaydı, herkes çılgınca bağıırıyordu. *Le Travail* gazetesinin yazarları içeri girilmeden duyulan çığlıkları yineliyorlardı: ‘Kahrolsun Compiègne’in misyoneri! Kahrolsun Renan! Kahrolsun bütün dinlerin yobazları!’ Mösyö Renan salona girince, izleyicilerin çoğu onu sevinç çığlıklarıyla karşıladı, ama *Le Travail* yazarlarının bulunduğu sol taraftan, onur kırıcı yuhalamalar yükseliyor, koca koca metelikler atılıyordu. Profesör anında tutkulu ve kimi zaman yeri göğü inleyen alkışların bastırıldığı sık sataşmalara karşın, konuşma metninin hepsini okuyabildi...”

De la part des peuples sémitiques dans l’histoire de la civilisation (Samilerin Uygarlık Tarihindeki Payı Üstüne) adlı bu konuşma metninde şöyle yazılmış bir bölüm vardı: “Anısı tarihe geçmiş en olağanüstü manevi olay Celile’de yaşandı. Eşsiz bir adam –öyle yüce biri ki, burada her şeyin pozitif bilimler açısından değerlendirilmesi gerekse de, yaptığı sıra dışı işlerden derinden etkilenip, ona Tanrı diyenlere karşı çıkmak istemem–, Yahudilik’te bir reform gerçekleştirdi, bu da öyle derin, öyle bireysel bir reformdu ki her şeyi gerçekten baştan yarattı.”

Bugün, bu birkaç satırda bizi sarsan hiçbir şey yok. Ama o dönemde, İsa’dan “eşsiz” bile olsa bir “adam” diye söz edilmesi hoş görülemezdi. Okurken, yazarın özellikle dengeli, hatta şekilden şekle giren bir tümce yazmaya çalıştığı apaçık hissediliyor. Boşuna. Az önce, kilise karşıtları onu yuhalayıp, “yobaz”larla bir tutarken, bir anda, kilise adamlarının sönmek bilmeyen nefretini üstüne çekmişti. Konuşmasından dört gün sonra, bakanlık kararıyla ders geçici olarak durduruldu, neden şuydu: “Mösyö Renan Hristiyan inançlarını derinden yaralayan ve üzücü karışıklıklara neden olabilecek öğretiler anlattı.”

Yine o gün, profesör III. Napoléon’dan bir “özür mektubu” olarak adlandırılabilir bir mektup aldı: “Mösyö, sizinle ne kadar

yakından ilgilendiğimi ve derin bilgilerinize ne kadar saygı duyduğumu biliyorsunuz. Bu yüzden, dersinizin bir süreliğine durdurulmasını onaylamak zorunda kaldığım için üzgünüm. Sonuçta, sizin de anlayacağınız gibi, bir milli eğitim kürsüsünde Hristiyan dininin temellerinden birinin yadsınmasını devlet hoş göremez. Bu aksilik canımı çok sıktı, ama umarım, Milli Eğitim Bakanı'yla anlaşırırsınız ve o da yakında dersinizin yeniden açılmasına izin verebilir".

Kabul etmek gerekir ki, bu dönem, yasaklarında ve hoşgörüsüzlüklerinde bile, her zaman son derece uygarmış!

İmparatorun sıraladığı saygılı dileklere karşın, bu "Renan davası"nın yalnızca başlangıcıydı. Uzaklaştırılan eğitmen, bağlı olduğu bakanla bir biçimde barışmaya çalışmak şöyle dursun, boş zamanını Henriette'le birlikte Cebel-i Lübnan'da kaldığı sırada üstünde çalışmaya başladığı bir elyazmasını tamamlamak için kullandı. "Kıyı boyunca hava korkunç sıcak olduğu ve artık yorgun düştüğümüz için, Kesruan Körfezi'nin dibinde, denizin üstünde çok yükseklerde bulunan bir noktaya, Gazir'e yerleşmemize karar verdim. Orada güzel bir asma çardağı olan küçük bir ev bulduk. Birkaç gün güzelce dinlendik. Sur yörelerinde kaldığımdan ve Filistin'e yolculuk yaptığımdan beri, İsa'nın yaşamı üstüne zihnimde filizlenen tüm düşünceleri yazmaya karar verdim."

Collège de France'ta söylenen birkaç sözcükle küplere binenlerin öfkesi, o bu özel yaşamöyküsünü yayımlayınca yüz kat arttı. Burada da Renan kesinlikle saygı duyulan kişiyi yermeye çalışmamıştı; ama İsa'dan yalnızca bir adam olarak söz etmesi, onu zamanının dinsel, entelektüel ve siyasal tarihinde konumlandırması bile, o dönem Hristiyanlıktaki İsa'nın Tanrı olduğu dogmasına bağışlanamayacak bir meydan okuma ve saygısızlık olarak görüldü.

Vie de Jésus (İsa'nın Hayatı) adlı bir kitabın yakında çıkacağı söylentisi Paris'te dolaşmaya başlayınca, 24 Haziran 1863'te, Italiens Bulvarı 15 numarada, kısa bir süre önce yayıncı Michel Lévy ile kardeşi Calmann'ın satın aldığı Librairie Nouvelle'in önünde oldukça büyük bir kalabalık toplandı. Gazeteciler, öğretmenler, siyasetçiler ve kibarlar âleminde kadınlar ilk kopyaları kapıştılar; ilk baskının on bin nüshası birkaç günde satıldı; baskı sayısı çok

geçmeden dört yüz bine ulaşacaktı – eşi benzeri görülmemiş bir olay! Kitap Avrupa'nın her yerinde çevrildi, geniş kitlelere ulaştı; yasaklandığı yerlerde de el altından dolaştı çılgınca.

Renan'a karşı uyanan düşmanlık duygusu kazandığı başarı kadar büyüktü. Collège de France'taki o zamana dek geçici olarak durdurulan dersi bu kez gerçekten yasaklandı. Katolik çevrelerde de, Protestan çevrelerde de, büyük bir öfke vardı. Sayısız yergi yazısı, vaaz, makale, rezaletin kaynağı yazara saldırıyordu. Papa da ona karşı çıkanları kutladı; işte tam o dönemde asla unutulmayacak adı taktı ona – “Avrupalı kâfir”; bu ad kimilerinin gözünde namusunu sonsuza dek lekelerken, kimilerinin gözünde şanını pekiştiriyordu.

Bugün bile, onun adını bilenlerin büyük çoğunluğunun gözünde, Ernest Renan hâlâ her şeyden önce *Vie de Jésus*'nün cehennemlik yazarı ve Hristiyanlığın amansız düşmanı.

Buna karşın, aradan geçen zamanla, gerek Batı'da gerek dünyanın geri kalanında olan bitenlere bakıldığında, koltukta oturmuş on üçüncü kişinin uzaklaştığı inanç için bir şans, hatta neredeyse bir lütuf olduğunu düşünebilir insan.

Kutsal metinleri sağlam bir eleştirinin süzgecinden geçirerek, inananları harfi harfine okumadan –rahat olsa da kısır, sonuçta tehlikeli bir okuma– kurtulmaya zorladı. Kutsal metinlerini her türlü tarihsel ya da bilimsel eleştiriden korumak uygarlıkları duyarsızlaştırıp katılaştırmaktan başka bir işe yaramaz; Batı'da, inancın bilimle, ilerlemeyle, özgürlükle birlikte varolmaya başlayabilmesi için, Kilise'nin istemeye istemeye katı düşüncelerinden kurtulması gerekti.

Elbette, Renan bu kurtarıcı altüst oluşu tek başına gerçekleştirmede. Her alandan, her inançtan ve her türlü düşünce akımından bir sürü araştırmacı ve düşünür bu harekete katkı sağladı. Fransız Akademisi'nin yirmi dokuzuncu koltuğu üstünde olup bitenler bu bakımdan anlamlı bir örnek: Bilgileri farklı, yetenekleri farklı, inançları farklı olan, dünya çapında ün kazanmış iki bilgin zihinlerde benzer bir devrim yaptı. Renan İsa ortaya çıktığı tarihsel alana konumlandırılırsa, dinden geriye bir şey kalmayacağını düşünenleri korkutmuştu; Claude Bernard da yaşamın kimyasal ve fiziksel olaylara indirgendiği takdirde, insanın ruhsal boyuttan

yoksun kalacağını düşünenleri korkutmuştu. Korku geçer geçmez, beden, hatta beynin işleyişinin dinsel inançları ne olumlu ne olumsuz anlamda etkilediği görüldü. Doğrusunu söylemek gerekirse, bugün –biyolojide, filolojide, astrofizikte ya da hangi alanda olursa olsun– bilimsel bir buluşun dinsel dogmaları doğrulayabileceğini ya da çürütebileceğini düşünmek bile saçma. Ruhsallık gereksinimi insanlık durumundan ayrı düşünülemez; bu yüzden, *neden* sorusunun Tanrısı asla yok olmayacak. Bunun tersine, *nasıl* sorusunun Tanrısı, yani anlamadığımız her şeyin tanrısal açıklaması bilgisizliğimiz azaldıkça silikleşecek. Dolayısıyla, Renan'ın cehennemlik görülen yazılarının şimşekleri üstüne çekmek yerine, Kilise'nin minnetini kazanması gerekmez miydi diye düşünmek yersiz sayılmaz.

Öte yandan, "kâfir" in meslek yaşamı o şimşeklerden çok etkilenmedi; daha doğrusu, zarar gördüğü kadar yarar da sağladı. Sonrasında yayımladığı birçok kitap kuşkusuz "çoksatarı" kadar başarılı olmadı ama gözden kaçtıkları da söylenemez. Ne *Histoire du peuple d'Israël*'i (İsrail Halkının Tarihi), ne *L'Islamisme et la science* (Müslümanlık ve Bilim) denemesi, ne *Souvenirs d'enfance et de jeunesse*'i ne de *Vie de Jésus*'ün yalnızca birinci bölümünü oluşturduğu, oylumlu *Histoire des origines du christianisme*'i (Hristiyanlığın Kökenlerinin Tarihi); ablasının başta yakınlar için yüz kopya bastırdığı kısa yaşamöyküsü bile birçok kez tekrar yayımlanacaktı. Yazar olarak, tüm beklentileri karşılanmıştı.

Eğitmen olarak da. İkinci İmparatorluk çöker çökmez, Collège de France'a görkemli bir dönüş yaptı. Bu III. Napoléon'la arasındaki kibar ilişkiler bilindiğinde oldukça çelişkili bir şey gibi görünüyor. Ama imparator kendini Katolik dininin koruyucusu gibi göstermeye çalışıyordu ve Sedan'da Prusya ordularına teslim olmak zorunda kalıp da tahttan inmek ve sürgüne gitmek zorunda kalınca, Devlet ile Kilise'nin birbirinden kesin olarak ayrılmasını savunanlar rahatladı; Renan ise onların gözünde bir kahramandı.

Kazandığı önem ona çok geçmeden Fransız Akademisi'nin kapılarını da açacaktı. Ama önünde büyük bir engel vardı: Eski öğretmeni Monsenyör Dupanloup onu en çok eleştirenlerden biri olmuştu; 1854'te seçilmiş ve Topluluk'ta, kilise adamlarının başı

olarak görülüyordu. Onu gücendirmekten kaçınılıyordu, bu yüzden, ancak Paris'ten uzakta ve çok hasta olduğunda, eski öğrencisi “geçirilebildi”. Renan'ın görkemli bir törenle Kubbe'nin altına buyur edildiği gün, Dupanloup ölmüştü bile.

Renan ise 1892'de, altmış dokuz yaşında öldü – öldüğünde hem saygı duyulan hem nefret edilen biriydi, dili hâlâ incelikli, bakışı takılgan, bedeni aşırı şişmandı. Hükümetin kararıyla, onun için de selefine yapıldığı gibi devlet töreni düzenlendi ama dinsel tören yapılmadı.

Birkaç yıl sonra, hükümet onun anısına doğduğu yer olan Tréguier'ye bir anıt dikmeye karar verdi. Gerçekçilikle alegorinin yan yana kullanıldığı bir yontu yapıldı; Renan orada yaşlılığında, bir banka çökmüş, bir bastona dayanmış halde, iriyarı, başı düşünüyor-muş gibi ya da soluğu kesilmiş gibi yana eğik olarak betimlenmişti; tepesinde, ayakta, görkemli ve incecik tanrıça Athena, yani özgür düşüncenin simgesi duruyordu.

O dönemde, ünlü kişileri onurlandırmak için böyle anıtların dikilmesi sıradan bir uygulamaydı. Ama “kâfir”in onurlandırılması birilerinin hoşuna gitmeyecekti. Bretagne'lı Katolikler –üstelik katedralin hemen yakınına dikilen– bu yontuyu bir hakaret saydılar. Bunun özellikle kendilerini kışkırtmak için yapıldığını düşünüp, resmi açılışı engellemeye karar verdiler.

Açılış tarihi 13 Eylül 1903 olarak belirlenmişti, hükümet başkanı da törende olacaktı. Émile Combes da eskiden papaz okulunda okumuştı; cübbesini çıkardıktan sonra, kararlı biçimde laikliği, yani Devlet ile Kilise'nin birbirinden ayrılmasını savunan siyasal hareket olan Radikal Parti'nin başlıca yöneticilerinden biri oldu. Oraya birkaç başka siyasal görevli ve entelektüeller dünyasından birtakım ünlülerle birlikte gitti, entelektüeller arasında gelecekte Nobel Edebiyat Ödülü'nü alacak olan ve birçoklarının Renan'ın manevi oğlu olarak gördüğü Anatole France da vardı. Törende karışıklıklar yaşanmasın diye kente askeri birlikler yerleştirildi. Muhalifler de katedralin çevresinde çok büyük bir kalabalık top-

lamış, "Kahrolsun papaz eskisi!" diye bağıryorlardı; Combes'un destekçileri de "Kahrolsun papaz tayfası!" diye yanıt veriyordu. İtiş kakış, hırgür, yumruklaşmalar, yaka paça tutuklamalar yaşandı ama neyse ki kimse ölmedi ve vahim yaralanmalar yaşanmadı.

Sonunda, açılış öngöröldüğü gibi gerçekleşebildi: Anıt açıldı, önemli kişiler konuşma yapıp kazasız belasız Paris'in yolunu tutular yeniden. Ne var ki, Katolik çevreler konunun kapanmasına yanaşmıyorlardı. "Protesto için dikilen çarmıha gerilmiş İsa" yontusu için para toplamaya başladılar, yontu sekiz ay sonra binlerce dindarın katılımıyla açıldı.

Biri Renan'ın anısına, öteki onu küçümsemek için dikilmiş bu birbirine karşıt iki anıt Tréguier'de bugün de duruyor. İlkinin üstünde, orada doğmuş yazarın şu özdeyişi yazıyor: "İnsanın inancı asla bir zincir olmamalı"; ötekindeyse, çarmıha gerilmiş İsa'nın ayaklarının dibinde bir Romalı yüzbaşının ağzından çıktığı söylenen şu tümce var: "Bu gerçekten Tanrı'nın oğluydu."

Selefini Sevmeyen Adam

Yirmi dokuzuncu koltukta oturmuş bir sonraki kişi Akademi'ye 23 Mart 1893'te seçildi; dört gün sonra Senato Başkanı oldu, Kubbe'nin altındaki görkemli kabul törenine katıldığı ve selefi için bir övgü konuşması yapması gerektiği sırada da hâlâ bu görevi yürütüyordu. “Şu canına yandığım konuşma da kafamı kurcalayıp duruyor; öyle hemen altından kalkılacak iş değil” demişti bir kadın arkadaşına. “Bir yanda, başta dul karısı olmak üzere, Renan hayranlarını incitmeme zorunluluğu, öte yanda, kendi düşüncemi kesinlikle yalanlayamayacak olmam, durumu daha da güçleştiriyor, sonuçta ona taptığımı söyleyemem...”

Tümcenin en sonu bir örtmece; işin doğrusu, yeni üye Renan'dan nefret ediyordu ve konuşmasında duygularını belli etmekten kendini alamadı. Biçimsel olarak uygarlık sınırları içinde kalsa da, o salonda eşine az rastlanmış bir sertlikle göçüp gitmiş ünlü yazarı –kişiliğini, yapıtını, düşüncelerini– iki paralık etmeye çalışacaktı.

Bildiğimiz gibi, birçok kişi *Vie de Jésus*'nün yazarından nefret ediyordu. Ama halefi bu kitabın sarsabileceği biri değildi kesinlikle. Paul-Amand Challemel-Lacour –arkadaşları da, rakipleri de yalnızca “Challemel” diyordu ona– solcu, koyu bir cumhuriyetçi, laik ve kilise karşıtıydı. Put kırıcı düşünürü gerçekten birtakım kutsal şeylere zarar vermekle suçladıysa da, söz konusu olan İsa'nın tanrısallığı değildi.

“Mösyö Renan Fransa'nın en sevdiği önyargıyı küçümsemekten tat alıyormuşçasına, durmaksızın Fransız Devrimi'ni yeriordu. Devrim'in aşırılıklarını bir kez daha eleştirmek gibi boş bir işe kalkışmıyor ama ilkelerini alaya alıyor, hem yol açtığı yıkımları hem de yarattıklarını kınıyor, onu önemsiz bir Galyalı olgusuna indirgeyerek aşağılamayı seviyordu. Bu düşüncelerinden asla caymadı: Bunları o kadar sık dile getirdi ki, kafasındakilerin hiç

değişmediği açık. Kendisini şu sözlerle yalanlarken de yüzünde o çok iyi bildiğiniz gülümsemenin olduğuna eminim: ‘Devrim için çok kötü konuştum; belki bizim yaptığımız en iyi şey odur, ne de olsa bütün dünya onu kıskanıyor.’”

Challemel’in selefine tuhaf övgüsü tümceler birbirini izledikçe bir suçlamaya dönüşmeye başlamıştı. “Demokrasiden iğrendiğini”, “kutsal bir sırrı gizleyen bir put gibi duygusuz” olduğunu söyledi, “neredeyse asla bırakmadığı o çok alaycı vurgusu”na, “Fransız geleneği kendisini biraz tedirgin ederken” “Almanlara özgü her şeye karşı duyduğu biraz safça hayranlığa” değindi. Halefine göre, “Mösyö Renan ne yazına, ne yazınsal yeteneğe önem veriyordu”; siyaset görüşleri basit bir formülle özetlenebilirdi: “geçmişin yeniden canlandırılması”; “papazlardan aldığı eğitim kendisine uzun zaman önce yoldan çıkmış, artık bayağı açgözlülüklerin kulu kölesi olmuş bu toplumun çok da önemli olmadığı düşüncesini aşılamıştı”; bütün insanlığın “bir düşünür oligarşisine kurban edilmesini” düşlüyordu; “en tuhaf düşüncelere dinsel biçimler kazandırmakta usta”ydı; yakından bakıldığında, bu düşüncelerin arkasında, “dünyanın anlamdan yoksun olduğu yönünde iç karartıcı bir anlayış” vardı.

Böyle bir öfkenin nedenlerini anlayabilmek için, Şubat 1862’de, Cebel-i Lübnan’daki görevinden yeni dönmüş Renan’ın kendisini imparatorluk rejimine “satmak”la suçlayanlarca epey yuhalandığı o fırtınalı derse dönmek gerekiyor. Challemel de o gün salonunda olsaydı, bağırıp çağırınların arasında yer alırdı. Aslında, III. Napoléon’u amansız bir düşman olarak gören kesimdendi o da; imparatorun bir zorba olduğunu, onunla uzlaşanların, özellikle uzlaşan üniversite görevlilerinin de cumhuriyetçi davaya ihanet ettiklerini düşünüyordu.

Renan’a olumsuz bakışı o dönemden kalmaydı, aradan geçen otuz yılda da bu görüşünü değiştirecek bir şey olmamıştı. Kuşkusuz, Kubbe’nin altındaki konuşmasına selefine ilişkin bir sürü övgü dolu söz de katmaya özen göstermişti – “büyük zihin”, “parlak”, “özgünlük”, “yetenek”, “deha”, “başyapıt”; ama kimse kanmamıştı. İlk beş dakikadan sonra, yalnızca Renan’ın dul karısı ve ona “tapınlar” değil, tüm izleyiciler duydukları şeyin kesinlikle bir övgü konuşması olmadığını anlamışlardı.

Gelenek uyarınca, bir önceki hafta, özel bir toplantıda metinde yazanları öğrenen Akademi'nin buna bir yanıt vermesi gerekiyordu. Bunu da seçkin Latin dili ve edebiyatı uzmanı Gaston Boissier aracılığıyla yaptı. Challemel seçilince, ona "hoş geldin" deme görevi Collège de France'ta profesör olan Boissier'ye düşmüştü, demek istediğim o ki, Topluluğun sözcük dağarcığında, onun kabul törenindeki konuşmasına yanıt verecekti. Genelde, yeni üyenin çalışma arkadaşlarına kendisini seçtikleri için teşekkür etmesi, arada kurucu-kardinali selamlaması, sonra da konuşmasının büyük bölümünü kendisinden önceki üyeyi övmeye ayırması beklenir. Yanıtın yazarından da karşıladığı kişinin yaşamını anlatması.

Ama o gün, her şey alışlageldiği gibi yapılamayacaktı. Challemel kendisine düşen rolden uzaklaştığından, Boissier de göçüp gitmiş çalışma arkadaşına ilişkin çizilen portreyi düzeltmek için kendi rolünün dışına taşmak zorunda kaldı. "Bu göz kamaştırıcı zihne olan hayranlığınız ne kadar büyük olursa olsun, birtakım kuşku-larınız var. O da kendisinden böyle söz edilmesini isterdi: Sıradan ve içtenlikten uzak bir övgü söylevi ona uygun değildi. Buna karşı, Beyefendi, çizdiğiniz resme bir şeyler eklemekte, hatta bazı noktaları değiştirmekte sakınca görmüyorum." Sonra da başladı Renan'ın insanca niteliklerini sıralamaya: Arkadaşlık anlayışı, entelektüel yürekliliği, incelikli mizahı, her koşulda şen şakrak oluşu. Özellikle de gönül yüceliği. Asla kendisine "hakaret edenler"e yanıt vererek kendini küçük düşürmezdi, "onların sövgüleri asla onun soğukkanlılığını bozamazdı", "Hristiyanlığın büyük erdemi olan hakareti bağışlama konusunda kimse onun eline su dökemezdi".

Ölmüş üyenin çizilen resminin bazı yerlerini "düzelttikten" sonra, Boissier dinleyicilere onun yerine geçen kişiyi tanıtmaya, yaşamını, araştırmalarını, yazılarını, mücadelelerini, üstlendiği görevleri anlatmaya başladı; tüm bunları ince bir dille yaptı ama biraz taş atmaktan da kendini alamadı. Örneğin, Challemel'in basında III. Napoléon rejimiyle mücadele ettiği dönemi anlatırken: "İmparator'a öyle sert, öyle gözü pekçe saldırıyordunuz ki, arkadaşlarınızın zorba bir hükümetin yönetimi altında yaşamaktan yakınması düşünüldüğünde, insan biraz şaşırıyor. Aslında, istedikleri gibi, her şeyi söyleme özgürlükleri olsaydı daha ne diyebilirdi diye düşünüyor."

Bu gözlem yerindeydi ama yeni üyeyi çok da iğnelemiyordu. Sonraki çok daha sertti. “Fransız Akademisi her zaman devlet adamlarına önemli bir yer ayırmıştır: Akademi’nin köklerine dek uzanan bir gelenektir bu. Ünlü selefinizin de bu konuda bize her zamanki belagatiyle açıkladığı bir kuramı vardı; Akademi’nin, antik kentlerdeki *prytaneion*’lar gibi, sırayla Fransa’yı yönetmiş rejimlerin kalıntılarını toplamasını doğal buluyordu. Mösyö Renan Akademi çatısı altında saygıdeğer bir sığınak bulan o eski bakanların, o yorgun düşmüş hatiplerin, o yerinden kımıldamayan diplomatların yaşamda biraz düş kırıklığı yaşadıklarını, umutlarından koptuklarını, hırslarından arındıklarını, daha önce hiç bilmedikleri bu dinginliğin tadını çıkarmaktan son derece mutlu olduklarını düşünmeyi seviyordu. Onları kafasında hınç ya da pişmanlık duymadan, usul usul aralarında konuşurlarken canlandırıyor...”

Challemel kendisi de eski bir bakan, ünlü bir hatip ve artık yerinden kımıldamayan bir diplomat olduğu için, büyük olasılıkla “kalıntı” sözcüğünün kullanılmasından pek hoşlanmamıştır... Öyle ya da böyle, Akademi’ye geçmişin hınçlarını hâlâ yüreğinde taşıyarak giren bu kır sakallı “acemi”ye Topluluğun verdiği mesaj çok açıktı: Sakinliğe kavuşup, üyelerin sevgisini kazanmak istiyorsa, hınçlarını içeri girerken kapıda bıraksa iyi ederdi.

• • •

Challemel’in saldırısı aşırı, yersiz ve kaba görülebilir; ama sıkı ve belagatli bir hatibin aydın bir dinleyici kitlesi önünde haklı olarak sergileyebileceği bir görüş farklılığını açığa vuruyordu. Kaldı ki, bu iki adamı karşı karşıya getiren şeyler kesinlikle bayağı, itiraf edilemeyecek sorunlar, hatta kişisel sorunlar bile değildi.

Birinin ötekinin mirasçısı olmasına karşın, ikisi de gerçekte aynı kuşaktandı. Renan 1848’de felsefe dalında yüksek öğretmenlik sınavında birinci olurken, Challemel de 1849 yılındaki sınavda birinci olmuştu. Bu rastlantı anlamlı, tarihler de önemsiz sayılamaz.

Avrupa, tarihinin o döneminde, daha önce eşi görülmemiş bir devrim dalgası yaşıyordu. “Halkların ilkbaharı” olarak anılan bu süreç birçok ülkeyi etkilemişti – İtalyan devletleri, Alman devletleri, Avusturya ve Macaristan, Polonya, daha niceleri; İsviçre bile,

o karışık günlerde, bir iç savaş yaşamıştı! Ama altüst oluş en çok Fransa'da etkili olmuştu: Şubat 1848'de, Paris sokaklarında üç gün süren kanlı ayaklanmalardan sonra, Kral Louis-Philippe tahttan inmek zorunda kalmış, II. Cumhuriyet kurulmuştu. Çok geçmeden, genel seçim düzenlendi ve seçimi Louis-Napoléon Bonaparte kolaylıkla kazandı. I. Napoléon'un yeğeni böylece sandık yoluyla Fransa tarihinde "Cumhurbaşkanı" sanını alan ilk kişi oldu – o sıra Avrupa için de tek örnekti.

Gerek ülkede gerek anakaranın geri kalanında umut çok büyüktü. Bu başkan, kazandığı seçimden üç yıl sonra, bir darbe düzenledi, sonra cumhuriyet yönetimine son verdi ve III. Napoléon adını alarak, kendisini amcası gibi imparator ilan etti. Victor Hugo gibi Napoléon destanına saygı gösterenler bile çileden çıkmıştı.

Öfkeleri de asla dinmeyecekti. İkinci İmparatorluk istediği kadar açılım ve yatıştırma adımları atsın, yararlı reformlar hazırlayıp dikkate değer işler yapsın –örneğin Baron Haussmann'ın başkentte yaptıkları–, boşuna! Onun başlangıçtaki suçunu hiçbir şey unutturamayacaktı: O suç da cumhuriyeti öldürmekti!

Belleklerde 1848 yılıyla birlikte kazınan büyük devrimci sarsıntı Avrupa'nın ve dünyanın yazgısını etkileyecekti. Milliyetçiliğin amansız yükselişi bu dönemde başladı; yine 1848'de Marx ile Engels *Das Manifest der Kommunistischen partei*'i (Komünist Parti Manifestosu) yayımladı. Tarih alanında, olayların kökenini kesin olarak belirlemek sakıncalı bir yaklaşım olsa da, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, sonra XX. yüzyıl boyunca yaşanan birçok savaşın ve devrimin kaynağının o yılda yaşanan çalkantılar olduğunu söylemek saçma olmaz.

O dönemde birer genç ve parlak felsefe öğretmeni olan Renan ve Challemele çevrelerinde olup bitenlere çok farklı tepkiler verdiler. Renan olayları soğukkanlılıkla, aldırıışsızca, neredeyse kuşkuyla izlemekle yetindi, zihinsel ya da duygusal anlamda hiçbir şeye karışmadı, gürültüden patırtıdan uzakta İbni Sina ve Kitabı Mukaddes metinleri üstüne araştırmalarıyla ilgilenmeyi yeğledi. Kendisine göre, asıl önemli olan devrimler Darwin'inki, Newton'inki, Copernicus'unki, hatta Luther'inkiydi; onun gerçek tutkusu "kendi" devrimiydi, günün birinde *Vie de Jésus*'yü yayımlayarak başlataca-

ğı devrim. Sokaktaki karışıklık, toplumsal hareketler, rejimlerin devrilmesi onu heyecanlandırmıyordu; daha çok tedirgin ediyor, kaygılandırıyordu. Hem düşünceleri hem de mizacı gereği, akla ve düzene bağlı biriydi; yalnızca Kilise'yle yaşadığı çatışma, Kilise karşıtılığıyla boğuşan bir Fransa'nın gözünde, kendisini solun simgesel bir figürüne dönüştürmüştü.

İşte halefi de Kubbe'nin altındaki konuşmasında bu yanlış anlamayı ortadan kaldırmak istemişti. Dinleyicilere Renan'ın tüm devrimlere, tüm halk hareketlerine olduğu gibi, Fransız Devrim'ine de hep kuşkuyla baktığını anımsatmayı kendine görev bilmişti.

1848 olaylarına Challemel'in tepkisiyse bambaşka olmuştu. Zorbalığa karşı cumhuriyet için canla başla savaştığı, bunun sonuçlarına da katlanmıştı.

École normale'deki eğitimini tamamladıktan sonra, önce Pau Lisesi'ne, sonra da Limoges Lisesi'ne felsefe öğretmenini olarak atanmıştı – yüksek öğretmenlikte eğitim programı genelde bunu gerektiriyordu. Ama cumhurbaşkanının bir darbe düzenleyip bütün gücü eline geçirdiğini öğrenince, anında ayaklananlara katıldı. Ulusal Arşivler'de, genel denetmenin yazdığı, genç eğitimci öğrenciler üstündeki etkisini onları silahlanmaya çağırmak için kullanmakla suçlayan bir rapor var; raporda ondan “ateşli bir sosyalist, sert üslubuyla dikkat çekiyor” diye söz ediliyor. Öte yandan, lisesinin bağlı olduğu akademinin rektörü onu kurtarmaya çalıştı. Onun raporu bambaşka bir tonda yazılmıştı; astının bazı “saygısızlıklar” yaptığını kabul etse de, onu “çok yetenekli ve çok canlı bir düş gücü olan”, “bir idealin ardında koşan” bir öğretmen olarak betimlemişti; rektöre göre, “onu topluma karşı komplo kuran ve toplumu parçalamaya hazır kişilerle bir tutmak haksızlık” olacaktı.

Challemel bir süreliğine görevden uzaklaştırıldı – bu alabileceği en hafif cezaydı. Ama o çabucak Paris'e gidip, muhaliflerin yürüyüşüne katıldı; bunun üstüne, polis onu yakalayıp birkaç haftalığına hapse attı, sonra da ülkeden sürüldü.

Yedi buçuk yıl boyunca, Belçika, Almanya, İtalya ve İsviçre'de oradan oraya dolaştı durdu. Gereksinimlerini karşılamak için ders veriyor, çeviri yapıyor, gazetelere yazı yazıyordu. Frankfurt'ta, felsefeci Arthur Schopenhauer'la uzun uzadıya görüşmeyi başardı

ve *Revue des Deux Mondes*'da onun üstüne uzun bir yazı yazdı. Fransa'ya genel af sayesinde ancak 1859'da dönebildi; militan olarak etkinliklerine dönmeye kesin kararlıydı.

İşte bu mücadelenin en civcivli zamanında kendisinin akıl hocası olacak adamla tanıştı: Léon Gambetta'yla. "Akıl hocası" doğru tanım olmayabilir, sonuçta Gambetta daha gençti. Ama insanları yönetmeyi çok iyi bilen biriydi ve ondan yaşça büyük olan Challemel onun dümen suyunda gitmekten çekinmedi. Birlikte, sol eğilimli iki gazete kurdular art arda: *Revue politique* ve *La République française*. Challemel kuramcı ve polemikçi olmak istiyordu; bir anlamda, onu arenaya iten Gambetta'ydı. Geleceğin Akademi üyesi homurdanarak girdi bu işe; yaşamının sonuna dek de kendisini gerçek eğiliminden, felsefeden ve yazarlıktan uzaklaştırdığı için siyasete lanet okudu. Aslında bu yalnızca bir çalımdı. Mesleğe istemeye istemeye girmişti kuşkusuz; ama oynanan oyunlardan ve gördüğü saygıdan tat almış, bir daha bırakmamıştı.

Bir iz bıraktı mı? Pek sayılmaz. Tarih kitaplarında adı nadiren geçse de, yalnızca Gambetta'nın yandaşları arasında sayılıyor. Buna karşılık, Gambetta dillere destan birine dönüştü. Fransa'da tek bir kent, tek bir kasaba yok ki, onun adı bir okula, bir caddeye, hatta bütün bir semte verilmesin; oysa hem solcu hem de sağcı gazeteler onu uzun zaman boyunca alaya alıp küçümsemiş, "çapaçul", "kaba saba", "deli", "çalçene" ve "tek göz" diye nitelemişti.

Ailesi İtalyan göçmeni, büyükbabası Cenova yakınlarında alçakgönüllü bir balıkçı olan, babası Cahors'da bakkal dükkânı işleten ve Fransız uyruğuna ancak yirmi bir yaşında geçen bu adamın ilginç bir yaşamı olmuştu. Kavgacı bir avukat, kendini bütünüyle cumhuriyetçi ve laik ideale adanmış olağanüstü bir halk önderiyken, ikinci İmparatorluk döneminde, ödünsüz muhaliflerin başı olmuştu. Sonra beş hafta içinde, bir simgeye dönüşecekti – üstelik sonsuza dek.

2 Eylül 1870'te, III. Napoléon Sedan'da, Ardenler'de yenildikten sonra, Prusyalıların eline tutsak düşmüştü. Ülke sersemlemiş, şaşkına dönmüş, bu beklenmedik bozgun karşısında kendinden geçmiş gibiydi; derken, iki gün sonra, Gambetta Paris belediyesinin

önünde imparatorun iktidardan düştüğünü, III. Cumhuriyet'in kurulduğunu ve ulus topraklarını ele geçirmeye başlayan düşman ordusuna karşı bir "Milli Savunma Hükümeti"nin oluşturulduğunu bildirdi halka. Çok geçmeden, başkent de kuşatıldı. Halkın son umudu, taşradan bir ordunun harekete geçip, Prusyalılara arkadan saldırmasıydı; Tours taraflarında, Loire Vadisi'nde kalabalık bir birliğin toplandığı söylentisi dolaşıyordu.

İşte o sırada unutulmaz bir olay yaşandı: 7 Ekim'de, Montmartre'da, Saint-Pierre Meydanı'nda, Gambetta bir balonun sepetine atladığı gibi havalandı. Ağzı açık kalmış bir kalabalık tanık oluyordu sahneye. Düşman hatlarının üstünden geçerken balona ateş açıldı ama birkaç moladan sonra, Picardie'ye bağlı Épineuse bucağı yakınlarında bir ormana inmeyi başardı; sonra Amiens'a ve Rouen'a gitti, ardından Tours'a doğru indi. Korkusuz bakan orada "ölümüne savaş" çağrısı yaptı.

Girişimi güç dengelerini hiç değiştirmede; hatta hasımları zaten yitirilmiş bir savaşı uzatarak insanlara acı çektirmekle suçladılar onu. Ama simgesel hareketi yenik düşmüş ulusa yeniden bir övünç kaynağı verdi ve o ulus bunu sonsuza dek unutmuyacaktı. Aşırı sola konumlandırılan bu siyasetçi çok kısa bir süre içinde tüm partileri, tüm öğretileri, hatta kendisini bile tam anlamıyla aşmış, bir söylenceye dönüştü. "Gambetta tarih karşısında yurdun dirilişinin canlı örneğidir" diye yazacaktı Albay de Gaulle 1938'de; iki yıl sonra da onu kendisine örnek alacaktı.

Milli Savunma Hükümeti'nde, Gambetta İçişleri Bakanı'ydı. Aldığı önlemlerden ilki, yandaşlarından bazılarına Fransız eyaletlerinde devlet yetkesini yeniden sağlama görevini vermek oldu. Challemel "Rhône Valisi" olarak Lyon'a gönderildi. Bu bir anlamda onun ilk savaşıydı. Ülkenin ikinci büyük kentinde gerçekten her yerde ayaklanmalar vardı, merkezi iktidar da temsilcisine etkili biçimde hareket etme olanağı sunabilecek durumda değildi. Tüm rakip kesimler onu yerden yere vurdu, o da sonunda havlu atmak zorunda kaldı; ama akıl hocası onda kusur bulmayıp, genel seçimlerde kendi listesinden seçti.

Challemel ne yönetici ne de arabulucu olarak kendini gösterse de, olağanüstü bir parlamento üyesi, özellikle de eşsiz bir hatip

olduğunu kanıtladı. Dolayısıyla, siyasal yaşamı sandığı ya da poz kestiği gibi kısa süreli bir etkinlik olmayacaktı. Çeyrek yüzyıl boyunca, sırasıyla milletvekili, senatör, büyükelçi, Dışişleri Bakanı, sonunda da, daha önce de gördüğümüz gibi, Senato Başkanı olacaktı. Hiç kuşku yok ki, başta Gambetta ona koltuk çıkmıştı; ama koruyucunun ölümünden sonra, kendi yeteneği sayesinde ayakta kalabilmişti. Gambetta 1882’de, kırk dört yaşında, beklenmedik bir biçimde ve asla tam olarak aydınlatılamayan koşullarda ölmüştü. Karınzarı iltihabı diyen de vardı, şeker hastalığı diyen de, kanser diyen de; siyasal düşmanları aynı zamanda metresiyle tartıştığından söz ediyorlardı; bu söylentilerin kaynağı da, birkaç hafta önce, kendisinin söylediğine göre, dolu bir tabancayla oynarken dikkatsizlik edip kendini kolundan yaralamasıydı.

Bu gizemli olay söylencesini daha da büyüttü. Bu söylence elbette Montmartre tepesinden destansı havalanışıyla başlamış, zaferi çoktan kazanmış bir işgalciye karşı direniş çağrısı yaptığında iyice dile dolanmıştı. Ama bir yandan da genel oy hakkını temel alacak ve sağlam kurumlarla donatılacak bir cumhuriyetin kurulması için yıllarca kararlı ve etkili biçimde mücadele etmiş olmasa, bu davranışları kalıcı bir ün kazanmasına yetmezdi. Belki burada Birinci Fransız Cumhuriyeti’nin yalnızca on iki yıl, ikincininse yalnızca dört yıl sürdüğünü, Gambetta’nın ilan ettiği cumhuriyetinse yetmiş yıl süreceğini ve monarşinin canlandırılmasına yönelik düşleri kesin olarak sona erdireceğini anımsatmak gerekir.

Bu nedenle, bu göçmen çocuğunun, Fransız Cumhuriyeti’nin kurucusu olmasa da, en azından kurucu babalarından biri olduğunu düşünmek yanlış sayılmaz.

• • •

Challemel her zaman onun yanında oldu. Özveriyle, bağlılıkla, özenle. Bu da Akademi’deki selefini aynı tarafta olmamakla, aynı mücadeleyi vermemekle eleştirmesini açıklıyor.

Renan genel oy hakkına güvenmiyordu, eğitimsiz, onun sözleriyle söylersek “idealden yoksun” ve “bireylerin istencinden üstün her türlü toplumsal ilkeyi reddeden” bir kitleye aşırı önem verdiğini

düşünüyordu. Onun gözünde, bir toplumun ilerleyişi kitlelerin eğitilmesiyle sağlanabilirdi, yoksa gücün onlara verilmesiyle değil.

Tuhaftır, iki Akademi üyesinin kişilikleri görüşleriyle çelişiyor gibiydi. Halka çok da sıcak bakmayan Renan başkalarının yanında çok cana yakındı; basit insanlarla sabırsızlanmadan, öfkelenmeden uzun uzun konuşabiliyordu. Oysa, demokrat Challemel, onu tanıyanların söylediklerine bakılırsa, çabuk kızan ve kendini beğenmiş biriydi.

Tanıklık olarak, elimizde Juliette Drouet'nin sevgilisi Victor Hugo'ya yazdığı bir mektup var özellikle. Onlar elli yıl boyunca neredeyse bir karı koca yaşamı sürmelerine karşın, aynı çatı altında yaşamamayı seçmişlerdi, birbirlerine bir sürü mektup yazmaları da bundan kaynaklanıyor – mektuplarının sayısı on binleri buluyor.

Juliette sık sık Victor'un görmek istediği ya da kendisinin onunla tanıştırmak istediği insanları evine topluyordu. Yazışmalarına baktığımızda, 22 Eylül 1877'de, çiftin arkadaşı, yazar Auguste Vacquerie'yi yemeğe çağırdığını öğreniyoruz; Juliette biraz kaygılı. "Dün Vacquerie'ye bu akşam Challemel-Lacour'un da olacağını söylemeyi unuttum ama kızmayacağını umuyorum, ne de olsa pek sevimli olmayan insanlarla sık sık görüşmek zorunda kalıyordur, kalabalıkta bir eksik ya da bir fazla, onu rahatsız etmez büyük olasılıkla. Dolayısıyla, düşüncesizlik etmeme karşın, bu akşam her şeyin yolunda gitmesini umuyorum. Sen yalnızca karşı karşıya gelecekleri ilk anda orada olmaya bak, her şey yolunda gidecektir."

Bir süre Challemel'in yakın çalışma arkadaşlarından biri olan milletvekili Maurice Ordinaire de benzer şeyler yazıyor. "Doğası gereği, korkunç geçimsiz biri" diye yazıyor anılarında onunla ilgili olarak. "İnsanlara hep tepeden bakıyor, sağlığı için sürekli kaygılı, olmayacak alınganlığı, açıklanamaz huysuzlukları dış dünyayla, hatta en yakın arkadaşlarıyla olan ilişkilerini zorlaştırıyor, güvenilmez kılıyor."

Herkesin ortak görüşü, adamın arada sırada katlanılmaz biri olabildiği yönünde. Üstelik herkesin, Gambetta'nın yanında bile. İki adamın da arkadaşı olan gazeteci Joseph Reinach *La République française*'in binasında tanık olduğu bir olayı anlatıyor, Challemel orada öfkesini Gambetta'dan çıkarmış, sonra da kapıyı suratına kapamış.

Figaro'nun 1876'da yayımlanan ve dönemin senatörleriyle milletvekillerinin portrelerini çizen, *Silhouettes à la plume* adındaki ekinde, Challemel saldırgan bir biçimde betimleniyor: "Yüzü soluk ve kaskatı, kötü kötü gülümsüyor... Ağzının yerinde bir giyotin varmış gibi konuşuyor".

Bu tanıklıklar adamın hırçın ve sevimsiz bir görüntüsünün olduğunu açıkça gösteriyor. O da bu görüntüyü benimsemiş anlaşılan. İster ileri sürdüğü gibi içinden öyle geldiği için olsun, ister hoşnutsuzluğundan kaynaklansın – bu daha büyük bir olasılık. Çekmecelerinde bulunan ve Reinach'ın o öldükten sonra *Études et réflexions d'un pessimiste* (Bir Karamsarın İncelemeleri ve Düşünceleri) adıyla yayımladığı, tamamlanmamış bir elyazmasında, şöyle yazmıştı: "İnsanda başkalarının hoşuna gitme gereksinimi o kadar baskın bir şey mi gerçekten, sevgi gereksinimiyle insanlardan yakınlık göremeyince bir köpeğin okşamalarının aranması gibi, geçimli olma içgüdüğü nereden gelirse gelsin alkış mı bekler?"

Dolayısıyla, kendisinininki de içinde olmak üzere tüm tanıklıklar birbirini tutuyor: Challemel'in yanına yaklaşanlar kendisine yakınlık duymuyordu. Ağırbaşlılığına saygı duyulabilir, yeteneğine hayran olunabilirdi. Ama onu sevmek güçtü.

Bu ciddi maskenin ardında, gençliğinden ölümüne dek süren ve tutumunu da, huyunu da kesinlikle etkileyen fırtınalı bir aşkın yaşandığını çok az kişi anlayabilirdi.

En yakın arkadaşları bu konuyu ağızlarına almıyorlardı hiç. Reinach Challemel'in ölümünden kısa bir süre sonra yayımlanmış bir metinde "yaşamındaki gizli, engin sevecenliğe" değiniyor, ad vermeksizin, "gizemli cananı" olan kadını selamlıyordu.

Aşklarının öyküsü 1852'de Brüksel'de başlamıştı. Genç muhalif kısa bir süre önce Fransa'dan sürülmüştü. Parası, sabit bir geliri yoktu, en kısa zamanda bir iş bulması gerekiyordu. Kendisine ünlü bir müzikbilimcinin çocuklarına öğretmenlik yapmasını önerdiler. Felsefe dalında yüksek öğretmenlik okulu mezunu olmuş birinin düşlerindeki iş değildi bu, ama gerçekten başka seçeneği yoktu.

Öğrencilerinin annesinin önadı Eugénie'ydi. Çok güzel bir kadındı ve evliliği çatırdıyordu. Genç öğretmenin gelişi onun için bir güneş ışığıydı; kazazede Challemel içinse orası kendini atabileceği

bir kıyı olmuştu. Tanışmalarını birkaç yıl sonra, başka yazılarına pek benzemeyen bir metinde anlatacaktı; utandığından, metni üçüncü tekil kişiyle yazacak, çocukça bir saflıkla, “bir” yıldırım aşkını anlatıyormuş gibi yapacaktı, yoksa kendininkini değil. “Daha ilk dakikada, bakmadan görmüşlerdi birbirlerini... Neden ansızın korkmuş, kaygılanmışlardı ki? Düşman mıydılar, yoksa suç ortağı mı, birbirlerini çağırıyorlar mıydı, yoksa korkuyorlar mıydı birbirlerinden, çevrelerini kuşatan kurtarıcı bir sur muydu, yoksa bir engel mi, bilmiyorlardı. Ama gerçekten tanrısal bir güç daha o anda onları ele geçirmişti. Boyun eğdiler, çılgınca...”

Challemel daha yirmi beş yaşında yoktu, Eugénie’ye otuzunu yeni geçmişti. Birbirlerini ölene dek seveceklerine söz verdiler ve çok görülen şey değildir, sözlerini tutmayı başardılar.

İlişkilerinin başında sonra olduğundan daha ölçsüz davranıyorlardı ve olay kulaktan kulağa yayıldı. Koca tanınmış biri, Eugénie’nin babası da bir generaldi. Dedikodular öyle arttı ki, Belçika’ya yerleşmeyi düşünen Challemel bunu bir daha düşünmek zorunda kaldı. Sevgilisine gitmek istediğini söyleyince, Eugénie “Ben de geleceğim” dedi. Öyle de yaptı. Almanya’ya, İtalya’ya, İsviçre’ye onunla birlikte gitti. Başboş gezindiği yıllar çok uzun bir balayına dönüştü.

Muhelif genel aften yararlanıp Fransa’ya dönerken, o da yanındaydı. Birlikte oturdular. Bunu dolaylı yoldan, bir öykücükten biliyoruz. Şubat 1860’ta, Richard Wagner Paris’e geldi. Yolculuk amaçlarından biri librettolarından dördünü iyi bir Fransızca çeviriyle yayımlatmaktı. Alman ozan Georg Herwegh ona bu iş için arkadaşlarından birini önerdi. “Çeviriyle Mösyö Challemel-Lacour ilgilendi” diye yazıyor besteci *Mein Leben* (Yaşamım) adlı anılarında. “Onunla siyasal sığınmacı olduğu günlerde, Herwegh’in evinde tanıştım. Çok zeki bir çevirmen, herkesin ne kadar değerli olduğunu kabul ettiği bu çeviriyi yaparak bana çok büyük bir iyilik etti.” Sözleri övgü dolu; bununla birlikte, elimizde Eugénie’nin arkadaşı Emma Herwegh’e, ozanın karısına yazdığı bir mektup var. Ona eğlenceli bir havayla, sevgilisinin libretto çevirisine başladığını anlatıyor, kendisi “Wagner’in yapıtının nasıl olduğunu onun yüzünü gözünü buruşturmasından” anlıyormuş. “Kimi zaman” diyor, “öyle bir iç çekiyor ki övgüden başka her şeye benziyor”; kimi zaman,

librettoyu bir kenara atıp, “o değersiz şiir”den kurtulup, doğaya, “şiirlerin en güzeline” kavuşmak için bahçeye koşuyormuş.

Sevgilisi ona sürgününde eşlik ettikten sonra, toplumsal ve siyasal yükselişinde de eşlik etti: Vali, parlamento üyesi, bakan, Akademi üyesi... Yaşamlarının bu aşamasında, ilişkilerinin, o zaman dendiği gibi, “resmiyet kazanma”sını çok istiyorlardı. Ama terk edilen koca buna kesinlikle karşı çıktı. Yarası daha kapanmamıştı, hâlâ ne onları bağışlamaya, ne yaşamlarını kolaylaştırmaya gönlü elveriyordu.

İlişkilerini gizlenerek, kimselere söylemeden yaşamak zorunda kalınca, onun ölmesini beklemeye başladılar. Adam karısından on yaş, Challemel'den de on beş yaş büyüktü. O ölünce, Eugénie dul kalacak, dolayısıyla yeniden evlenebilecekti. Ama terk edilen koca yine ayak diredi diyebiliriz. 1812'de doğan adam, ancak 1909'da doksan yedi yaşında ölmeye karar verdi. İki âşık evlenmeden çoktan ölmüşlerdi bile...

İlk ölen Eugénie oldu, 1894'te. Challemel yıkılmış, hatta tükenmişti. “Kırk yıl boyunca gizemli cananı olmuş kadını mezara koyduğu gün, aklında tek bir düşünce vardı, onun yanına gitmek” diye yazıyor Reinach. 1896 yılının 26 Ekimi'nde gitti sevgilisinin yanına. Vasiyetine uygun olarak, Père-Lachaise Mezarlığı'na, onun yakınına gömüldü.

Akademi yirmi dokuzuncu koltuğa onun yerine yine bir Gambetta yandaşını seçti, o da Gambetta'nın dümen suyunda, hatta buyruğuyla siyasete girmişti. Ama seçilmesinin nedenleri bambaşkaydı.

“Fransa’da En Çok Hakarete Uğrayan” Adam

7 Ekim 1896’da, Conti Rıhtımı’nda alışılmadık bir olay yaşandı: Paris’e resmi bir ziyaret için gelen Çar II. Nikolay Fransız Akademisi’nin bir toplantısına katıldı. Söylediğine göre, bunu yaparken, uzak atası Büyük Petro’yu kendine örnek almıştı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Petro böyle bir toplantıya hiç katılmamıştı. Mayıs 1717’de, Topluluğun o sıralarda Louvre Sarayı’nda bulunan merkezine gerçekten gelmişti ama her zaman yaptığı gibi, gelişini kimseye haber vermemişti. Rastlantı sonucu orada bulunan iki Akademi üyesi hemen ona toplantı salonunu gösterdi; salonda kimse yoktu; Petro da oyalanmadan çıktı gitti.

Nikolay ile karısı Çariçe Aleksandra ise gerçek bir toplantıya katılmak istemiş, istediklerini de almışlardı. Neredeyse tüm Akademi üyeleri oradaydı; yalnızca iki kişi yoktu, bunlardan biri o gün ölmek üzere olan Challemel’di.

Birkaç hoş geldiniz konuşması yapıldı; çarın gelişi vesilesiyle yazılmış, çok da değeri olmayan bir şiir okundu; bunları sözlükten bir sözcük üstüne bir tartışma izledi: “Canlandırmak” fiili seçilmişti. Akademi üyeleri derin bilgilerini, ustalıklarını, nüktelerini yarıştıyorlardı, çar da tartışmaya katıldı. Çok hoşnut görünüyordu, orada daha uzun süre kalmaya hazır gibiydi. Ama o akşam onuruna belediye binasında bir resmi şölen vardı; sonra Rus Büyükelçiliği’nde bir gala yemeği, onun da arkasından Comédie-Française’de bir gala gecesi düzenlenecekti... Saat beşte, Fransız Dışişleri Bakanı Gabriel Hanotaux özür dilercesine bir hareket yaparak, parmağıyla saatine vurdu. Hükümdar ses çıkarmayıp, anında kalktı. Orada bulunanların geri kalanı da onun ardından.

Üç hafta sonra, Challemel'in ölüm haberi geldi. Halefinin seçileceği tarih belirlendiğinde, az önce adını andığımız Mösyö Hanotaux'dan bir başvuru mektubu alınca herkes şaşırıldı.

Bu işte yersiz, hatta biraz sakıncalı bir şeyler vardı. Bakan hâlâ görev başındaydı, Cumhuriyet'in en saygın görevlerinden birini üstlenmişti üstelik. Bu sıfatla, özel bir toplantıya katılmıştı. "İçeri zorla girmek" için konumundan yararlanmıyor muydu şimdi? Akademi'de, bu epey rahatsızlık yaratmıştı. Fransa hükümetine hakaret ediyormuş izlenimini vermeden ona nasıl "hayır" denebilirdi? Yetkililerin buyruğuna uyuyormuş izlenimini vermeden nasıl "evet" denebilirdi?

Bununla birlikte, söz konusu adamda gereken tüm niteliklerin bulunduğu yadsınamazdı. Başka koşullarda başvursaydı, adaylığı kimseyi şaşırtmaz, hatta aday olmasına sevinilirdi. Kendini incellemeyle ifade eden, araştırmalarında özenli, yetenekli bir tarihçiydi. Bilgi adamı olduğu kadar becerisi tartışma götürmez bir eylem adamıydı; yoksa kırk yaşında nasıl Fransız diplomasisinin başına geçebilirdi? Fazla becerili, diye homurdanıyordu kimileri, onlar bu zamansız adaylığı bir türlü içlerine yediremiyorlardı.

Derken, oylama günü geldi çatı. Tarih 1 Nisan 1897'ydi. O toplantıda, doldurulacak iki koltuk vardı. Birine oturacak kişi daha ilk turda belirlendi. Ötekindeyse, Dışişleri Bakanı ilk turda da, ikincisinde de, sonra üçüncüsünde de "yeterli çoğunluğu" sağlayamadı; en sonunda, dördüncü turda, kıl payı, bir oyla kazandı. İşte Topluluğun "ortak öngörüsü" böyle işlemişti: Yaklaşım biçiminden hoşlanmadığı için, rahatsızlığını belli etmek istemiş ama bunu ihtiyatla, ölçülü bir biçimde yapmıştı.

Hanotaux bu küçük hakareti bir kenara yazdı ama alınmadı, çalışma arkadaşlarına kızmadı. Koltuğunda kırk yedi yıl oturdu, devamlılığı da beklendiğinden çok daha iyiydi. Doğrusu, siyasal yaşamı yakında beklenmedik bir biçimde yarıda kalacak, o da yeniden araştırma ve yazıyla dolu, daha dingin bir yaşama dönecekti. Kaldı ki, mizacına da yeteneğine de böylesi daha uygundu.

Kasım 1853'te, Picardie'li bir noter ailesinde doğdu, saygın École des Chartes'ta okudu. Daha sonra, *Mon temps* (Benim Zamanım) adlı anılarında, arşivlere dalınca saatleri, günleri, hatta yemek yemeyi unutabildiğini anlatacaktı. Yaşamının bir bölümünde arşivlerden uzaklaştıysa, bunun tek nedeni yurttaşlarının çoğu gibi hayran olduğu ve büyük saygı duyduğu ama o zamana dek hiç karşılaşmadığı Gambetta'nın bizzat kendisini odasına çağırıp, bunu kendisine "buyurması"ydı.

Bu Haziran 1881'de olmuştu. Hanotaux çok çalışkan, az tanınan, yirmi yedi yaşında, genç bir tarihçiydi; kütüphanedeki araştırmalarının kendisine esinlediği bir konudan söz etmek istediğinde, Gambetta ve arkadaşlarının kurduğu *La République française* gazetesinin yayımladığı, "Tarihsel Derlemeler" adlı bir sütuna makale yazıyordu. Devlet adamı o sırada temsilciler meclisinin başkanıydı ama gazetesinde yazılanları hâlâ yakından izlemeyi sürdürüyordu ve Hanotaux'nun yazdığı makalelerden birini çok beğenmişti. Makale IV. Henri'nin Katoliklerle Protestanlar arasındaki Din Savaşlarını sona erdiren Nantes Fermanı'ndan söz ediyordu; Gambetta bunu cumhuriyetçilerle monarşi yanlıları, kilise adamlarıyla laikler vb arasındaki bitmek bilmeyen kavgaları sona erdirmek için Fransa'da yapılması gereken şeyin güzel bir örneği olarak görmüştü. "Derlemeler"de imza olmadığı için, yazı işleri müdürüne yazarın kimliğini sormuş, onunla tanışmak istediğini söylemişti.

Hanotaux anılarında o büyük adamın Bourbon Sarayı'ndaki çalışma odasında nasıl ağırlandığını anlatıyor. "Daha en baştan, içim ısındı. Yüz çizgilerinin açık seçikliği, yüzün canlılığı, bakışın açık yürekliliği, tek gözüyle neredeyse bütün ruhunu açığa vuruşu, hafif bir kısıklığın daha insanca kıldığı sesin sıcaklığı, zihnin aydınlığı, yüreğin zenginliği, elini ölçülü ve erkekçe bir incelikle uzatırken yüce gönüllü içtenliği, kısaca kişiliği ve beni karşılama biçimi ondan beri ne ayrılığın, ne ölümün yok edebildiği bir hava yarattı çevremde."

"Taraflar için bir Nantes Fermanı" düşüncesi Gambetta'ya çekici gelmiş gibiydi. Onu uzun uzadıya yorumladı, gerek ülkede gerek dış ilişkilerde doğuracağı yararlı sonuçlara değindi; derken, şaşırان konuğuna şöyle deyiverdi: "Bırakın şu arşivlerinizi! Siyasete atılın!

Duyuyor musunuz? Bize adam gerek. Yarın, yerinizi alıp deneyim kazanmazsanız, çok geç olur... Haydi, bize gençleri getirin!”

Böyle bir buyruğa, üstelik daha sağken bir söylenceye dönüşmüş bir adamdan geliyorken, nasıl duyarsız kalabilirdi ki? Ayrıca, bir tarih aşığı için, tarihi anlatmakla kalmayıp yazılmasına katkı sağlama düşüncesi çok çekiciydi.

Önce Gambetta'nın yanında çalıştı; sonra ondan birazcık daha az dillere destan olmuş birinin, Jules Ferry'nin özel kalem müdürü oldu. Gambetta'yla Ferry bugün Cumhuriyet'in kurucu figürleri arasında sayılıyor. İkisi arkadaş, çoğunlukla da siyasal açıdan müttefikti. Ama her zaman değil. Anlaşmazlığa düştükleri, hatta açıkça çatıştıkları da oluyordu. Biri sonraki kuşakların gözünde siyasal dirilişin simgesi olarak kaldı. Ötekinin adı belleklere –laik, parasız ve zorunlu– cumhuriyet okulunun kurucusu olarak kazındı; kimi zaman, aynı zamanda sömürge imparatorluğunun kurulmasının en ateşli savunucularından biri olduğu unutuluyor. Hatta kendisine göre, bu eğitim politikasının doğal bir sonucuydu: Fransa, halkına en iyi eğitimi vermeliydi; aynı şekilde, Aydınlanma Çağı'nı dünyanın geri kalanına da taşıması gerekiyordu. “Uygarlaştırma görevi”nden cumhuriyetçi, insancıl ve mason olduğunu ileri süren bu solcu adam kadar inançla ve belagatle söz eden çok kişi yoktu.

Bu konudaki çatlaklar sonraki on yıllarda kökten değişecek, sömürgeleştirme savunması yavaş yavaş milliyetçi hareketlere ve sağcı partilere özgü bir şeye dönüşürken, sol onun sorumluluğunu üstünden atmaya bakacaktı. Bu yüzden, XIX. yüzyılın son üçte birlik bölümünde baskın olan ruh halini bugün kavramak güç; Hanotaux anılarında, “Ferry sayesinde”, parlamento üyelerinin o zaman dek bilinmeyen “sömürge politikası” ifadesini sık sık kullanmaya başlamasına saf saf seviniyor.

Ferry'nin kaygılarından biri –bir yandan Gambetta gibi–, 1870 bozgunuyla sarsılmış Fransızların kendilerini oç almayı dillerine dolayan milliyetçi akımlara duygusal ve zihinsel anlamda kaptırmalarıydı; böyle bir takıntının beslenmesi herkesin birbirini ihanetle ya da düşmana göz yummakla suçlayacağı, günah keçilerinin aranacağı, istenmeyen bir ortam yaratabilirdi ancak. İkisi de Dreyfus davasını görecek kadar yaşamadı ama böyle bir şey olmasından korkuyorlardı. Onlara göre, Fransız ulusu açısından çözüm sürekli

bir yurtseverlik heyecanı içinde yaşamak değil, kurumları sağlam, gençliği gereğince eğitilmiş, zengin bir ülke kurmak için canla başla ve sabırla çalışmaktı. Dünya çapında bir sömürge imparatorluğunun elde edilmesi, bu görüş açısından, Doğu'daki güçlü komşuyla ülkeyi zayıflatacak biçimde baş başa kalmak yerine, "işin içinden sıyrılmanın" ve dünyanın gözünde Fransa'nın yeniden parlamasını sağlamanın ustalıklı bir yolu olarak görünüyordu. Zamanı gelince, ülkenin öcünü alabileceğini, yitirdiği toprakları yeniden ele geçirebileceğini düşünüyorlardı ama zafere bağıra çağıra ulaşamazlardı. "Sürekli düşünüp, olabildiğince az sözünü etmeli" – Gambetta'nın Alsace-Lorraine'le ilgili öğüdü buydu işte.

Hanotaux'ysa asla bir öğretinin yılmaz savunucusu ya da bir militan olmamıştı ama olaylara bakışı tanıdığı, hizmet ettiği ve hayran olduğu o büyük adamlarinkinden uzak değildi. Parlamento'da ve diplomasi dünyasında kısa bir süre geçirdikten sonra, Mayıs 1894'te Dışişleri Bakanı olduğunda, onların kafalarındaki düşünceleri göz önünde bulunduran bir politika izlemişti. Bu da ona birtakım başarılar kazandırdı ama aynı zamanda yıkıma da sürükledi.

Dışişleri Bakanlığı'na geldiğinde karşılaştığı ikilem şöyle özetlenebilirdi: Almanya'yla bilek güreşi yaparken, Fransa'nın İngiltere'yle müttefik olmaktan başka seçeneği yoktu; sorun İngiltere'nin de bunu bilmesi ve kendine yarar sağlamasıydı.

Örneğin, Mısır konusunda. Süveyş Kanalı'nın yapımında önemli bir rol üstlenen Paris o ülke üstünde Londra'ninkine benzer bir denetim hakkı edinmeyi, bir anlamda Nil Vadisi'nde "ikili bir denetim" olmasını istiyordu. Gambetta'nın yazışmalarından, onun bu konuya çok önem verdiği ve İngilizlere bunu sorduğu biliniyor. İngilizler soğuk bir biçimde reddettiler onu. Anlaşılmayacak şey değil: Her şekilde, Almanya'yla çekiştiği için, kendileriyle ters düşmemeye bakan bir güce neden armağan versinler ki?

Bir sömürge imparatorluğu kurulması perspektifinde, Fransa'nın dünya çapındaki en büyük rakibinin Britanya İmparatorluğu olması işleri daha da karmaşıktırılıyordu. İmparatorluğun dünyanın tüm bölgelerinde Mısır konusunda olduğu kadar küçümseyici bir tutum sergilemesi engellenebilir miydi? İngilizler, Alsace-Lorraine konusundaki çekişmede sürekli yardımlarına gereksinim duyuy-

lurken, Kongo'da, İstanbul'da, Tonkin'de ya da başka bir yerde alt edilebilirler miydi?

Kıskaçtan kurtulabilmesi için Fransa'nın kesinlikle yeni bir müttefik ağı kurması gerekiyordu. Hanotaux bu nedenle o sıralar uluslararası alanda önemli bir rol üstlenmeye başlayan ABD'ye yönelik birtakım açılımlar yaptı; Almanların Avrupa'daki iktisatlarından da, İngilizlerin Doğu'daki iktisatlarından da çekinen ve bu yüzden Fransa'yla ancak yakınlaşmayı isteyebilecek Rusya'yla çok özel bir ilişki kurmaya çalıştı. II. Nikolay'ın Paris'e yaptığı görkemli yolculuğun birinci amacı bu yeni yeni oluşan ittifakı pekiştirmektir.

Hanotaux'ya göre, bu ziyaretin bir başarı olduğu yadsınamazdı. I. Napoléon'un bozguna uğramasında büyük payı olan, hatta 1870'te, Prusya'nın yanında yer alan önemli bir Avrupa gücünü Fransa'nın yanına çekmemiş miydi? Stratejik öngörüsü, kararlılığı, ustalığı alkışlanmıştı.

Büyük bir bakan ve eşsiz bir diplomat olarak belleklere kazınabilirdi, ne var ki başka bir girişimi, kısa bir süre sonra, ses getiren bir başarısızlığa yol açacaktı: Faşoda.

"Olay"ın örgüsü karmaşık ama temel veriler basit. Mısır üstünde ortak vesayeti İngiltere'ye kabul ettirmek isteyen Paris, Sudan'ın güneyine asker gönderip, Faşoda adındaki yere Fransız bayrağı dikmeye karar verdi. Hesaplara göre, bölgede ciddi sıkıntılar – özellikle İngiliz Vali General Gordon'ın yaşamına mal olan Hartum ayaklanması – yaşayan Londra dostça bir çözümü yeğleyecekti; Fransa da o zaman birliklerini çekip, karşılığında Mısır'ın yönetimine ortak olacaktı.

Bu bir kumardı, İngilizler de hodri meydan dedi: Silahlı çatışmaya bile hazır olduklarını söylediler; Londra'daki Fransa Büyükelçisi hükümetine İngiliz ulusunda eşi görülmemiş bir milliyetçilik dalgasının kabardığını, verilen gözdağlarının çok ciddiye alınması gerektiğini yazdı; İngilizler Hint Adalarına uzanan yolun her noktasını, ayrıca bütün Süveyş Kanalı'nı denetimleri altında tutuyorlardı; bu hegemonyanın tartışmaya açılması, imparatorlukları için bir tehlikeydi, buna engel olmak için sa-
vaşmaya hazırdılar.

Fransa böyle bir çatışmayı göze alamazdı. Sonunda o geri adım attı. Askerlerini Faşoda'dan çekti. Bu kamuoyunda öfke, düş kırıklığı, hınç yarattı. Bu talihsiz girişimde sorumluluk taşıyan Hanotaux da yerin dibine batırılıp çıkarıldı. Haziran 1898'de Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmak zorunda kaldı, yaraları iyi kötü sarma işi halefine kaldı...

Yalnızca kırk dört yaşındaydı ve siyasal yaşamı daha şimdiden sona ermişti. Tarihe çok büyük bir beceriksizlik olarak geçen bu olay yüzünden ve ayrıca hiç kuşkusuz bu kez bütünüyle ikinci derecede bir rol üstlendiği başka bir dava yüzünden.

Faşoda konusunda, kendini sert bir biçimde savunmuş, son gününe dek dosya elinden alınmasa Fransa'nın küçük düşmesini engelleyebileceğini, geri çekilmeyi ilerlemeye dönüştürebileceğini yinelemişti. Öteki konudaysa, kısmi, sinirli ve sıkıntılı açıklamalar yapabildi yalnızca.

Sonradan yalnızca "Dava" adıyla anılacak olan kadar üstüne yazılmış çizilmiş az dava vardır. Onu birkaç sözcükle özetlemeye kalkışmak kendini beğenmişlik olur ama ana çizgilerini anımsatmakta yarar var: 1894'te, bir Fransız subayı, Yüzbaşı Alfred Dreyfus Almanya için casusluk yapmakla suçlandı; suçsuz olduğunu yineleyip durdu ama rütbelerinin sökülmesine ve zindana atılmasına karar verildi; 1897'de, kolay kolay karşı çıkılamayacak yeni veriler sayesinde, Dreyfus'ün gerçekten de suçsuz olduğu açığa çıktı. Davanın yeniden görülmesi mi gerekiyordu? Bütün Fransa'yı "Dreyfus'çüler"le "Dreyfus karşıtları" olarak ikiye bölen uzun bir tartışmadan sonra, yüzbaşı haklarını geri kazandı, onu suçlayanlar da allak bullak oldu.

Ekim 1894'te, konu daha kamuoyuna yansımamışken, hükümet üyeleri Dreyfus'ün casuslukla suçlandığını öğrendiler. Savaş Bakanı General Mercier anlatmıştı bunu. Dışişleri Bakanlığı'ndaki Hanotaux ona sakınlı davranmasını öğütlemiş, özellikle subayı düşündüğü gibi tutuklatmaktan kaçınmasını söylemişti. Ama meslektaşını dinlemedi. Davanın haberini almış birkaç milliyetçi gazeteyi

yatıştırmak için, Dreyfus'ün tutuklandığını bildirip, kararını onun suçu işlediğinden emin olduğunu söyleyerek haklı göstermeye çalıştı; ondan sonra da hep bu tutumunda diretti, aldanmadığını kanıtlamak için elinden geleni yaptı.

Hanotaux bir daha bir şey demedi. Bu noktaya dek, anlaşılır bir tutum sergilemişti. Sanığın suçsuz olup olmadığını bilmiyordu; her şekilde, konu orduyu ilgilendiriyordu; dolayısıyla, kararın Dışişleri Bakanı'ndansa Savaş Bakanı'na düşmesi olağandı.

Dava askeri mahkemede görüldü; suçlu bulunan sanığın rütbe-lerinin sökülmesine ve zindana atılmasına karar verildi. Bu aşamada, hemen hemen herkes onun suçlu olduğuna inanmıştı; sonradan onun en ateşli savunucusu olacak Clemenceau bile, kararın verilmesinin ertesi günü yayımlanan başyazısında, bu kadar bağışlayıcı olunmasına ve "hain" in kurşuna dizilmemesine şaşıırıyordu.

Aradan üç yıl geçti, o sırada Yüzbaşı Dreyfus, Guyana açıklarındaki Şeytan Adası'nda acılar içinde kıvranıyordu; anayurdundaysa, yakın ailesi küçük bir arkadaş grubuyla birlikte onun suçsuzluğunu kanıtlamak için hâlâ çırpınıp duruyordu. Özellikle ağabeyi Mathieu yürütüyordu araştırmayı. Kasım 1897'de, kardeşini aklayıp gerçek suçluları allak bullak etmek için gereken verileri topladı.

İşte Dava asıl o zaman başladı. Dreyfus'ü savunanlar davanın yeniden görülmesini istediler; gazetelerle, siyasetçilerle, ayrıca artık "entelektüel" olarak adlandırılan kişilerle bağlantı kurdular. 13 Ocak 1898'de Clemenceau'nun başında olduğu *L'Aurore* gazetesinde Zola'nın "Suçluyorum" adlı uzun bir yazısı yayımlandı.

Bu yazı bir anlamda "Dreyfus'çüler" in manifestosuydu. Aralarında toplumun her kesiminden insan vardı ama başta solcu, laik görüşlü ve çoğunlukla –ama her zaman değil– Kilise'ye karşı olan cumhuriyetçiler geliyordu; karşı tarafta, "Dreyfus karşıtları"nın tarafındaysa, özellikle –ama yalnızca değil– Katolikler, sağcı milliyetçiler, Yahudi düşmanları vardı. İlk grubun öne sürdüğü başlıca sava göre, adli bir hata yapılmıştı ve bu durumun olabildiğince çabuk düzeltilmesi gerekiyordu; ikinci grubun başlıca savına göreyse, ordunun kararı tartışmaya açılmamalıydı, yoksa ordu sarsılabilir, zayıflayabilirdi.

Zola'nın yazısına o çarpıcı başlığı Clemenceau seçmişti; yazar ona yalnızca "Cumhurbaşkanı Sayın Félix Faure'a Mektup" adını

vermek istemişti. Gerçekten de tüm bakışlar cumhurbaşkanına dönmüştü. Ona ve hükümetine. Suçsuz olduğu apaçık olan bir adam zindana atıldığına göre, onu oradan çıkarıp haklarını geri vermeleri gerekmiyor muydu?

Devletin başı duraksıyordu; askeri mahkemenin başkanı da. Ya Hanotaux? Gambetta'nın öğrencisi, Jules Ferry'nin arkadaşı ve bir tarihçi olarak, bu son derece gergin süreçte, kararlı bir sesle adaletsizliğe bir son verilmesi ve Fransa'da yeni bir din savaşının yaşanmasına engel olunması gerektiğini söylemek ona düşmez miydi? Konunun Dışişleri Bakanlığı'yla ilgili olmadığı doğrudur, ama Dava öyle bir boyuta ulaşmıştı ki artık hiçbir bakanlığa bağlı değildi, hepsini aşmıştı.

Dreyfus'çüler hükümet üyeleri arasından ilk onunla bağlantı kurdular. Hanotaux sözü dolandırmadan artık Dreyfus'un suçsuz olduğuna inandığını söyledi. O zaman bunu halka bildirmek için neyi bekliyordu? Sesini duyurmak için neyi bekliyordu? Birçok arkadaşı bunu kendisinden üstelerek istemişti – örneğin tarihçi Gabriel Monod ya da Gambetta'nın çevresinde tanıştığı ve artık kardeşi Salomon'la birlikte Dreyfus'un arkadaşlarının seferber olmasında etkin bir rol üstlenen Joseph Reinach; ona yalvardılar, sonra kınadılar, en sonunda çıkıştılar; ama o ikna olmak yerine, sertçe karşı çıktı. Ayak diredi. Kendisinin de cumhurbaşkanı gibi, hükümetin öteki üyeleri gibi adli sürece karışmak istemediğini, davanın yeniden görülmesinin uygun olup olmayacağına mahkemelerin karar vereceğini söyledi. "Karar vermek bana düşmez" diye savunuyordu kendini. Clemenceau'nun buna yanıtı şöyle oldu: "Karar veremez misiniz? Emin misiniz? Ben de diyorum ki, bir karar verdiniz, günün her saati bir karar veriyorsunuz, suçsuz bir adamı tek bir sözünüzle kurtarabileceksen, can çekiştiği adsız işkencenin sürmesine izin verdiniz."

Dava'nın en civcivli aylarındaki o kavga ortamında, sonunda herkes Hanotaux'dan nefret etti – Dreyfus'çüler de, Dreyfus karşıtları da.

Dreyfus karşıtlarının önderlerinden, milliyetçi yazar Léon Daudet onu acımasız sözlerle betimliyordu: "Herhangi bir durumda, Hanotaux, bir karar vermesi ya da bir taraf tutması gerektiğinde, hep kendisini daha az bağlayan, daha soysuz seçeneği yeğleyecek

ve aynı zamanda sonradan sözünden dönmenin kaçamak yolunu arayacak. Diplomasinin bu olduğuna inanıyor. İnsanları yüzüstü bırakmayı uzmanlık edinmiş!”

Dreyfus’çüler de olaya aynı pencereden bakıyordu. Sosyalist yönetici Jean Jaurès’e göre, “Mösyö Hanotaux Dreyfus davası boyunca acınacak bir ikiyüzlülük sergiledi. Konuştuğu kişinin nabzına göre şerbet veriyordu, sonra da diplomatik bir sessizliğe büründü. Arkadaşlarına saf saf şöyle diyordu: ‘Dreyfus davası herhangi bir tarafı tutanları yıpratacak; işte o zaman, yetkili olmadığını söyleyen insanlara dönmek gerekecek.’ Çok da ahlaklı bir tutum sayılmaz, kesinlikle parlak bir politika değil”.

Hanotaux ise ağırbaşlı ve serinkanlı bir görüntü çizmeye çalışıyordu, ama çok geçmeden savaşı tüm cephelerde kaybetmek üzere olduğunu anladı, bundan acı duydu, sonunda yıldı. Bir diplomat tanıdığına yazdığı mektupta, şöyle diyor: “Daha dün destekçim, arkadaşım, neredeyse dava arkadaşım olan bu entelektüeller artık beni tiksindiriyorlar.”

Siyasal yaşamı artık kesin olarak sona ermişti. Bunu anlayıp üstelemeyecek kadar akıllı biriydi.

Neyse ki, siyaset onun bütün yaşamı değildi. O her şeyden önce bir tarihçi ve araştırmacıydı, kitaplarının, belgelerinin, arşivlerinin arasında kendisini rahat hissediyordu. Siyaset cennetinden kovulunca, gençliğindeki kadar büyük bir coşkuyla yazı çalışmalarına döndü. Kendisini tanıyanlar yaşlılığında yaşadığı sıkıntılarla övündüğünü anlatıyorlar. “Bir zamanlar, Fransa’da en çok hakarete uğrayan adamdım ben” diyormuş bir korsan gibi sırtarak.

Gabriel Hanotaux koltuğunda uzun süre oturacak, art arda gelip giden insanları, rejimleri ve olayları görecekti. Farklı farklı konular üstüne bir sürü kitap yazdı: *La Bataille de la Marne*’dan (Marne Savaşı) *Partage de l’Afrique*’e (Afrika’nın Bölüşümü); *Jeanne d’Arc*’tan *La Jeunesse de Balzac*’a (Balzac’ın Gençliği); *Histoire de la nation française*’den (Fransız Ulusunun Tarihi) *Histoire de la nation égyptienne*’e (Mısır Ulusunun Tarihi) dek; *La Seine et les quais, promenades d’un bibliophile*’i de (Seine ve Rıhtımlar, Bir

Kitapseverin Gezintileri) unutmayalım. Kitaplarının sayısı yüzü geçiyor.

Çocukluğunu ve ergenliğini İkinci İmparatorluk döneminde yaşamış, gençliğinde 1870 bozgununu, Prusyalıların istilasını, Paris Komünü'nü, Cumhuriyet'in dirilişini görmüştü; yaşlılığında da 1940 bozgununa, Alman işgaline, Cumhuriyet'in bir kez daha ölüşüne tanık olacak, sonra 11 Nisan 1944'te, doksan bir yaşındayken, huzur içinde ölecek, Normandiya Çıkarması'nı ve Paris'in kurtuluşunu az farkla kaçıracaktı.

Halefi altı ay sonra, 12 Ekim'de, sıra dışı bir toplantıda seçilecekti, öyle ki bu toplantı için doğrudan General de Gaulle'e danışılması gerekmişti.

Herkesin Dinlemeye Geldiği Adam

André Siegfried Kubbe'nin altındaki kabul töreni konuşmasında selefine aşırı kibar davrandı, Dışışleri Bakanlığı'ndaki bilançosunu savundu, hatta Faşoda'daki hatanın sorumluluğunu başkalarının üstüne attı; Gabrieleal Hanotaux'nun ise tek bir özelliğini eleştirdi: İngilizlerin düşünce yapısını hiç anlamamasını.

Yeni Akademi üyesi neden söz ettiğini çok iyi biliyordu, çünkü genel kaniya göre, Britanya İmparatorluğu'nu en iyi tanıyanlardan biriydi. Liverpool'dan Sydney'ye, Vancouver'dan Johannesburg'a dolaşmış durmuştu. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nda, Kanadalı bir topçu birliğinde çevirmen olarak Majestelerine hizmet etmişti. Kişiliğine cuk oturan bir roldü bu. Aslında, Fransız olmaktan mutlu ve gururlu olsa da, Anglosakson dünyasına çok yakındı. Genelde, bunu açıkça söylemekten kaçınıyordu. Ama arada “kendini koyuverdiği” oluyordu. Sözelimi babasının yaşamöyküsünü yazarken – orada kendisini de anlattığı anlaşıyor.

“İngiliz olmak istemezdi, çünkü onlarla ilgili birtakım çekinceleri vardı ama içten içe Fransızlarda Anglosakson niteliklerinin bulunmamasına da üzüldü. Yurttaşlarına bu nitelikleri öyle bir safça öğütlerdi ki, onurlarını kırabileceğini düşünmezdi. Bu da birçok yanlış anlamaya yol açardı, çünkü Fransa'yı gönülden sevdi sevmesine ama yurttaşlarının başka türlü insanlar olmasını da isterdi... Kendini İsviçre'de, Hollanda'da, İngiltere'de ya da ABD'de daha rahat hissettiğine içtenlikle inanıyorum.”

III. Cumhuriyet döneminde belediye başkanı, milletvekili, senatör ve bakan olan Jules Siegfried gerçekten de başka Fransız siyasetçilerinkine hiç benzemeyen bir yol izlemişti. Mulhouse'da, pamuk ticaretiyle uğraşan Protestan bir ailede doğmuş, bu işle çok erken yaşta ilgilenmeye başlamıştı; sonra kendi ayaklarının üstünde durmak istediği için, o sırada büyük bir pamuk üreticisi olan ABD'ye

gitmişti. Yıl 1861'di, İç Savaş yeni başlamıştı, Jules anında dünyanın başka bir tedarik kaynağına gereksinim duyacağını anladı. Ona göre, bu olsa olsa Hindistan olabilirdi. Hiç oyalanmadan, kardeşiyle birlikte Bombay'a gidip, orada bir ticarethane kurdu ve dört yılda dikkate değer bir servet kazandı. Güney Konfederasyonu'nun teslim olduğunu öğrenir öğrenmez, ticarethanesini tasfiye edip Fransa'ya döndü.

Uluslararası ticaret etkinliğini sürdürebileceği bir liman ararken, Havre'a yerleşti. Yerel yaşama hemencecik el atıp belediye meclisine girdi, sonra da kentin belediye başkanı oldu.

André Nisan 1875'te doğduğunda, siyasal tartışmalar ve pazarlıklar yankılanıyordu aile evinde. Annesiyle babası Seine halicine bakan bir tepenin üstüne taş ve tuğladan görkemli bir villa yaptırmış, adına da Havre'dan söz ederken: "İstanbul'dan sonra, ondan güzeli yok" diyen bir yerel ozanın dizesine göndermeyle "Le Bosphore" (Boğaziçi) demişlerdi. Paris'ten ya da başka bir yerden önemli biri geldiğinde, onu orada ağırlıyorlardı.

Çocuk her şeyi gözlemliyor, her şeyi dinliyordu. Birçok anı topluyordu. Belleğine en iyi kazınan anılardan biri Gambetta'yla ilgiliydi. André Siegfried de Fransa'da "Napoléon'dan beri en çok tutulan" adamı tanımış olmakla az gururlanmıyordu hani. Tanışmaları fıkra gibi olsa da. Tarih Ekim 1881'di. Geleceğin Akademi üyesi yalnızca altı buçuk yaşındaydı. Gambetta o sıra Meclis Başkanı'ydı ve Havre'da bir gece geçirecekti. Belediye başkanı kendisini evinde ağırlamayı önermişti. "Le Bosphore"a akşam onda varacaktı, oğlan da onu görmek için annesiyle babasından alışılmadık biçimde o saate kadar uyanık kalma izni almıştı. Aralarındaki tek konuşma konuk, yumurcağın kulağını sevgiyle tuttuğunda gerçekleşmişti: "Bak sen! Bak sen şu namussuza!"

Ama yazarın anlatığına göre, o ziyaretin en ilginç yanı, iki yetişkin arasındaki kültürel şaşkınlıktı. Belediye başkanı yanında konuşuyla birlikte gardan gelince ona şöyle dedi: "Sayın Başkan, yorulmuşsunuzdur, yarın çok yoğun bir programınız var, odanıza gidip yatın. Ben size bir fincan çay gönderirim." Gambetta bu tuhaf öneri karşısında şaşkına dönmüştü. "Odama mı çıkayım? Çay mı içeyim? Saçmalamayın gözünüzü seveyim! Gideyim bir üstümü değiştireyim, sonra inip, sizinle laflarız." Gerçekten de biraz sonra

aşağı indi; “gömleğini çıkarmıştı, fanila yeleği görülüyordu, üstüne kalın kumaştan bir tür ev ceketi geçirmişti; başına kırmızı bir örtü sarıp bağlamıştı... Kibar bir kentsoylu olan Havre belediye başkanı, afallamış kalmıştı”. Konuğu onu gecenin ikisine dek içki ve sigara eşliğinde çalışma odasında tutacaktı.

Oğlan da, böyle insanlarla birlikte ola ola ve büyüleyici anlar yaşaya yaşaya, doğal olarak siyasete girmeye yöneldi. Eğitimini tamamlar tamamlamaz, işe dünyayı gezmekle başladı; sonra, dönünce, dönemin bakanlar kurulu başkanı Pierre Waldeck-Rousseau'nun desteğiyle 1902 genel seçimlerine katıldı. Waldeck-Rousseau onu o yıllarda ünlenen ilginç bir kişi, Kont Boni de Castellane karşısında Güney Fransa'ya “tepeden inme aday gösterdi”. Arada sırada yazarlığa soyunmuş bir *dandy*¹ olan kont Amerikalı zengin mirasyedi Anna Gould'la evlenmişti, dolayısıyla bölgede –Alpler'in eteklerindeki, adını taşıdığı Castellane bölgesinde– bolca rüşvet dağıtabiliyordu. Kampanyaya her türlü hile karıştı –konttan yana olan yerel gazete rakip adayın soyadı üstünde duruyordu kaba bir biçimde; oylamanın yapılacağı gün basılıp dağıtılan bir tekerlemede şöyle diyordu: “Siegfried Dreyfus yandaşı/ Fransız olmuş alınca yaşını başını/ Sever Almanları, Yahudileri ve Protestanları/ Bizim askerlerimizden tiksindir...” Boni de Castellande yeniden seçildi, ama yandaşlarının apaçık yolsuzlukları yüzünden oylama geçersiz sayıldı ve bir sonraki yıl yeniden yapıldı. Genç rakibi biraz daha fazla oy aldı ama sonuç değişmedi. Ünlü *dandy* anılarında olayı kendince anlatıyor. “Senatörün oğlu Siegfried diye birinin çabalarına karşın, alkışlarla karşılandım... Babasına moruk demiştim zamanında, bunu hiç bağışlamadı.”

André o bölgeden cayıp doğduğu Havre kentinde aday olmaya karar verdi. İki kez daha yenildi. Önce 1906, sonra da 1910 seçimlerinde. O zaman havlu atıp bir eylem adamı olan babasının küçümsediği ama bir papazın kızı olan annesinin büyük saygı duyduğu bir mesleğe yöneldi: Öğretmenliğe. “Bana boş zaman, ayrıca inceleme aşkının getirdiği sevinci ve özgürlüğü kazandıran seçmenlere kızmıyorum” diye yazacaktı birkaç yıl sonra. “Bir şeyleri anlamaktan aldığım haz bana eylemin baş döndürücülüğü kadar güzel geliyor.”

1 Yüksek sosyeteden şıklık düşkünü. (ç. n.)

Bu hazzı başkalarına da tattırma konusunda kimse eline su döke-meyecekti. Öğretmenlikteki başarısı ne kadar övülse az. Yeteneği dâhilerinkine yakındı. Siyasal Bilimler Okulu'nda, dersleri öyle kalabalık oluyordu ki, daha önce görülmemiş çözümlerin üretil-mesi gerekti. Önce başka salonlara hoparlörler yerleştirildi ama yetmedi. Siegfried'den aynı dersleri iki kez vermesi istendi ama bu da iyi bir çözüm değildi. Sonunda, yalnızca onun için, doğrudan yeni bir amfiteatr yapmaya karar verildi.

Collège de France da onu bünyesine katmak istiyordu; "Siyasal Bilimler"den ayrılmadan orada da ders vermeyi kabul etti. Bu da önemli bir başarıydı. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, gerek Fransa'da gerek yabancı ülkelerde halka açık bir sürü konferans veriyor, gazetelere düzenli olarak makaleler yazıyordu.

Öyle olağanüstü bir yeteneği vardı ki, kimi zaman kendisine sırrının ne olduğu soruluyordu. Bunu açık yüreklilikle anlatıyor, dinleme olanağı bulduğu büyük konuşmacıların tutumlarını çö-zümlüyordu: Öğretmenler, vaizler, baro ve siyasetin önde gelen adları; insanları duygulandırmak, inandırmak, bir bilgi aktarmak isteyen kişiler.

Kendi "yöntemler"ini de seve seve söylüyordu. Örneğin, işin kolayına kaçıp, önceden hazırlanmış bir metni okumamak gerektiğini vurguluyordu. Bu konuşmacıya bir güven duygusu ve-riyordu kuşkusuz ama dinleyicilerin kendilerini onun sözlerine verebilmeleri için, bunun tersi gerekiyordu: Onlar konuşmacıdaki güvensizliği hissetmek istiyorlardı tam da; "kafesteki hayvan eği-ticisi gibi" kendini tehlikeye atmasını istiyorlardı ve başlangıçta ilgilerini bu çekiyordu.

Bu ilgiyi de korumasını bilmek gerek, diyordu; konuşan kişi, her an, salonun avucunun içinde mi olduğunu, yoksa onu elinden kaçırmak üzere mi olduğunu anlamak için "dinleyicisini biraz da binicinin atı diziyle hissetmesi gibi hissetmeli"ydi. "Hiç şaşmayan bir işaret söyleyeyim size, sizi dinliyorlarsa, tüm gözler size dö-nüktür; ilgiyle dinleniyorsanız, insanlar daha iyi duymak için öne eğilirler. Bunun tersine, dalgın bir dinleyici topluluğunda, özellikle gençlerde, biri sağa bakar, biri sola, karşınızdaki görüntü kabar-

miş ve taranmamış saçları andırır; ilgilerini yeniden kazanmayı başarırsanız, başlar çizgi halinde uzanır, şöyle sağlam bir tarak geçirmişsiniz gibi.”

Ayrıca ülkeler arasında farklılıklar olabileceğinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini açıklıyordu; örneğin Fransa'yla İngiltere arasında. “Bizdeki dinleyici kitlesi sabırsız: Biraz fazla süren en ufak kararsızlıkta, en ufak duraksamada, boşluktan korkuyorlarmış gibi, yanındakilerle konuşmaya başlıyorlar. Bu yüzden, dinleyicilerinizi avucunun içine alırsanız bırakmayın, konuşmanın sonuna dek göz açtırmayın, kendilerine gelmelerine, demek istediğim elinizden kaçmalarına engel olun. İngiltere'deyse, her şey bambaşka: Konuşmacı duraksayabilir, ara verebilir, üstünde duracağı ifade hakkında uzun uzadıya düşünebilir. Dinleyiciler sabırla, neredeyse sevecenlikle bekler, insan kendilerine şöyle dediklerini düşünür: İşte dile getirmeden önce sözlerini iyice ölçüp biçen, özenli bir adam. Hatta hafif bir kekeleme zarif görülebilir. Bunun nedeni İngiliz'in sözde kolaycılığa kaçmaktan korkmasıdır, ağzı iyi laf yapan kişiyi cüzdanınızı aşırıveren gözbağcı gibi güvenilmez bulur.”

Öğütlerinden birini sürekli yineliyordu: Dinleyicilere saygı duyulması gerekiyordu. Yanılıp anlayacaklarını düşünerek karmaşık şeylerden söz edersem, diyordu, dinleyicilerim beni bağışlar ama onlarla, çocuklarla, cahillerle ya da kıt akıllılarla konuşuyormuş gibi konuşsam, beni bağışlamazlar.

Siegfried'in öğrencileri onun yanında geçirdikleri, asla sıkılmadıkları, kendilerini herhangi bir çaba göstermek zorunda hissetmeden onca şey öğrendikleri o saatleri hayranlıkla anıyorlar. Daha da önemlisi, hiç kuşku yok ki, öğretmenin onlara bir duruş kazandırması, yaşam kurallarını öğretmesi: İnsan yaratma, yenilik yapma, şaşırtma yürekliliğini göstermeli; sezgilerine, “duygusal merak”a güvenmeli; dar uzmanlıklara kapanmamalı, zihninde perspektifi hep açık tutmalı; bir ülkeyle ilgileniyorsa, gerçeği yakından görmek ve insanların neler söylediğini bıkmadan dinlemek için oraya olabildiğince sık gitmeliydi.

Kendisi gerçekliğe ilişkin dikkatle dinlemeyi temel alan bu yaklaşımları yaşamı boyunca sergilemişti, başlarda ününü buna borçluydu. Sözgelimi, gençliğinde, seçimlerde birbiri ardına başarısızlık yaşa-

dıktan sonra, bilimsel araçlarla, seçmen davranışlarıyla uzun uza-
dıya ilgilenmeyi düşündü. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce
yayımlanan *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième
République* (Üçüncü Cumhuriyet Döneminde Batı Fransa'da Siyasal
Tablo) yeni bir bilim dalının doğum belgesi olarak görülecekti:
seçim sosyolojisinin. Bu bilim dalı tüm dünyada, özellikle seçim
araştırmalarının yaygınlaşmasıyla büyük bir gelişme gösterecekti.

Kitapta yeniliğiyle, özgünlüğüyle, görünüşteki yersizliğiyle
dikkat çeken bir düşünce vardı özellikle: Vendée seçmenlerinin
tutumlarını çözümlerken, ilin zemini granit yapısında olan kuze-
yinin daha çok sağa, zemini kireçli güneyininse daha çok sola oy
verdiğini gözlemlemişti.

Yerbilimle ideoloji arasında kurulan bu son derece şiirsel bağ-
lantının gerçek olup olmamasının bir önemi yoktu; işin ilginç
yanı toplumbilimsel olgu değil, Siegfried'in varsayımının zihinsel
açıdan uyarıcılığıydı. Bu sayede, daha baştan alışılmış yollardan
kaygısızca uzaklaşan, gözü pek bir düşünür olarak ünlenmişti. Bu
ününü de yaşamı boyunca korudu. Başkaları yalnızca emin yollarda
ilerlemek istiyor, kendilerine etkilerinin yadsınamayacağı bir alan,
neredeyse bir sığınak belirlemeyi yeğliyor, başkalarının alanlarına
girmemeye özen gösteriyorlardı. Siegfried'de ne böyle çekinceler
ne böyle ödleklilikler vardı.

Bir ülkenin, bir bilim dalının, bir izleğin uzmanı olmaya çalış-
mıyordu o. İlk çalışması *La Démocratie en Nouvelle-Zélande* (Yeni
Zelanda'da Demokrasi) oldu; sonra ABD, Kanada ve İngiltere, el-
bette Fransa üstüne birçok kitap yayımladı; Meksika, Brezilya,
Kolombiya, Hint Adaları, Güney Afrika, ayrıca Akdeniz ülkeleri
üstüne incelemeler, çözümler ve yolculuk anlatıları yazdı.
Sekseni aşkın kitabında, Protestanlıkla, Katoliklikle ve Yahudi-
likle, Haçlı Seferleriyle, sanayi toplumuyla, kırsal zanaatçılarla,
Machiavelli'yle ve La Fontaine'le, Fransa'daki siyasal kurumlarla ve
büyük salgınlarla ilgilendi. Hatta bir *Géographie poétique des cinq
continents* (Beş Anakaranın Şiirsel Coğrafyası), bir de *Géographie
humoristique de Paris* (Paris'in Gülmece Coğrafyası) kaleme aldı.

Kitapları, gazete makaleleri ve özellikle eşsiz eğitimlik yeteneği sayesinde oldukça erken yaşta büyük bir ün kazandı, satan bir yazara dönüştü. Babasının ve gençliğinde kendisinin istediği gibi hiç siyasal bir görev üstlenemese de, gerek yöneticilerin gerek kamuoyunun gözünde, yadsınamayacak manevi bir etki edindi.

1944'te, Paris'in kurtuluşundan on bir gün sonra gerçekleşen bir buluşma da bunu doğruluyor. André Siegfried, kendi inceliğinden olsun, gizlilik yükümlülüğünden olsun, bunu herkesin önünde anlatamıyordu ama ayrıntıları özel notlarında yazmıştı.

“Dün akşam, 4 Eylül'de, mavi üniformalı, askeri giysisinin içinde pek zarif, pek şık bir genç kız gelip, General de Gaulle'ün ertesi gün saat 10 buçukta Saint-Dominique Sokağı'ndaki Savaş Bakanlığı'nda benimle görüşmek istediğini bildirdi. Ben de söylenen saatte orada oldum... Beni bahçeye bakan, çok aydınlık bir salona aldılar. Büyük bakan masasının ardında, General ayakta duruyordu; elini uzatıp bana doğru geldi. Üstümde nasıl bir izlenim bırakacağını çok merak ediyordum. Onun yalnızca birkaç portresini görebilmiştim, çünkü Alman işgali sırasında doğal olarak yasaktı portreleri. Sesini bir tek radyoda duymuştum, bana her zaman sevimsiz ve tumturaklı gelmişti. Ters, soğuk, kuşkusuz fazlasıyla etkili ama çekici bir yanı olmayan bir subayla karşılaşacağımı düşünmüştüm. Birden burun buruna gelince, bambaşka bir izlenime kapıldım. Çok uzun boylu, pek genç gösteren –olsa olsa kırk yaşlarında görünüyordu–, hali tavrı rahat, görgülü bir adamdı, diyeceğim üniformasına karşın askerden çok diplomatı andırıyordu. Yüzü yumurta biçiminde, kemikliydi, saçlarının birazı kahverengi, birazı kırışmıştı, gözleri ılık ılık değildi ama açık renkti ve dik dik bakıyordu, cildi zeytin rengine çalıyordu, bunların hepsine bir de insanın içini ısıtan, çekici bir gülümseme ekleniyordu. Ters ve kaba olabildiğini biliyoruz, ben onun bu yüzünü görmedim, çünkü beni büyük bir kibarlıkla, insanı anında rahat ettiren bir yalınlıkla karşıladı. Oturur oturmaz, bana: ‘Söyleyin bakalım, ne durumdayız?’ dedi.”

De Gaulle konuğuna birçok soru sordu. İçerideki ve dünyanın genelindeki durumla ilgili yaptığı çözümlemeleri. Hangi yönetim biçiminin benimsenmesi gerektiğini. Kendisinden ne beklendiğini – “demokrasiye saygılı biçimde devleti yeniden güçlendirmenizi” dedi karşısındaki. Komünistlere nasıl davranılması gerektiğini –

Siegfried buna yanıt olarak insanların onlardaki özveri ruhuna ve savaşta özgürlük için yaptıklarına hayran olduğunu ama hareketi kendi yararlarına kullanmaya kalkarlarsa, bağışlanmamaları gerektiğini söyledi. “‘Denediler bunu’, dedi General, ‘ama zamanları olmadı, bu yüzden hemen gelmek istedim. Sizce, iktidarı yeniden ele geçirebilirler mi?’ ‘Barikatlarda olabilir, ama seçimlerde ya da kamuoyu yoklamalarında hayır.’ Bir de onları hükümette yanına almasının karşısına almasından daha iyi olacağını ekledim. ‘Ben de öyle yapacağım’ dedi.”

Görüşme sona ermeden önce, de Gaulle konuşuna bir tür görev verdi. “‘Anglosaksonlara’, dedi, ‘Fransa’daki ruh halinin anlatılması çok yararlı olur. Amerikalılar, başta Başkan Roosevelt, Fransa’yı tanımıyor, onunla ilgili kaygıları var. Fransa’nın komünist ya da faşist olduğunu sanıyor, sizin çözümlediğiniz ruh halini göz önünde bulundurmuyorlar. Amerika ile İngiltere şayet Fransa’nın gerçekten demokratik ve cumhuriyetçi bir ülke olduğuna inanırsa, ülkemizin uluslararası alandaki konumu büyük ölçüde güçlenir.’”

• • •

De Gaulle’ün o günlerde görüştüğü kişiler arasında Fransız Akademisi’nin daimi sekreter vekili Georges Duhamel de vardı. O sıralar tarihinin en ağır bunalımlarından birini yaşayan kurumun geleceği için General’le görüşmek istemişti. Bu bunalım, en azından kısmen, on yıllarca önce benimsediği bir uygulamanın sonucuydu; o dönemde, yerinde görünse de sonunda bela getirmişti.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Topluluk zaferin mimarlarını bünyesine katmanın doğru olacağını düşünmüştü. Clemenceau ve neredeyse bütün mareşaller aday olmadan seçilmişti. Akademi üyeleri tüm bu insanların birer simge olmakla yetineceğini düşünmüş olmalı; sonuçta, kimse aralarından birinin gelecekte ulusu derinlemesine bölecek bir rol üstlenebileceğini aklından geçirmemişti. Buna karşın, İkinci Dünya Savaşı’nda, 1870’teki kadar sarsıcı yeni bir bozgundan sonra, –1929’da, Akademi’ye, Mareşal Foch’un yerine seçilen– Verdun kahramanı Mareşal Pétain seksen beş yaşında emekliliği bırakıp, devlet başkanı olmaya karar verdi. İşgalcilerle siyasal işbirliği tarihteki en tartışmalı olaylardan biridir. Kimilerine

göre, yaşlı adam Fransa'nın acısını dindirmek için, onun sözleriyle söylersek, kendini feda etmişti; kimilerine göreyse, Nazileri hoş tutmaya çalışması ihanetten başka bir şey değildi, özellikle baskıcı ve tutucu bir "ulusal devrim" adına cumhuriyet rejimini çabucak yıktığı düşünülürse.

Akademi açısından işleri daha da tehlikeli kılan şey, o dönemki daimi sekreteri André Bellesort'un mareşalin savlarını desteklemesi idi. 31 Ekim 1940 Perşembe toplantısında, Bellesort Topluluğun mareşale "desteğini ve güvenini" göstermesinden yanaydı. Toplantıya katılan üyelerden yalnızca üçü onun gibi düşünüyordu ve öneri reddedildi. Eski tarzda, özenli bir elyazısıyla yazılmış tutanakta, şu özlü satırlara rastlanıyor: "Akademi bu önerinin yerinde olduğu konusunda görüş birliğine varamadı. Sözlük çalışmasında 'Ajusteur'² sözcüğüne gelindi". O günlerde, gerek Avrupa'da, gerek dünyanın geri kalanında yaşanan çok büyük savaşların yanında, Conti Rıhtımı'nda yaşanan küçük çatışma çok önemsiz kalıyordu. Ama manevi açıdan bir dönemece işaret ediyordu.

İki ay sonra, Henri Bergson öldü. Korkunç birer Yahudi düşmanı olan yetkililerin egemenliğindeki bir kentte Yahudi bir felsefecinin ölümüne gerektiği gibi saygı gösterilemedi; bu da, kendi içinde, özgür düşünceliler için çok acı verici bir durumdu. Meslektaşları, eski öğrencileri, okurları, arkadaşları üzüntülerini sessiz sedasız yaşamak zorunda kaldılar, çünkü her türlü toplu sevgi ya da hayranlık gösterisi yasaktı.

Gereken ahlaki tavrı Paul Valéry sergiledi. 9 Ocak 1941 toplantısında, göçüp giden çalışma arkadaşına ses getiren bir övgü konuşması yaptı. "O bizim Topluluğumuzun gururuydu... adı Avrupa zekâsının tarihindeki son büyük addır." Söylevi hem Fransa'da, hem yabancı ülkelerde kulaktan kulağa yayıldı, gurur ve umut kaynağı oldu.

Bir yıl sonra, bu kez Bellessort öldü ve yerine Duhamel seçildi, kimi kitaplarını işgal güçlerinin yasakladığı bir romancı. Selefi olsa, Kurtuluş'tan sonra, de Gaulle'le kolay kolay görüşemezdi. Duhamel kendisinin çok iyi karşılanacağını biliyordu. Öyle de oldu, hatta umduğundan bile iyi ağırlandı.

2 Düzlemeci. (ç. n.)

Özgür Fransa'nın başı: "Mareşal Pétain'i ne yapacaksınız?" diye sordu anında.

"Ya siz, General, siz ne yapacaksınız onu?" diye karşılık verdi Duhamel.

De Gaulle şaşırmış, karşısındaki adamın gözü pekliliğinden etkilenmiş gibiydi. Ama içtenlikle, Pétain'i ölene dek Fransa'nın güneyine göndermeyi düşündüğünü söyledi. De Gaulle zırhlı birlikleri Paris'e ilk varan ve kendisine Pétain'e rastlarsa ne yapacağını soran General Leclerc'e "onu İsviçre'ye yollamak" gerektiğini söylemişti. Kurtuluş'ta, mareşal seksen sekiz yaşındaydı. Sonunda, Yeu Adası'ndaki bir kaleye kapatılacaktı. Akademi'ye gelince, onu üyelikten çıkaracak ama yerine birini seçmek için ölmesini bekleyecekti.

Duhamel'in görüşmek istemesinin başlıca nedeni seçimlerdi. Birçok çalışma arkadaşı son yıllarda ölmüş, onların yerine kimse seçilememişti, çünkü işgal altındaki bir kentte oylama yapmak ahlaki açıdan kabul edilebilir bir şey değildi. Paris artık kurtulmuştu, seçim yapılabilirdi – ne var ki, yetersayı bulunamıyordu! Yönetmeliğe göre, seçimin geçerli olabilmesi için yirmi üyenin hazır bulunması gerekiyordu; kimi koşullarda on sekiz üye de yeterliydi. Ama nereden bulacaklardı onca kişiyi? On iki üye ölmüş, birçok kişi yabancı ülkelere kaçmış, hapiste ya da ölmek üzereydi – Duhamel topluyor çıkartıyor, bir türlü on sekizi bulamıyordu.

Sorununu De Gaulle'e açtı, onun bunu zaten düşünmüş olduğunu görünce şaşırp sevindi. Hatta daha da iyisi: Çocukluğundan beri yazına büyük bir tutku besleyen General Akademi'yle ilgili her şeyi yakından izlemişti; kuruluşundan beri tarihini iyi biliyordu; İşgal döneminde Akademi'de yaşanan kavgaları da ayrıntılarıyla öğrendiği açıktı.

Gereken çözümü konuğuna söyledi: Elden bir şey gelmediğine göre, yetersayı bulmaya takılmamalı, ulaşabildiği sayıda üyeyi olabildiğince çabuk toplamalı, İşgal döneminde saygıdeğer bir tutum sergileyen, çok yetenekli insanları seçmeliydiler. "Güzel bir Akademi kurmak gerek" dedi General. Sonra birtakım adlar verdi. Bu adların kimler olduğunu bilmiyoruz, Duhamel notlarına yazmamış.

Kesin olan şu ki, görüşmenin ertesi günü, daimi sekreter üç kişiyle bağlantı kurdu, bu üç kişi beş hafta sonra aynı toplantıda seçildi: Nobel Fizik Ödülü'nü almış Louis de Broglie; Louis Pasteur'un torunu, hekim ve direnişçi Pasteur Vallery-Radot ile André Siegfried.

• • •

Siegfried öğrencilerinde, dinleyicilerinde, hatta onlar sayesinde, tüm toplum üstünde büyük bir hayranlık uyandırmıştı. Ne yazık ki, bunu ancak kabaca canlandırabiliyoruz kafamızda, çünkü verdiği konferansların kaydı az. Bununla birlikte, kitaplarını okumak kendisini dinlemiş olanların neler hissetmiş olabilecekleri konusunda bir düşünce uyandırabilecek bir haz vermeyi, bizi zihinsel olarak uyarmayı sürdürüyor. Onunlayken, insan asla sıkılmıyor, ipin ucunu kaçırmıyordu. Ayrıca asla çocuk yerine konmuyor, yönlendirilmiyor, aldatılmıyordu.

Yazar gördüklerini ve deneyimlerini, duyduğu yakınlıklardan bağımsız biçimde, açık açık dile getirmeyi kural bellemişti. 1906'da Montréal'i ziyaret ettiğinde olduğu gibi. "Kimi yabancılar orada haftalarca kalıp, otellere, bankalara, mağazalara, garlara girip çıksalar da, kentte büyük çoğunluğun Fransız olduğunu akıllarından bile geçirmeyebilirler. İngiliz toplumu bunun farkında değilmiş gibi yapıyor, komşusu yokmuş gibi yaşıyor ve hareket ediyor. Yüz bin İngiliz Montréal'e kendininmiş gibi bakıyor. Kent seçim yoluyla da, çoğunluk hakkıyla da onların olmadığına göre, unutmadıkları o eski fetih hakkı mefhumu hâlâ ve her şeye karşın kafalarının bir köşesinde duruyor, bunu itiraf etmek gerek. Hint Adaları'ndaki *civil servants*'a³ bakın, Kanada'nın efendilerini daha iyi anlarsınız." İngilizlere karşı yalnızca saygı ve sevgi duyan bir adamdan gelmeleri ölçüsünde akıllara kazınacak ağır sözler.

Siegfried asla kötü niyetli olmadı. Asla doğallıktan uzaklaşmadı. Araştırdığı ya da üstüne düşündüğü konu ne olursa olsun, betimlediği gerçeğin gözlemlediği gerçek olduğundan emin olabilirdi insan; üstelik onu anlaşılır, hatta çekici kılarak, çok uygun bir

3 Kamu hizmetçisi, memur. (ç. n.)

biçimde betimliyordu. Günün birinde, eğitmenin bulanık suyu duru suya dönüştüren bir “süzgeç” rolü üstlendiğini söyledi. Onun sözlerinde bu niteliğe rastlanıyordu.

Gelgelelim, onun yapıtlarını okurken bizi rahatsız eden şey o dönemin ruhuna uygun olan, bizimkine uymayan birtakım sözcükleri ve ifadeleri kullanması. Özellikle ırklardan söz ederken. Kimi zaman bu, sözcük dağarcığıyla ilgili bir sorun oluyor. Sözgelimi, az önce Montréal’e ayrılan bölümü alıntıladığımız ve adına *Le Canada, les deux races* (Kanada, İki İrk) adını verdiği kitabı yayımladığında, söz konusu “ırklar”ın yüzyıl sonra olsa yazarın da, açıklamalarında hiçbir şeyi değiştirmeksizin, büyük olasılıkla “topluluk” ya da “halk” olarak adlandıracağı şeyi 1906’da karşıladığı açık.

Kimi zaman, iş sözcük dağarcığını aşıyor. Örneğin çağdaşı Kipling gibi, “beyaz adam”ın yazgısını anlattığında ya da California’ya ziyareti sırasında, kendi bakış açısına göre, orada Asya kökenli göçmenlerin yarattığı “sarı tehlike”den kaygılandığında. Bu konudaki inançları onun kuşağına özgü. Her zamanki anlaşılabilirliğiyle şöyle yazıyor: “Halkların psikolojisinde, her zaman varolan, kalıcı bir temel vardır. Biz hâlâ birçok özelliğimizle atalarımız Galyalıları andırıyoruz, Tacitus’un kendi zamanının Barbarlarında ya da Yahudilerinde saptadığı özelliklere de bugünün Almanlarında, İsraililerinde hâlâ rastlanıyor.” Ama adını *L’Âme des peuples* (Milletlerin Karakterleri) adını koyduğu aynı denemede, birkaç sayfa sonra, şunu ekliyor: “Fransız ırkı diye bir şey yoktur, bu sözün herhangi bir anlamı yok. Kuzeyde Germenler, ortadaki yaylada ve Batı’da Keltler –ya da isterseniz Alpliler diyelim–, Güney’de Akdenizliler. Biz, Seignobos’un dediği gibi, melez bir ırkız... Eriştığımız ulusal birlik ırkı temel almıyor. Etnik kökenler farklı olabilir, ama İngiltere’den ya da Almanya’dan farklı olarak, hiçbir ırk ötekilerden baskın değil: İster Germen, ister Alpli, isterse Akdeniz kökenli olsunlar, tüm Fransızlar kendilerini aynı derecede Fransız hissederler, damarlarında akan kan herhangi bir eşitsizliğe yol açmaz (bir İngiliz Anglosakson’la bir Kelt için aynı şeyi söyleyebilir miyim?).”

Yaşamının sonlarında yayımladığı bu denemede, öne çıkan çarpıcı nokta, onun halklara sonuçta bütünüyle zamanının ruhuna uyan bakışı değil, Stefan Zweig’in *Die Welt von Gestern*’de (Dünün Dünyası) yaptığı gibi, tanık olduğu iki yüzyılı karşılaştırması

ve kesinlikle ilkinin yeğ tutması: “XIX. yüzyıl kendini iyi niyetle milliyetçi ve yayılcı görüyordu. Gerçekten, enternasyonal ve liberaldi... Neredeyse dünya çapında ekonomik bir birlik sağlamıştı. Şimdi dünya aralarına duvar örülmüş, askeri ve ekonomik açılardan adanıklı silahlanmış, aslında totaliter olan ya da bir tür zorunluluktan öyle olmayı isteyen büyük siyasal-ekonomik birliklere bölünme eğilimi gösteriyor. Artık ne mallar, ne insanlar özgürce dolaşabiliyor... Bizim babalarımız –gençliğimizde bizim de olduğumuz gibi– ilerlemeye sarsılmaz bir inançla bağlıydı, vaat edilen toprakların gelecekte başka bir yerde olabileceğini akıllarından bile geçirmiyorlardı. Şimdi arada sırada kendi kendimize yoksa geçmişte miydi diye soruyoruz.”

Zweig, sürgününde, buna benzer bir sonuca ulaşmış, dolayısıyla yaşama isteğini yitirmişti. Siegfried'in tutumu farklı oldu. Geleceğe yönelik umudu olmamasına ve içini kemirip kendisini göz göre göre zayıflatan kansere karşın, neredeyse doksan iki yaşına girene dek ders vermeyi sürdürdü.

İki yıl sonra, 28 Mart 1959'da, Paris'teki evinde öldü; sahnede, oyunun ortasında ölen Molière gibi, amfiteatrında da ölebilirdi.

Güneş Çevrimlerine Hayran Olan Adam

21 Eylül 1972'de, sonbahar ılımında, Henry de Montherlant, Voltaire Rıhtımı'ndaki dairesinde, bir siyanür ampulünü ağzında kırdıktan sonra, zehrin bozulmuş olabileceğinden çekinip bir de kendini boğazından vurdu; onu bulacak kişilere bir not bırakmış, kendisini yakmadan önce öldüğünden emin olmalarını istemişti. Külleri Roma'daki Forum Magnum'a dökülecekti.

Bu koltukta oturan on yedinci kişinin kendini öldürmesi onu tanıyanları çok şaşırtmamıştı. Yaşamın kendisi için bir haz kaynağından çok bir acı kaynağına dönüştüğü gün, buna bir son vereceğini durmadan söylemiş, yazmıştı. Kaldı ki, son zamanlarda, hızla kötüye gittiğini hissetmişti. Bir gözü tamamıyla görmez olmuş, öteki de gitgide daha kötü görüyordu. Her zaman antik atletler gibi baktığı bedeni ağırlaşmış, çirkinleşmişti. Yaşı ilerledikçe kesinkes ağırlaşacak bin bir türlü ufak tefek sıkıntıyla boğuşuyordu. Aciz halde sakatlanıp başkalarına bağımlı kalmaktan korkuyordu. Kendisine göre, bu noktaya dek gururla ve arzularına göre yaşamışken, son zamanlarını küçük düşürücü bir halde geçirmenin ne anlamı olabilirdi? Elbette her şey tozpembe değildi. Her şeyini yitirme korkusunu yaşadığı, yüreğinin ezildiği günler de yaşamıştı. Ama her şey yoluna girmiş, övülmüş, alkışlanmış, göklere çıkarılmış, istediğinden de fazla onurlandırılmıştı. Bunun ötesi yoktu. Şimdi çekilmenin tam sırası değil miydi?

İlk gençliği hali vakti yerinde, yobazlığa kaçmadan inançlı ve kökenleriyle gurur duyan bir ailenin içinde geçmişti –“küçük soylu sınıfından”, diyordu, “ama soyluluğu tartışma götürmez”. Önce Paris'te, sonra Neuilly-sur-Seine'de konaklarda büyümüş ailenin tek çocuğuydu, çevresinde bir sürü yetişkin vardı: Annesiyle babası, dedesiyle anneannesi, *Les Célibataires* (Bekârlar) romanına

model oluşturacak dayısıyla büyük dayısı, dadısı, evde çalışanlar... Kadınlar onunla, erkeklerse çoğunlukla kendileriyle ilgileniyorlardı. Sonuçta, bu küçük dünyada herkes iyi anlaşıyordu. Henry daha sekiz yaşındayken bol bol okuyor, küçük kitaplar yazıyordu. Yaşamına yazının biçim vereceğinden her zaman emindi.

Özellikle bir romanın onun üstünde kalıcı bir etkisi olacaktı: Polonyalı yazar Henryk Sienkiewicz'in *Quo vadis?* adlı kitabı. Kitap ilk Hristiyanların İmparator Neron'un döneminde çektiği işkenceleri anlatıyordu, Henry'nin ailesi de onu oğullarına verirken, kuşkusuz inancını körükleyeceğini ummuştu. Ama Henry'yi etkileyen şey bambaşkaydı. Kendisini ilk okumasından başlayarak büyüleyen ve yaşamının son günlerine dek büyülemeyi sürdüren kişi *Satyricon*'un yazarı kabul edilen Petronius'tu: İmparatorluk sarayının zarafet hakemi. Tacitus *Annales*'inde (Yıllıklar) Petronius'un gündüzleri uyuduğunu, geceleriniyse yaşamın ödevlerine ve tatlarına ayırdığını söylüyor. "Başkaları çalışarak üne ulaşırken, o uyuşuklukla ün kazandı. Eylemlerindeki ve sözlerindeki kaygısızlık ve özensizlik onlara yepyeni bir güzellik katan bir yalınlık havası veriyordu." Tarihçi ayrıca Petronius'un gözden düştüğünü öğrenince, "kaygıyla umut arasında eriyip gitme düşüncesine katlanamadığı için" damarlarını kestiğini ekliyor.

Montherlant çok daha sonraları bu okumanın kendi üstündeki etkisinden söz ederken, güçlü bir imge ortaya attı. "Sekiz yaşındayken, kimyasal banyoya daldırılan fotoğraf levhası gibi dalyordum *Quo vadis?*'e." Altmış yaşında, not defterine romandan alıntılanmış şu tümceyi okuyordu hâlâ: "Yaşamayı bilen ölmeyi de bilmeli."

Sienkiewicz'in romanının XX. yüzyılın ilk yıllarında kazandığı başarı, o dönemde Katoliklerin devlet ile Kilise'yi birbirinden ayırmak isteyen ve dinsel tarikatlara sert davranan, ödünsüz Kilise karşıtı kamu yetkililerinin kendilerine işkence ettiğini düşünmeleriyle de bağlantılıydı.

Montherlant okul yaşamı bu gergin ortamda başladı. Daha sonra anlattıklarına bakılırsa, annesiyle babası cumhuriyetçi yetkililere öyle düşman kesilmişti ki, Birinci Dünya Savaşı'nın başında, onların Fransa yenilirse kötü olmayacağını, sonuçta Katoliklere yapılanlardan sonra "bunu hak ettiğini" söylediğini duymuştu; ama daha

sonra, Verdun Savaşı sırasında, yurtsever duygular sergilemeye başlamışlardı.

Buna karşın, Henry için bir okul seçmeleri gerekince, önceliği öğretilere saygı gösterilmesinden çok eğitimin niteliğine verdiler. Paris'te oturdukları sürece, oğulları çok iyi bir devlet lisesine gitti. Neuilly'ye taşınınca, annesi cumhuriyetçilikleriyle tanınan papazların yönetimindeki bir kurumu seçti ona. Montherlant daha sonra o papazların solcu, kimi zaman aşırı solcu olduğunu söyleyecekti. Gerçekten de o dönemde böyle görülüyorlardı, öyle ki Papa, Le Sillon adındaki hareketlerini "toplumsal modernizm"le suçladı. Aslında, günahları her şeyden önce, Hristiyanlar ile Cumhuriyet arasında çatışmadansa uzlaşmayı övmeleri idi.

Ama o yıllarda öğrenci Montherlant'ın belleğine kazınan şey bu tartışmalarla ilgili değildi. Özel yaşamında başına gelen bir olay kalıcı izler bırakacaktı: On yedi yaşında, erkek arkadaşlarından birine karşı yoğun arkadaşlık duyguları beslediği için Sainte-Croix Koleji'nden atıldı. Bu olay sık sık yazılarına yansıtacaktı: 1920'de yayımlanan ilk kitabı *La Relève du matin*'e (Sabah Nöbeti), başta *Les Garçons* (Oğlanlar) olmak üzere birçok romanına, sonra da başlıca tiyatro oyunlarından birine, *La Ville dont le prince est un enfant*'a (Hükümdarı Bir Çocuk Olan Kent).

Yıllar geçtikçe, bu ergenlik tutkusunu güzelleştirmeye ve yaşamındaki tek büyük aşk olarak sunarak yüceltmeye yönelecekti. Bununla birlikte, onu aşırı yavaş ortaya koyacak, başkası olsa daha ilk anlatısında dünyanın gözüne sokacağı kimi ayrıntıları onlarca yıl arayla dile getirecekti. Yirmili yıllarda yazılmış bir sayfada üstü kapalı biçimde değindiği bir öpücüğü ancak altmışlı yıllarda yazdığı bir sayfada itiraf edecekti. İkisi arasında, başka serüvenler, oğlanlar, genç kızlar, bozulan nişanlar olacaktı...

Montherlant'ın kimi okurlarının gözündeki, onun özel ilişkilere yaklaşımı edebe bağlıydı; kimileriye, bunu gizleme isteğine bağlıyordu. Duygusal yaşamıyla ilgili tartışma onu yaşamı boyunca bir gölge gibi izleyecek, son yıllarında, hele ölümünden sonra iyice büyüyecekti.

Erkekleri mi, yoksa kadınları mı daha çok sevdiğinin pek bir önemi yok. Bu kendi içinde kıyamet koparamaz. Ne bugün kuşku-

suz ne de iki savaş arası dönemde. Jean Cocteau ile André Gide'in Fransası Oscar Wilde'in İngilteresi'ne pek benzemiyordu. Montherlant üstüne yazılmış kimi kitapların ortaya koyduğu ve hayranlarının gözünde yalnızca ona çamur atma amacı güden sorular özellikle birlikte olduğu kişilerin yaşlarıyla ve başına gelenlerden bazılarının nedenleriyle ilgili. Örneğin: Tek gözünü sonradan sürekli baş dönmelerine ve düşmelere yol açacak ağır bir güneş çarpması sonucu mu yitirmişti? Yoksa gece karanlık sokaklarda dolaşırken, sıkı bir dayak mı yemişti?

Çok ünlü biriyle ilgili bu tür soruların sorulması olağan. Geriye bir tek bu tartışmanın yazarın imgesini daha uzun süre, olağanüstü yeteneğini unutturacak ve yapıtına bakışı lekeleyecek kadar bulandırıp bulandırmayacağını görmek kalıyor.

Tacitus Montherlant'ın gençliğinden beri kendine örnek aldığı Petronius'u anlatırken şöyle yazıyor: "Öyle har vurup harman savuranların çoğu gibi ahlaksızlığa batmış biri olarak değil, haz ne demek iyi bilen bir zevk düşkünü olarak ün salmıştı".

Günün birinde, *Les Garçons*'un yazarı için de *Satyricon*'un yazarı için söylenen şeyler söylenecek mi?

Montherlant'ın antik dünyaya karşı erken yaşta filizlenen tutkusu vazgeçmediği boğa güreşi hayranlığının da temelinde yatıyordu.

Anneanesiyle birlikte Lourdes'a yaptığı bir hac yolculuğundan dönüşte, Bayonne'da geçirdiği kısa sürede keşfetmişti boğa güreşini. Yıl 1909'du, kendisi on dört yaşındaydı. Bir sonraki yıl, ailesi boğa güreşine olan ilgisinin yalnızca estetik ya da yazınsal bağlamda kalmayıp, ergenin boğayla güreşmeye kalkışabileceğini düşünmeden, tek başına İspanya'ya gitmesine izin verdi. Oysa bunu coşkuyla ve beceriyle yapacaktı. Son yıllarına dek, bir Burgos gazetesinde o çok korkusuz, çok umut veren, genç Fransız boğa güreşçisi üstüne yazılmış makaleyi gururla andı. Yazar, bir hayvan boynuzlarını akciğerlerinin çevresine geçirene dek arenadan vazgeçmedi. O zaman otuz yaşındaydı ve bütünüyle boğa güreşine adanmış bir romanı tamamlamak üzereydi: *Les Bestiaires* (Boğa Güreşçileri).

Bu Alban de Bricoule adındaki bir delikanlının öyküsüdür, Soledad adlı genç bir kadın çok tehlikeli bir boğayla karşılaşması koşuluyla onun sevgilisi olacağına söz verir; Alban'ın bu işi gözü keser kesmesine ama kazanınca, Soledad'ı yalnızca düşüncesizce bir istek uğruna kendisini tehlikeye attığı için bağışlayamayıp bırakır. Kahraman kuşkusuz yazarın öteki benliğidir; o da gençliğinde *Quo vadis?*'i okumuştur, ondan beri kendini Romalı gibi hissetmekte ve ne zaman “arena” sözcüğünü duysa “coştüğünü” söylemektedir.

Montherlant boğa güreşinden tribünde otursa kolay kolay edinemeyeceği bir tonda söz eder. “Neymiş efendim, el kitaplarında boğa güreşinde dik durmak gerektiği yazıyormuş! Hayvana yaklaşmanız için, gözlerinizden fışkıran istencinizi ona daha yakından gösterebilmeniz için, korkunç maskenizi, çatık kaşlarınızı, öne çıkardığınız çenenizi yakından görsün ve korksun diye eğik güreşmeniz gerekir; göğüs göğüse güreşmeli onunla da, insan daha yakın bir temas kurabilmek için yanıp tutuşuyor.”

Yaman biçemin ve olay örgüsünün ötesinde, roman kimi zaman anıştırma yoluyla ama kimi zaman da konunun dışına çıkan engin bilgilerle dolu, uzun bölümlerle boğa güreşinin antik bir inancın kalıntısı olduğunu göstermeye çalışır. “Alban'ın da inandığı bu Boğa dini çok eskilere dayanıyor, çağların içinde yitiyordu.” Bir de Vedalardaki Indra'yı, Girit'teki boğa güreşi oyunlarını, Minotauros'u, Europa'nın gönlünü çelmek için boğaya dönüşen Zeus'u anar. Her şeyden çok da dini MS ilk yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nda epey yaygın olan, “boğayı öldüren”, “sürünün erkeği” ve “Güneş'in arkadaşı” tanrı Mitra'yı. “Hıristiyanlık ile Mitracılık”, diye açıklar Montherlant, “benzerlikleri yüzünden büyük bir kavgaya tutuşmuşlardı. Renan 'Hıristiyanlık ölümcül bir hastalığa yakalansaydı, dünya Mitracı olabilirdi' diye yazmamış mıydı? Mitracı din adamları Hıristiyanları kendilerinden birçok şey almakla, sözgelimi 'Kuzu'nun kanıyla arınma'larını boğanın kanıyla arınmadan çıkarmakla suçluyorlardı”. Yazar Alban'ın Soledad'ı reddetmeye hazırlandığı andaki duygularından söz ederken şöyle der: “Bir başka düşünce kendisine güç veriyordu: Mitra asla bir kadınla ilişkiye girmemişti. Kadınlar onun gizlerinin parçası olamazdı.”

Les Bestiaires aynı zamanda Alban'ın, yani Henry'nin çok kişinin yalnızca eğlenceli bulacağı ama kendisi için kalıcı ve acıklı sonuçlar doğuracak bir "keşfi"ne de değiniyordu: 20 Nisan'ı 21'ine bağlayan gece dünyaya gelmişti. Kaldı ki, bu ikinci tarih Roma'nın kuruluş tarihiydi ve tüm İtalya'da kutlanıyordu. Yazar bunu "baş döndürücü bir rastlantı" diye yorumluyor, sonra buna yine kendisini şaşkına çeviren başka bir keşfi ekliyordu: Güneş yine 20 Nisan'ı 21'ine bağlayan gece Boğa burcuna giriyordu, "bu yüzden, Kaldeliler ve Persler yaratılışın o zaman başladığını düşünüyorlardı". Montherlant artık bu tür düşüncelere göre hareket edecekti. Üstelik ölene dek – kendini öldürmek için sonbahar ılımını seçmesi rastlantı değildi. Sonbahar ılımı ve gündönümü mefhumlarına, aynı şekilde "güneşle ilgili" bir yananlam taşıyan çeşitli ifadelerle yapıtında da yaşamında da sık sık rastlanacak ama bunlar kendisini kimi zaman üzücü yanılgılara sürükleyecekti.

Ama *Les Bestiaires* yayımlandığında, durumuna gölge düşüren bir şey olmadı. Otuz yaşındaki yazar her açıdan hoşnuttu. Gerek eleştirmenler, gerek okurlar kitabı çok iyi karşılamışlardı. Özellikle de boğa güreşi tutkunları. Örneğin Ernest Hemingway'in, kitabı Paris'teki bir kitapçıda bulup merakla okuduğu biliniyor; kimi uzmanlara bakılırsa, ondan etkilenmiş bile olabilir.

Montherlant ilk yazınsal başarılarından hem mutlu olmuş hem de sıkılmış gibiydi. Tanınmış bir yazar olma düşü gerçekleşmek üzereydi, ama daha az soylu, buna karşın kendisine göre vazgeçilmez olan bir başka düşünün, hazzın ardında da koşmak istiyordu. Paris salonlarında kendini göstermek yerine, ortadan yitmeye karar verdi. Aile evini satıp Akdeniz'in güneyinde yaşamaya başladı, az yazıyor, çok eğleniyor, gönlünce, ölçüsüzce canının istediğini yapmaya bakıyordu.

Kibar bir serserilikle ve basit birlikteliklerle geçen üç dört yılın sonunda, bu işten çok sıkıldı ve yaşamına yeniden bir yön vermek istedi. Yazın aracılığıyla elbette. Cezayir'de bir daire kiralayıp harıl harıl bir roman üstünde çalışmaya başladı: *La Rose de sable* (Kum Gülü). Kitap öylesine sömürgecilik karşıtı, hatta açıkça Fransız karşıtıydı ki, son anda onu yayımlamaktan cayıp çekmecesine kaldırdı. Oradan on yıllar sonra çıkaracak, otuzlu yıllarda metni tamamladığında, Mussolini'yle Hitler'in zincirinden boşanmışça-

sına Fransa'ya ve sömürge imparatorluğuna saldırdığını, onların ekmeğine yağ sürmek istemediğini söyleyecekti. Kendisini Fransız Akademisi'nde karşılayan çalışma arkadaşı Dük de Lévis-Mirepoix, “çok sevdiğiniz Müslümanlık”tan söz ederken, bu kitaba gönderme yapıyordu.

Fransa'ya dönünce, önceki yıllardaki göreceli tembelliğini dengelemek istercesine, çılgınca yazmaya başladı. 1934'te, *Les Célibataires*'i yayımladı, sonra 1936'da, kadın düşmanlığıyla suçlansa da çok büyük bir başarı kazanan dört ciltlik bir roman dizisine, *Les Jeunes Filles*'e (*Genç Kızlar*) başladı.

O yıllarda, yeni büyük savaş herkesin aklındaydı. Daha başlamamıştı ama her gün biraz daha yaklaşıyordu. 1938'de, Montherlant *L'Équinoxe de septembre* (Sonbahar Ekinoksu) adlı bir deneme yayımladı, orada Nazizm'in yükselişini şöyle anlatıyordu: “Gamalı haç eskiden güneşi simgeleyen dört parmaklı tekerlekle diskten türemiştir. Son çoktanrıcı ordular IV. yüzyılda İsa'nın haçını taşıyan Konstantinos'un birliklerine karşı bu simgeyle savaşmışlardı; aynı simgeler bugünün Almanya'sında çarpışıyor.”

Modern olayları “Romalılaştırın” bu açıklamanın tehlikeli yanı, yazarı yalnızca simgelerin kullanılışıyla ilgili nedenlerden ötürü, kesinlikle benimsemediği bir ideolojiye yakınlık duyuyormuş gibi göstermesiydi. Bu savrulma 1941'de, Fransa'nın bozguna uğramasının ve gamalı haçı taşıyanların ülke topraklarını işgal etmesinin ertesinde yayımlanan *Le Solstice de juin* (Yaz Gündönümü) adındaki başka bir denemede daha açık bir biçimde kendini gösterecekti. “Güneş Tekerı'nın zaferi yalnızca Güneş'in zaferi değil, güneş ilkesinin de zaferi” diye yazıyordu. Sonra da ekliyordu: “O gün, içime işlemiş ilkenin zafer kazandığını gördüm”.

Bu şekilde yoldan çıkan Montherlant'ın elinden gelen tek şey oradan oraya savrulmaktı, denemenin son sayfalarında yurttaşlarına bir sürü öğüt verirken de yaptığı buydu: “Öncelikle ağlayıp sızlamamalı... Somurtmamalı. Yurtseverlik maskesi ya da yanılsaması altında, çocukça, iğrenç, küçük başkaldırlara kalkışmamalı: Düşmanın canını daha önce ve savaş sırasında sıkmaya çalışmamalı, sonrasında değil. Şiddet olmamalı... Bir kez olsun, oyunu iyi

oynamalı. Geleceğe homurdanarak yürümemeli. Yeni koşullara bütünüyle uyum sağlamalı, olan bitene seve seve ‘tamam’ demeli. Çifte kabul: Bir yanda gerçeği olduğu gibi; öte yanda adil bir olayı: Kurallara uygun bir biçimde, üstelik her aşamada yenildik. Boyun eğiş. Sonra, benimseyiş...”

Düşman ordusunun işgal ettiği Fransa’da yayımlanan bu sözler ister istemez göze çarpacaktı. Artık ne zaman direnişçiler gizli bir gazetede ya da bir el ilanında hainlerin ve “işbirlikçilerin” cezalandırılması çağrısı yapsa, Henry de Montherlant listenin ön sıralarında yer alacaktı. Başka türlü düşünülebilir miydi? Sözleri o kadar açıktı ki!

Buna karşın, adamı tanıyanlar burada bir yanlış anlamamanın olduğunu biliyorlardı. Sözlerinin düşündürebileceğinin tersine, asla işbirlikçi gazetelere yazmayacak, asla Nazi Almanyası’na gitmeyecek, asla Yahudi düşmanlığına kapılmayacaktı. Bu tutumlar ve bu inançlar kesinlikle kendisine göre değildi. Ne pahasına olursa olsun barış isteyenlerden de değildi. Utanca razı olmaktansa, umutsuzca da olsa savaşmayı yeğlemesini sağlayan belli bir yiğitlik anlayışı vardı. Fransa’yla İngiltere, 1938 yılının Eylül sonunda, Hitler’i yatıştırmak için Münih anlaşmalarını imzalayınca, Montherlant “kaküllü İüper” karşısında böyle dize gelmelerine çok öfkelenmişti. Önüne geçilmez çatışma başlayınca, askerliğe uygun olmamasına karşın, cepheye gidebilmek için muhabir oldu. Birinci Dünya Savaşı’ndan yedi şarapnel parçasıyla delik deşik olmuş halde dönmüşken, bu kez de kasığından oldukça ağır bir yara alacaktı. Onun gibi, yaşamının sonlarında, kimi zaman, iki dünya savaşının ve bir boğa boynuzunun izlerini taşımakla gururlanabilecek çok kimse yoktu.

Her şeye karşın, olanlara razı olup boyun eğmeyi öğütlemesinin nedeni, yurttaşlarının 1940’taki tutumunun kendisini kızdırmasıydı. –Ne kadar olağanüstü biçimde yazılmış olsa da çam deviren, yersiz, bulanık düşüncelerle dolu– *Solstice de juin* bir gücenmişliğin sonucuydu. Montherlant yurttaşlarına şöyle demek istiyordu: Savaşmak istemiyorsanız, kazanmayı hak etmiyorsunuz; öyleyse, boyun eğin! Bu bir boks çalıştırıcısının kötü geçen bir raunttan sonra çalıştırdığı boksöre canlansın diye söyleyebileceği türde bir sözdü. Ama yenik düşmüş, işgal edilmiş, aşağılanmış, yaralanmış, üstelik yıkım karşısında benimsenecek tutum konusunda acı bir

biçimde bölünmüş bir ülkede çok saygın bir yazarın söyleyip yayımlayabileceği bir şey değildi. Bu koşullarda söylenen her söz yazarını taraflardan birine konumlandırır.

Montherlant susması gerektiğini oldukça çabuk anladı ama iş isten geçmiş, olan olmuştu. Kâğıda döktüğü şeyleri bir daha geri alamazdı. Bu yüzden, Kurtuluş'ta, kendini en kötüsüne hazırlamıştı. Gerçekten de korku dolu anlar yaşadı. Örneğin, 1945 yılında bir gün Orfèvres Rıhtımı'ndaki Emniyet Müdürlüğü'ne çağrıldı. Düşmanla etkin bir biçimde işbirliği yapan bir başka büyük yazar da oradaydı: Marcel Jouhandeau. Jouhandeau günlüğünde şunları anlatıyor: "İncelik edip, bizi önceki gün Paris kaldırımlarında yakalanan ve nöbetçi polislerin arada sırada gelip çenelerini sıkıdığı bir sürü fahişenin karşısına yan yana oturtmuşlardı." Montherlant da şöyle diyor: "Ben polis müfettişlerinin odasına girince, Jouhandeau ayağa kalkıp yanıma geldi. Bir papazı andırıyordu. Başka bir dünyada yaşadığı ortadaydı. Onun da benim gibi suçsuz olduğu aşikârdı. Demek istediğim, her şeyiyle suçsuz görünüyordu... Bizi bir polis arabasıyla Boissy-d'Anglas Sokağı'na götürdüler, orada uzun süre bekledik. Jouhandeau'yu bizim için işlerin kötüye gittiğine inandırdım, artık kendisinin de öyle düşündüğünü söyledi. Yarım saate kendisi için her şeyin biteceğini düşünüyordu. Kelle istediklerini, ötekilerin hepsi ya öldüğü ya da kaçtığı için, ellerinin altındakileri aldıklarını, bizim de en kötü ana denk geldiğimizi söyledi... Sonunda, kara kara bize ne yapacaklarını düşünürken, bir müfettiş gelip: 'Beyler, artık gidebilirsiniz. Hakkınızda bir soruşturma açıldı. Sizi yeniden çağırmamız gerekebilir, ortadan kaybolmayın' dedi."

Montherlant birçok kez daha farklı farklı soruşturmalara çağrılacak ama hakkındaki suçlamaların hepsi düşecekti. Yine de bu talihsiz süreç onda izler bırakacak; olduğundan daha karamsar, alingan, yalnız biri olacaktı. Ama sonuçta, en kötü olasılıktan kurtulmuştu.

Le Solstice de juin gibi bir yanlış adım, tuhaftır, onun yapıtı açısından uğurlu sonuçlar da doğuracaktı. Aslında, kitabın çıkmasından

kısa bir süre sonra ve hata yaptığını anlamaya başladığı sırada, Comédie-Française'in yöneticisinden sonradan yüzünü ağartacak bir sipariş aldı: İspanya tarihinde XIV. yüzyılda yaşanmış bir olaydan esinle bir oyun yazmaya hazır mıydı? Evet dedi. *La Reine morte*'u (Ölü Kraliçe) yazdı. Montherlant anında tiyatro yapıtları yazmaktan zevk almaya başladı. Ondan sonra, savaş öncesinde kendisine başarı getiren romanları da, yolunu şaşırmasına neden olan denemeleri de bırakarak, zamanının büyük bölümünü oyun yazmaya ayırdı. Türün kolaylığının kendisini şaşırttığını söyleyecekti. "Bir roman" diyecekti günün birinde bir hayranına, "Firavunların zamanından kalma bir sabanla güç bela sürülür, iki yıl boyunca insanın yüreği tükenir, canı çıkar. Oyun yazmaksa, üç haftada hiç zorlanmadan olur biter. Bir çölü bir bardak suyla sularsınız, bir de bakarsınız, yorulmanıza gerek kalmadan bir baobap ağacı bitmiş".

Oyunlar birbirini izleyecek, birçoğu Montherlant daha sağken yüzlerce kez oynanacaktı: *Fils de personne* (Kimsesiz Oğul), *Malatesta*, *Le Maître de Santiago* (Santiago Şövalyesi), *Port-Royal*, *Le Cardinal d'Espagne* (İspanya Kardinali) vb. Dramaturg olarak ünü öyle büyüdü ki, daha önceki yazılarını gölgede bıraktı. Birçok kuşak onu yalnızca tiyatro yapıtlarıyla tanıdı. Trajedilerinden bazıları Avrupa tarihinden birtakım kişilerden ve olaylardan esinlenmişti; bazılarıysa, kendi yaşamındaki olaylardan; hatta *Demain il fera jour*'da (Yarın Gün Doğacak) İkinci Dünya Savaşı'nı ve Alman işgalini anlatmaya çalıştı. Ama oyun başarısız oldu. İzleyiciler bu konuyla ilgili söyleyeceklerini hâlâ duymak istemiyorlardı.

Fransız Akademisi'nin Montherlant'ı bünyesine katmaya can atmasının nedeni de tiyatrodaki başarılarıydı. Onu aralarına katmayı öyle çok istiyorlardı ki, birtakım huysuzluklarını bile hoş görmeye hazırdılar. François Mauriac gibi "Romacılık oynamasına" çok sinirlenen üyeler bile, çok yetenekli olduğunu teslim ediyor, onu da üye yapmak istiyorlardı. Yüzyıllar boyunca, birçok büyük yazar o sırada geçerli görünen ama aradan zaman geçince, anlamsız olduğu anlaşılan nedenlerden ötürü Topluluk üyeleri arasına girememişti. Günün birinde, Montherlant gibi bir yazarı da kaçırmış olmaktan pişmanlık duymak istemiyorlardı.

Bu nedenle, kendisiyle bağlantı kurdular. André Siegfried'in

ölümüyle boş kalan koltuktan söz ettiler; seçimi oybirliğiyle ya da oy çokluğuyla rahatça kazanacağına söz verip, alışlagelen ziyaretleri yapmasına gerek olmayacağını söylediler. Daha sonra, bu konu kendisine anımsatıldığında, oylamadan hemen sonra “otuz beş teşekkür ziyareti” yaptığını söylemişti. Bu doğru değildi kesinlikle, ama kibarlığından böyle söylemişti.

Akademi'nin yeni üyesi konuşmasını epey sonra yaptı. Mart 1960'ta seçilmişken, kabul töreni ancak Haziran 1963'te gerçekleşti; üstelik, tam anlamıyla, “Kubbe'nin altında” da değil. Kalabalıktan ve parlak ışıklardan korktuğunu söyleyerek, az kişinin katılacağı bir toplantıda konuşmak istedi, böylece yeşil frak da giymedi, kılıcı da kuşanmadı.

İlk tümceleri biraz dengesizdi ama onu kişisel olarak tanıyanlar için çok da şaşırtıcı değildi. “Akademi yönetmeliğinin 18. maddesi üyeliğe yeni kabul edilen kişinin, selefini övdükten sonra, –metinden aktarıyorum– ‘yazınla ilgili bir konuyu ele alması’nı gerektiriyor. Ben de bir ölüye veda konuşması sonrası ele alınabilecek en iyi konunun şu olduğunu düşündüm: *Eli kulağındaki ölümü karşısında yazar. Yapıtının eli kulağındaki ölümü karşısındaki yazar...*”

Sonunda, söylediğine göre, bu konuyu bir kenara koymaya, Siegfried'den söz etmekle yetinmeye karar verdi. Onunla ilgili ne iyi, ne kötü bir konuşma yaptı, sözlerinde aşırı serbest olsa da kabalık etmedi asla, ama içtenlikle övgüler de düzmedi; sürekli yarı alaycı bir tutumla, dalgacı yumurcaklara şifreli mesajlar veriyormuş gibi konuştu. “André Siegfried demek somutluk demektir” dedi örneğin Montherlant. “Onunla çılgınca oynar, sanki Antibes Koyu'ndaymışçasına. Rakamlar, tarihler, istatistikler, grafikler, haritalar, sonra aynı konuyla ilgili, başka bir tarihte hazırlanmış başka istatistikler, başka grafikler, başka haritalar. Ah ah! Soyutlamadan eser bulamayız onda!”

Sunumuna tanık olan çalışma arkadaşları selefının *La Démocratie en Nouvelle-Zélande* (Yeni Zelanda'da Demokrasi) üstüne 1904'te yayımlanmış ilk kitabına dakikalar ayırmasına şaşırdılar. Halefin yorumu şöyleydi: “Yeni Zelanda'yı hiç duymamıştım, bizim memleketten insanlara sordum, onlar da benden fazla bir şey bilmiyorlardı: Biri orasının bugün Tayland olduğunu söyledi, bir başkası Finlandiya'nın kuzeyindeki bir yarımada olduğunu.”

Montherlant sonra yazarların ve yapıtlarının ölümünden söz etmemeye karar vermesinin nedenlerini sıraladı. Sonra, son kez Siegfried'e döndü.

“Şimdi ona şu üzücü nihai inceliği gösterelim. Önu bırakırken, ölümden çok söz etmediğini söyledik. Sonunda, o da öldü... İşte şimdi çıplak, Yehoşafat Vadisi'nde görüneceği gibi, bunu söylememin nedeni Hristiyan olması. Merakın sonu geldi. Uçakların sonu geldi. Önemin sonu geldi. İşte şimdi sizin yerinize geçen ve kısa bir süre sonra arkanızdan gelecek olan bana daha yakınsınız Bayım. Ölümden sonra bir arkadaşlık vardır, gençliğimde yakamı bırakmayan, her bedenin birbirinin tıpkısı olduğu o kemik yığınlarında olduğu gibi; yakında bizi birbirimizle karıştıracaklar, biz yaşarken pek düşünülecek şey değildi bu. Aslında bu noktaya gelmek için, bu konuşmada biraz canınızı sıkmana gerek yoktu.”

Belki gerçekten gerek yoktu.

Yok Olma Tehlikesi Altındaki Kùltürleri Gönùlden Seven Adam

Claude Lévi-Strauss, seleftinin tersine, törenler konusunda sabırsız değildi, törenleri küçümsemezdi. Tam tersine, onlara sevgiyle bakar, güzel yanlarını görür, zevkle uyum sağlardı. Hatta törenlerin çok eskilere dayanan şifrelerini çözerek, insan topluluklarını anlamaya çalışırdı. Ayrım gözetmeden tüm insan topluluklarını, kıyıda köşede kalmış olanlardan en parlak olanlara dek hepsini.

27 Haziran 1974'te, Kubbe'nin altındaki kabul töreninde, konuşmasının ilk on dakikasnda, Fransız Akademisi'nin töreni ile Kanada'nın Büyük Okyanus kıyısında yaşayan Kızılderililerin erginleme (inisiasyon) ayinlerini özenle karşılaştırdı. Kendine ilke olarak bellediği şeyi yeni çalışma arkadaşlarına göstermenin hem kışkırtıcı hem de eğlenceli bir yoluydu bu: Antropoloğun görevi “yabanıl”, “ilkel” ya da “egzotik” toplumları incelemek değil, yalnızca insanı incelemektir; elbette tüm çeşitlilikleriyle, ama aynı zamanda ve her şeyden önce tüm farklılıkları aşan, derinlerde yatan birliğiyle; çünkü Öteki'nde bizde de olan bir şeyler vardır, bizde de Öteki'nde olan bir şeyler ve kendimizi daha iyi tanıyabilmemiz için bunun bilincine varmamız gerekir.

Afallayan çalışma arkadaşlarına özetle şöyle diyecekti: Başka –çok eskilere dayanan, yolunu şaşırmış ve ayin giysileriyle gurur duyan– herhangi bir insan topluluğunun ayinlerine benzemek, saygıdeğer kabilenizin törenlerinin değerini azaltmaz; tam tersine, varoluş nedenlerine bir neden daha, soyluluğuna soyluluk katar. “Beyler, ben de bir zamanlar tanıdığım, kùltürleri sarsılmış olsa bile ve özellikle o kùltürün bir geleceği olmadığını söylemeye hiçbirinin dili varmasa bile, onları onlar yapan kùltüre tanıklık etmeye kararlı o yaşlı Kızılderililer gibi katılıyorum aranıza.”

Lévi-Strauss'un yok olma tehlikesi altındaki kùltùrlere olan sevgisi çok erken yaşlarda başlamıştı. Kendi ailesi de, o doğmadan kısa bir süre önce, sorunlu ve sonu belirsiz bir süreç yaşamıştı. Babası bir portre ressamıydı ve kendi sanatını bütünüyle çağdışı kılmak üzere olan yeni bir sanatın, fotoğrafın ortaya çıkışıyla güç duruma düşmüştü. Hatta aile, birtakım ileri gelen kişilerin eskiden olduğu gibi portre yaptırmaktan hâlâ vazgeçmediği Brüksel'e yerleşmeye karar vermişti. Geleceğin Akademi üyesinin 28 Kasım 1908'de Fransa'da değil de Belçika'da doğmasının nedeni buydu işte.

Çocukluğu boyunca, babasının devrim niteliğindeki bir buluş yüzünden gözden düşüveren o çok saygıdeğer sanatını canlı tutabilmek için çırpınmasına tanık olmuştu. Bu, çok erken yaşlarda, ilerleme mefhumunun karmaşık, anlaşılması güç bir şey olduğunu, değişikliğin her zaman ille de bir ilerleme olmadığını, ilerlemenin iki yüzünün olduğunu, biri ışıltılı, ötekinin karanlık olduğunu hissetmesini sağladı. Bu yüzden, yirmi altı yaşında, Brezilya'ya gidip, umutsuzca yaşam biçimlerini ve atalarından kalma alışkanlıklarını bir süre daha korumaya çalışan Amazon halklarıyla karşılaştığında, onlara bir böcekbilimcinin bir beyazkarınca sürüsüne baktığı gibi soğuk bir bakışla bakmadı; bu uzaktan akrabalarıyla kendini anında özdeşleştirerek, kaygılarını da, acılarını da paylaştı. Kaldı ki, 1935'te São Paulo'da verdiği ve metni ne yazık ki kaybolmuş ilk halka açık konferansın adının "İlerlemenin Bunalımı" olması anlamlıdır.

Oldukça güncel bir konuydu bu. Dünya, borsanın 1929'daki çöküşünden sonra, daha önce eşi görülmemiş ekonomik bir yıkım yaşamış, on milyonlarca kişi yoksul düşmüş, çok büyük siyasal kargaşalar ortaya çıkmıştı. Artık katı ideolojiler insanlara çekici geliyor, bütün ulusları yeni bir dünya savaşına sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyordu, oysa iğrenç bir kıyım olan birincisi daha yeni bitmişti. Bütün o ilerleme vaatlerine ne olmuştu peki? Orta sınıflar bir daha asla yoksul düşmeyeceklerine inandırılmamışlar mıydı? Büyük Savaş'ın son savaş olduğu söylenmemiş miydi? Bilim ve sanayinin insanların tüm sorunlarını çözeceğine ve onlara refah getireceğine inanılmamış mıydı?

Bu sorular Avrupa'dan gelip, "yabanıl" ve "ilkel" olarak ün salmış halklarla karşılaşan genç bir etnolog için özel bir anlam

kazanabilirdi ancak. Diri bir ahlak duygusu ve incelikli bir zekâsı olan Lévi-Strauss “uygarlaşmışlar” ile “uygarlaşmamışlar” arasındaki, “ileri uluslar” ile “geri kalmış topluluklar” arasındaki sınırların biraz muğlak olduğunu ister istemez görecekti. Bu yüzden, “bilimsel türlerin evrimi kuramı” ile –toplumların bireyin çocukluktan ergenliğe, sonra da yetişkinliğe geçişi gibi, çeşitli ilerleme aşamalarından geçtiğini ileri süren– “sözde kültürel evrimcilik kuramı”nı birbirine karıştırmamaya karar verecekti. “Gerçekte, çocuk halk diye bir şey yoktur; hepsi yetişkindir, çocukluklarında ve ergenliklerinde günlük tutmayanlar bile” diye vurguluyordu *İrk ve Tarih*'te.

Bu deneme 1952'de UNESCO'nun isteği üzerine, çok büyük bir amaç uğruna yazıldı. İkinci Dünya Savaşı'na ırkçılığı temel alan siyasal bir hareket yol açmıştı; sömürgeciliği ya da ayrımcılığı doğrulayan, beyazların üstün olduğu düşüncesi, kazananlar arasında bile, hâlâ yerleşik bir düşünceydi; yeni kurulan UNESCO'nun kuruluş sözleşmesinin daha ilk tümcesinde kendisine verilen görevi çok ciddiye alıyordu: “Savaşlar insanların zihinlerinde başladığından, barışı da insanların zihinlerinde inşa etmek gereklidir.” Bu amaçla, bilgili ve saygı duyulan birtakım kişilerden bu yeni dünya görüşüne temel oluşturabilecek metinler istemeye karar verdi.

Bu havarilik işi için Lévi-Strauss'u düşünmeleri şaşırtıcı değil. Yaşadıkları, kendine özgü duyarlılığı ve uğraştığı bilim dalıyla, tam aranan kişiydi.

Amazon'daki kabileleri dört yıl inceledikten sonra, 1939'da Paris'e döndü, hemen saygın Henri-IV Lisesi'ne felsefe öğretmeni olarak atandı. Ama görevine asla başlayamayacaktı. Eylül başında askere çağrıldı, üzücü bir üne sahip olan Maginot Hattı'na gönderildi. İlk aylarda, “tuhaf savaş” yaşanüyordu: Nazi Almanyası doğuya saldırırken, Fransız birlikleri batıdan gelip onu arkadan vurmak yerine, işini bitirip kendilerine saldırmasını beklediler. Çok kısa bir sürede de bozguna uğradılar. Asker Lévi-Strauss'un alayı geri çekildi, bir süre yollarda gezindikten sonra afallamış, ne yapacağını bilemez ve işsiz güçsüz bir halde Montpellier'ye vardı.

İşte o zaman antropoloğun yaşlılığında gülümseyerek anlatacağı, ama korkunç sonuçlar doğurabilecek bir ruh halini açığa vuran şaşırtıcı bir olay yaşandı. Ateşkes imzalandığı için, Lévi-Strauss Henri-IV Lisesi'nde öğretmenliğe başlamasının zamanının geldiğini düşündü. Ülke iki bölgeye ayrılmıştı: Paris'i de içeren kuzey yarısı doğrudan Alman işgali altındaydı; güney yarısıysa, Pétain'in yönetimindeki "Fransız devleti"nin yetkesi altındaydı ve sözde "bağımsız"dı. Lisesine gidebilmek için öğretmenin Milli Eğitim'den özel bir izin alması gerekiyordu. Mareşal Pétain'in kısa bir süre önce geçici olarak başkent yaptığı Vichy'ye gitti. "Bakanlık bir ilçe okuluna yerleşmişti ve ortaöğretim müdürlüğü de bir sınıftaydı: Sorumlu bana şaşkın gözlerle baktı: 'Bu soyadıyla Paris'e gitmek mi? Şaka mı yapıyorsunuz?' İşte ancak o anda, anlamaya başladım."

Seve seve kabullenip alay ettiği ama ölüm kamplarına gitmesine yol açabilecek bu "mutlak bilinçsizliği" bütünüyle Kızıldevrililerin dünyasına dalmış olmasına ve Avrupa'dan neredeyse hiç haber alamamasına bağlıyordu. "Münih anlaşmalarını Amazon havzasında, kauçuk arayan bir adamın kulübesinde yerde duran eski bir gazeteden öğrendim." Başka nedenler de ileri sürüyordu: Topladığı etnografik nesne koleksiyonunun sınıflandırılması, ilk karısından ayrılışı ya da "siyasal kafa"sının olmayışı. Ama dışarıdan bir gözlemcinin açıkça görebileceği nedene değinmiyordu: Fazlasıyla Fransızlara özgü, fazlasıyla cumhuriyetçi, fazlasıyla laik bir biçimde kimliğini atalarının diniyle tanımlamama ve bu etkenin yargısına etki etmesine izin vermeme isteği. İnsanın kimliğini belirleme konusunda bütünüyle özgür olmadığını, Öteki'nin bakışının o kimliğin belirlenmesine büyük ölçüde –kimi zaman acıklı– bir katkı sağladığını kabullenmesi epey zaman aldı.

Lévi-Strauss'un şansına, onu bu çok soylu körlüğünün sonuçlarından koruyacak insanlar vardı. Örneğin, gerekçesi ne olursa olsun, kendisinin küçük düşmesine, belki ölmesine engel olan o Vichy'li yürekli memur. Özellikle de o karanlık yıllarda, Rockefeller Vakfı'nın zulüm tehdidi altındaki birtakım Avrupalı bilginleri kurtarmayı ve Amerikan üniversitelerinde onlara görev vermeyi amaçlayan bir programına kendisini sokmak için çabalayacak arkadaşları.

Bu program Lévi-Strauss için çok yararlı oldu. Fransa'da kalıyordu kaçınılmaz olarak yaşayacağı acılardan onu kurtarması bir

yana, başta etnologlar ve dil bilimciler olmak üzere, döneminin en seçkin bilim insanlarıyla bağlantı kurmasını sağladı, böylece birkaç yıl içinde önünde bambaşka kapılar açıldı.

Öte yandan, Lévi-Strauss'un özel durumunun ötesinde, özellikle Nazilerin 1933'te Almanya'da iktidara gelmesinden sonra, Avrupalı bilginlerin ABD'ye gidişinin küresel bağlamda kalıcı etkileri olacaktı. O yıllarda dünyanın entelektüel ve bilimsel ağırlık merkezi Avrupa'dan ABD'ye kaymıştı. Amerikan üniversiteleri çok kısa bir sürede tüm dallarda, yaratıcılıkta ve yetkinlikte ayrıcalıklı bir konum edinecek, bunun da çok önemli ekonomik, siyasal ve askeri sonuçları olacaktı. Berlin'den ayrılıp kesin olarak New Jersey'de Princeton'a yerleşen Albert Einstein bu duruma en simgesel örnekti; ama her türlü bilim alanından yüzlerce, binlerce kişi gitmişti.

Otuz iki yaşından kırk yaşına dek böylesine ufuk açıcı bir çevrede yaşaması Lévi-Strauss için umulmadık bir şanstı. Brezilya'dan dönüşünde, neredeyse daha hiçbir şey yayımlamamıştı, felsefe öğretmenliği de öngördüğü ve istediği gibi gitseydi, Amazon havzasında yaşadığı serüven yaşamındaki bir ilginçlik olarak kalırdı. Tarih Lévi-Strauss'un ruhunu derinden sarsarak, ona olabileceğinin en iyisi olma olanağını sundu.

New York'a ancak 1948'de, *Les Structures élémentaires de la parenté*'yi (Akrabalığın Temel Yapıları) yazdıktan sonra döndü. Bu kitap kendisine anında büyük bir etnolog olarak ün kazandıracak ve Lévi-Strauss'u esin kaynağı olarak gören büyük bir entelektüel akımın, yapısalcılığın kısmen temelini oluşturacaktı. O kendini asla bir düşünce akımının bayraktarı olarak göstermek istememişti; onun gözünde, "yapı" kavramı bir sorgulama aracıydı, yoksa bir öğretinin temeli değil. Mesafesini korumayı öyle iyi becerdi ki, yapısalcılık modası sonunda etkisini yitirince, Lévi-Strauss'un imgesine kesinlikle gölge düşmedi.

Dolayısıyla, 1952'de, UNESCO ırkçı önyargıları çürütmek için bir dizi kitapçık hazırlamayı tasarladığında, Lévi-Strauss tam olarak aranan yazardı. Kendisi de ırkçılıktan çekmiş, soyadının bir Yahudi soyadı olması nedeniyle sürgüne gitmek zorunda kalmıştı; üste-

lik, bu sorunlardan etkili bir biçimde söz edebilmek için gereken bilimsel inandırıcılık kendisinde vardı. Dahası, soruna olan ilgisi yalnızca akademik bir ilgi değildi. Yazılarında sık sık açıklayacağı gibi, antropoloji onun gözünde herhangi bir bilim dalı değil, “yüzyıllar önce doğmuş ve hümanizm adıyla tanımladığımız zihinsel ve manevi bir tutumun son noktası”ydı. Bu nedenle, kendisine verilen görevi hem büyük bir özen hem de tutkuyla yerine getirdi.

Aynı amaçla ısmarlanan öteki kitapçıkların tersine, *İrk ve Tarih* uzun bir süre ses getirdi. Tartışmalar yarattı. Bunların başında, yazarla gelecekte Fransız Akademisi’nde çalışma arkadaşı olacak Roger Caillois arasındaki tartışma geliyordu. Caillois o yıllarda önemli bir entelektüel figür, romancı, ozan, denemeci ve toplumbilimciydi, Latin Amerika’yı yakından tanıyordu, üstelik UNESCO’nun müdürüydü; dolayısıyla, insan Caillois’nın Lévi-Strauss’un dile getirdiği düşüncelerden yana olacağını düşünebilir. Ama o yazılanların Batı’yı yermek için yazıldığını düşünerek öfkelendi. *Nouvelle Revue française*’de yayımlanan, *Illusions à rebours* (Ters Yanılsamalar) adlı uzun bir makalede, alaycı bir tonla Lévi-Strauss gibileri hedef aldı: “Etnografyayı seçtiler, çünkü karşı konulmaz bir meydan okuma gereksinimi kendilerini ilkel biçimleri Chartres Katedrali’nin ana kapısına, cazı Mozart’a ve inanmadıkları ruhların bedenleri ele geçirmesinden kaynaklanan kasılmaları yine inanmadıkları, ama babalarının tanrısı olmak gibi bir hata yapmış, eskiden ona inandıkları için utanç duydukları bir tanrıya inanca yeğ tutmaya itiyordu.” Sonra da şu sonuca varıyordu: “Kendi uygarlıklarına öyle haksızlık ediyorlar ki, şimdiye dek kendi araştırmaları için gereken maddi-manevi koşulları bir tek o uygarlığın sağladığını unutuyorlar. Bu nankörlüğe izin veren ve yaratan tek uygarlık o.”

Caillois rakibini gülünç duruma düşürmek istemiş, bunu da başarmıştı. Adını da vererek eleştirdiği Lévi-Strauss kendisine Jean-Paul Sartre’ın dergisi *Les Temps modernes*’de yanıt verdi: “Diogenes hareketi yürüyerek kanıtlıyordu, Mösyö Caillois bunu görmemek için yatıyor. Böylece vicdanının hiç kusur bulmadığı –kendi– uygarlığına mutlu mutlu dalıp gitmişken her türlü tehdidi uzak tutmayı umuyor.”

İki yazarın öfkesinin ve ustalığının ötesinde, kalem kavgasının merkezinde ucu hâlâ açık olan tarihsel ve ahlaki bir sorun yatı-

yordu, bu sorun şöyle özetlenebilir: Günümüzde bir uygarlığın, kısacası Batı uygarlığının bütün insanlık için bir başvuru uygarlığına dönüştüğü ve yükselişinin ötekilerin hepsini aykırılaştırdığı, kimi zaman da aşındırdığı su götürmez; kaldı ki, yenik düşmüş uygarlıkların savunucularının kimlik ve yaşam biçimi konularında yitirdikleri şeyleri maddi ve zihinsel anlamda dengeleyip dengeleyemedikleri tartışma konusu. Bu tartışma hâlâ sürüyor ve farklı biçimlerde de daha çok sürecek. Özellikle dünkü sömürgeciliğin ya da bugünkü küreselleşmenin bilançosu dünya çapında olumlu bir şey olarak mı, yoksa uğursuz bir şey olarak mı görülmeli sorusu önemli.

Caillois'ya göre, Batı'nın bütün insanlığa katkısı birçok alanda o kadar büyüktü ki, bunu kabul etmeyen insan ya çok hırçındı ya da kendinden nefret ediyordu; Lévi-Strauss ise bir uygarlığın, kendininki bile olsa, en parlak uygarlık bile olsa, önüne çıkan başkalarını gönül rahatlığıyla ezmesini kabul edilemez buluyordu. Avrupa'nın göbeğinde, Batı'nın ve beyaz ırkın üstünlüğünü kudurmuşçasına övenlerin akla sığmaz barbarlığı sergilenirken, insan nasıl olur da hâlâ o uygarlığa "mutlu mutlu dalıp gidebilirdi"? "Barbar diye öncelikle barbarlığa inanan kişiye denir" demişti. Karşı tarafın buna yanıtı şöyle olmuştu: "Böyle bir tümce Yunanlı ve Çinlileri tam birer barbar olarak göstermeye yarayabilir olsa olsa, sonuçta onlar çevrelerini saran, her şeye karşın bütün değer ve övünmelerinin üstünde yükseldiği barbarlığa göre kendilerini uygarlaşmış olarak tanımlıyorlar."

İki adam arasındaki tartışma birkaç ay daha sürdü, Fransız aydın sınıfı tam da o sırada sömürgelerdeki bağımsızlık mücadelelerinin sıkıntıları yaşandığı için bu tartışmayla yakından ilgileniyordu: Çinhindi kısa bir süre önce, Dien Bien Phu bozgunundan sonra yitirilmiş, Cezayir'de de bağımsızlık yanlılarının ayaklanması başlamıştı. Sonra kalem kavgası kesildi. Bunun nedeni uzlaşmaları ya da yalnızca bıkmaları değil, Lévi-Strauss'un imgesini ve konumunu değiştiren, onu kısa sürede kolay kolay saldırılamayacak birine dönüştüren bir kitabın, *Hüzünlü Dönenceler*'in yayımlanmasıydı.

Öte yandan, kitap *İrk ve Tarih*'e yönelik eleştiriler gibi eleştiriler de alabilirdi. Yazar orada da yine büyük bir atılganlıkla Amazon'daki

kabilelere olan sevgisini dile getiriyor, onlar için şöyle diyordu: “Batı uygarlığının gelişimi, insanlığın büyük ve o ölçüde günahsız bir bölümü için anlaşılabilir ve korkunç bir felaket olmuştur.”¹ “Batı uygarlığının yarattığı ve yararlandığımız bunca harika şeyin”, di-yordu, kesinlikle bir bedeli olacaktı. “Yolculukların bize gösterdiği ilk şey insanlığın suratına fırlatılmış bu pisliklerimizdir.” Ayrıca, turistleri Amazon havzasına gitmekten caydırmaya çalışıyordu. “Yağlı kâğıtlarınızı, yok olmayan şişelerinizi, deşilmiş konserve kutularınızı Avrupa’nın son güzel yörelerine saklayın. [...] kıpır kıpır köpüklerle kamçılanan ve bazalt kayaların eflatun yanaklarında oyulmuş basamakları sıçrayarak aşan deliderelere, hiç olmazsa geri gelmeyecek biçimde yok edilmelerine kadar geçecek olan kısa süre için, saygılı davranın.”

Batı uygarlığına karşı çok sert olan yazar, 1950’de UNESCO kendisine Pakistan’da bir görev verdiğinde ilişki kurduğu Müslüman uygarlığına karşı da farklı bir tutum sergilemiyordu. Ne laf kalabalığı yaptığı ne sonradan “siyasal olarak doğru” olarak adlandırılacak şeyden yana olduğu için, kitabında duygularını açık açık ifade etti.

Yaklaşımının özgünlüğü, Müslüman dünyasındaki aksaklıklarla Batı dünyasındakileri sürekli olarak karşılaştırmasında yatıyordu. “Henüz bize bağımlı halklar ve kültürler karşısında biz de, İslam’ın koruması altında bulunanlarla dünyanın geri kalan kısmı karşısında yaşadığı aynı çelişkinin tutsağıyız. Bizim kendi gelişimimizde yararını gördüğümüz ilkelere, başkaları tarafından [...] hayranlık duyulmayışını anlayamıyoruz. [...] İşte böylece Ortadoğu’da hoşgörünün yaratıcısı olan İslam, Müslüman olmayanların kendi inançlarını terk edip, diğer inanç sistemlerine saygılı olmakla ezici bir üstünlük sağlayan Müslümanlığı kabul etmeyişlerini hoş görememektedir.”

Daha da şaşırtıcı olan, *Hüzünlü Dönenceler*’in son bölümündeki, bugün yeni baskılara yıllardan beri Lévi-Strauss’un bir dipnotunun –“Bu da birçoğu gibi çağdışı bir düşünce; ama bu kitabın 1954’te yayımlandığı unutulmamalı”– eklenmesini gerektirecek kadar akil almaz görünen bir öneriydi. Bu öneriye göre, o dönemde nüfusu

1 Claude Lévi-Strauss, *Hüzünlü Dönenceler*, çev. Ömer Bozkurt, YKY. Bundan sonra, bu kitaptan yapılan tüm alıntılarda bu çeviriden yararlanılacaktır. (ç. n.)

kırk beş milyon olan Fransa sömürge imparatorluğundaki yirmi beş milyon Müslüman'ı "eşit haklar"la nüfusuna katmalıydı. Bunu yapabilseydi, diyordu, "Amerika'yı Anglo-Sakson dünyasının bir küçük ili olarak kalmaktan kurtaran girişimden daha ileri bir şey yapmış olmazdı. Yüzyıl önce New England yurttaşları Avrupa'nın en geri kalmış yörelerinden ve en yoksul toplumsal katmanlarından göçmenleri kabul etmek ve bu dalgalar altında kalmayı göze almakla büyük bir risk almış ve kazançlı çıkmıştır. O zaman ortaya konulan, bugün bizim göze almaya cesaret edemediğimiz risk kadar önemlidir".

Böylesi bir kumar Fransa'yı yıkar mıydı? Yoksa, Müslüman dünyasının dönüşüm geçirmesini ve tüm insanlığın bugün yaşanan iğrençliklerden kurtulmasını mı sağlardı? Bunu asla bilemeyeceğiz. Bu inanılmaz öneri özellikle düşünürün gözü pekliğini, ne denli yüce gönüllü ve aynı zamanda ne denli saf olduğunu gösteriyor.

Sonuçta, bu öneri önemli bir tartışma doğurmadı. *Hüzünlü Dönenceler*'de, bu tür tartışmaların hepsini gereksiz kılan bir esin, coşku, bir incelik, bir şiirsellik vardı.

Bu çalışma bir biçimde Lévi-Strauss adını parlatacak, yazarı yüceltecekti. Onu kızgınlıkla, neredeyse umutsuzlukla yazdığı düşünülürse, epey ilginç bir durum.

ABD'de geçirdiği uzun sürenin ve *Structures élémentaires de la parenté*'nin yayımlanmasının ardından, iki yıl arka arkaya Collège de France'ta bir kürsüye başvurmuş, ikisinde de başarısız olmuştu. Kızmış, incinmiş, akademik dünyada herhangi bir geleceğinin olmayacağına, dolayısıyla yitirecek hiçbir şeyinin olmadığına inanmış, içinden geçen her şeyi açık açık söylemeye karar vermişti. Daha ilk satırda şöyle diyordu: "Gezilerden ve gezginlerden nefret ederim."

Yanında yalnızca yazı makinesi ve ilerledikçe yazdıklarını okuyan karısı Monique'le, hem bir içe dönüş, hem bir yergi, hem bir gezi defteri, hem gezegene aşk ilanı hem de dünyanın içine düştüğü kötü durumun eleştirisi olan bu uzun zengin metni altı ayda, bir çırpıda yazdı.

Bu kitap artık geri dönüşü olmayacak biçimde kapandığını sandığı kapıları ona açtı. 1959'da, göğsünü gere gere Collège de France'a girip çok geçmeden orada "Sosyal Antropoloji Laboratuvarı"nı kurdu.

Bu "laboratuvar" sözcüğü üstünde biraz durmak gerek, çünkü Lévi-Strauss'un gerçek tutkusunu, en çok önem verdiği ama ne yazık ki birçok insanın fark etmediği şeyi açığa vuruyor. Aslında, kendisine "ozan" denmesine sinirleniyordu. Tıpkı yüzyıl önce tıbbi "sanat" olarak tanımlamalarına sinirlenen Claude Bernard gibi. Bu uzak selefeye göre, ilgilendiği dal deneylerle, doğrulamalarla ve yasalarla başlı başına bir bilim olarak düşünülmeliydi. Lévi-Strauss da kendi alanında aynı amacı güdüyordu. Antropoloji enstitüsüne de yine bu amaçla "laboratuvar" demişti.

Kendisine göre, sosyal ve beşeri bilimler kesinlikle gerçek birer bilime dönüşmeliydi, o zamana dek bu adı hak etmemişlerdi. Örneğin akrabalık bağları ya da dil konusunda, insanın doğuştan edindiği ve her toplumdan önce var olan yatkınlıklar söz konusu olduğuna göre, evrensel yasalar belirlenemez miydi?

Ama Lévi-Strauss daha ileri, çok daha ileri gitmek istiyordu. "Ben inanıyorum ki" diye yazıyordu, "bireyler gibi insan toplulukları da hiçbir zaman –oyunlarında, düşlerinde ya da taşkın hayallerinde– mutlak anlamda bir şey yaratmaz ama saptanması mümkün bir düşünsel diziden kimi bireşimleri seçmekle yetinir." Gözlemlenebilmiş tüm göreneklerin, ayrıca mitlerde imgelenenlerin hepsinin dökümü çıkarılırsa, "kimya elementleri çizelgesine benzer bir çizelge oluşturulabilir. Bu çizelgede, hem fiilen gerçekleşmiş hem de sadece gerçekleşmesi olanaklı bütün görenekler, soylar halinde öbeklenmiş olarak karşımıza çıkabilir ve o zaman bize sadece bunlar arasından toplumların fiilen seçtiklerini belirlemek kalır".

Bu görüş gerçekleşmesi olanaksız bir düş olmasa da, bir araştırmacının düşünebileceği en büyük, ne büyüleyici tasarıya işaret ediyordu. İşte bu tasarı için canla başla çalıştı.

Bu yüzden, kendisiyle ilgili, yaşamı boyunca, hatta sonrasında bile süren bir yanlış anlamanın kurbanı olacaktı. Çünkü okurları, özellikle yurttaşları kendisinin en çok yazarlığını –dilini, biçimini,

esinini, inceliğini, aynı zamanda yazınsal ve sanatsal kùltürünü–seviyor; düşünùrlüğü ondan sonra, bilginliğı en son geliyordu. Oysa, onun için, en önde bilimsel tasarı olmalıydı.

Bu “derecelendirme”, Montherlant’ın kendini öldürmesinden sonra yirmi dokuzuncu koltuğa aday olduğuunda, Fransız Akademisi’ne de yansıyacaktı. Lévi-Strauss’un kalemi ona üyelerin çoğunun desteğini kazandırdı; görüşleri kimilerinden onay alsa da, birçoklarının onlarla ilgili çekinceleri vardı; bilimsel çalışmalarına gelince, kimisi onlarla nazik bir merakla ilgileniyor, kimisi hiç aldırış etmiyordu.

Oylamanın sonuçları şöyleydi: Ret anlamına gelen birer çarpı işareti konmuş on oya karşılık on altı lehte oy. Rahat kazanmıştı ama zaferi bekleyebileceğimiz kadar büyük olmamıştı. Başka bir deyişle: İnsan XX. yüzyılın sonunda ve XXI. yüzyılın ilk yıllarında Fransa’da yaşayıp da Lévi-Strauss’un ne kadar saygı gören biri olduğuuna, çalışma arkadaşlarının onun adını her zaman gururla anmalarına tanık olunca, çok büyük çoğunluğun ona oy vermesine şaşıyor.

Görkemli kabul töreni de sessiz sedasız geçmedi. Yeni Akademi üyesinin isteği doğrultusunda, onun konuşmasına eski rakibi Roger Caillois yanıt verecekti. Son derece yüce gönüllü ve manevi açıdan oldukça ince bir düşünceydi bu. Bununla birlikte, konuşmacı, tartışmalarının kesin olarak sona erdiğini göstermek için, izleyicilere tartıştıkları konuyla ilgili birkaç şey söylemek isteyince, konuyu tam olarak kapatamadığını gösterdi. “1952’de, UNESCO’nun isteği üzerine, belki de biraz fazla acele ederek, bir kitapçık, *Irık ve Tarih*’i yazdınız. Metninizde kùltürlerin eşdeğerliğı üstüne sonradan sık sık ele alacağınız birtakım savlar ileri sürerken, sizi yetiştiren geleneklere ve yöntemlere doğrusu biraz nankörlük ettiniz. Aramızda bir tartışma çıktı, tartışmayı benim başlattığımı kabul ediyorum. Kanıtlarınızın her birinin doğruluğuna saygı duyuyor ama onları kesinlikle birbirleriyle bağdaştıramadığımı itiraf ediyordum, öyle ki bence akıl yürütme biçiminizin bundan zarar gördüğü oluyordu. Bana düşünce tartışmalarında pek rastlanmayan bir biçimde, öyle bir tonda, öyle taşkın, öyle sert bir yanıt verdiniz ki, şaşırp kaldım o zaman.”

Bütün bu patırtı çok geçmeden unutuldu. Çarpılar, sitemler, hepsi. Bir kurum yüzyıllarca ancak böyle ayakta kalır. Gerek unutuşla gerek anımsamayla. Kişi ister ilk oylamada, ister Victor Hugo gibi birçok başarısızlıktan sonra, ister tek bir oy farkla, ister oybirliğiyle seçilsin, kapı önünde açılıp da Topluluğa katıldığı anda, daha önce olup bitenler birtakım öykülere ve rastlantılara dönüşür yalnızca. Birden bir koltuğun, bir selefin, hatta ölümlere, oylamalara, entrikalara, yazınsal, siyasal vb koşullara bağlı olarak oluşmuş geniş bir soyağacının mirasçısı olunur.

Lévi-Strauss o günkü konuşmasında Topluluğa alınışına bir soy zinciri kurma gereksiniminin eşlik ettiğini çalışma arkadaşlarına anımsatmak istedi. “Her üyenize, oturma onuruna eriştiği koltuğa yaklaşık üç buçuk yüzyıl boyunca oturmuş kişilerden oluşan soyağacının ayrıcalığını sunuyorsunuz; kısmen kurmaca bir soyağacı bu ama bir etnolog dünyanın öbür ucunda kurmaya çalışacağı, biraz eskiye dayandırılacak soyağaçlarının da öyle olduğunu bilir.”

Bu koltukta oturan on sekizinci kişi kendisinden önceki bütün Akademi üyelerinden daha uzun yaşayacaktı – 30 Ekim 2009’a, yüz birinci yaş gününden biraz önceye dek. El üstünde tutulmuş, birçok kez onurlandırılmış, bir biçimde yüceltilmiş ama arada sırada da tartışmalara konu olmuştu. Sözcülüğüne soyunduğu sert ve ödünsüz ırkçılık karşıtlığı tartışılmıştı; ayrıca, bunun tersine, örneğin bir konferansta, “her kültür özgün olabilmek ve başka kültürlerle arasındaki, kültürlerin karşılıklı olarak birbirini zenginleştirmesini sağlayan mesafeyi koruyabilmek için kendine bağlılık göstermelidir, bunun için ödenecek bedel de farklı değerlere belli oranda sağır kalmaktır” dediği için “tutucu bir şekilde yoldan sapışı”nı eleştirenler olmuştu gitgide.

Gerçekten de onda *İrk ve Tarih*’i yazdığı döneme göre büyük bir görüş açısı değişikliği görülmüştü. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ve bağımsızlık mücadelelerin başlarında, ellili yıllarda, özellikle söylemek istediği şey şuydu: Eşit bir saygınlık hepimizin hakkıdır, kimse uygarlığının başkalarınınkinden üstün olmasıyla övünmemelidir. Sonradan, daha da zararlı olduğunu düşündüğü bir başka

tehlike onu kaygılandırmaya başladı: Gizliden gizliye büyüyen tek-biçimlilik tehlikesi. Aklından hiç çıkmayan bir tehlikeydi bu, daha önce de öfkeyle şöyle yazmıştı: “İnsanlık monokùltüre geçmekte; kitleler için pancar üretircesine uygarlık üretmeye yönelmektedir. Bundan sonra günlük rızkı sadece bu olacaktır.”

Onun bakış açısına göre, hiçbir kùltür –hiçbir topluluk, hiçbir anlatı, hiçbir dil, hiçbir sanat– yok olmayı hak etmiyordu. Ne Amazon kıyılarında ne Seine kıyılarında.

Sonsöz

Bu koltukta benden önce, 1634'ten beri oturmuş kişileri araştırırken, iki farklı eğilim arasında kararsız kaldım. Bir yandan, kendi kendime üstüme düşen işin bir "evlat saygısı"yla onlara yeniden saygınlık kazandırmak, sönmüş yıldızlarını yeniden parlatmak olmadığını ve yansız bir tarihçilik yapmakla yetinmem gerektiğini söylüyordum. Öte yandan, bizi birbirimize bağlayan, Lévi-Strauss'un deyişiyle "kısmen kurmaca soyağacı" onlara kayıtsız kalmama engel oluyordu. Ne pahasına olursa olsun onları savunmak istemesem de, hepsine sevgiyle bakmaya başladığımı hissediyordum. Özellikle de sevilmeyenlere, anlaşılmayanlara, unutulmuşlara.

Bu "atalar"dan bazıları hiç kuşkusuz Jules Renard'ın günlüğünde "ölümsüzlerin ayaktakımı"ndan ve onları sonradan değeri bilinmemiş dâhilere dönüştürmek hiçbir işe yaramayacaktı. Ama çoğu daha yakından tanınmayı, istisnasız hepsi –gerek hangi koşullarda seçildikleri, gerek yaptıkları çalışmalar, gerek başlarından geçenler açısından– yaşadığı yüzyılın tanığı olarak görülmeyi hak ediyor.

Bu nedenle, Montherlant'ın ününden ya da Cailhava'nın tanınmamışlığından etkilenmek yerine, bu koltukta birbiri ardına oturmuş kişilerin her birini kendisini de, hepimizi de aşan bir tarihin değerli ve gelip geçici tanığı olarak görmeliydim. On sekiz parçalı bir tarih ya da yüzyıllar içinde yapılan, on sekiz aşamalı, her aşamaya farklı bir "kılavuz"un eşlik ettiği bir yolculuk denebilir buna.

Hepsi sırayla yirmi dokuzuncu koltuğa oturmuş. Orada görkemi ya da dehşeti, yobazlığı ya da aydınlanmayı, destanları, yoldan çıkışları, bozgunları yaşamışlar. Sonra Paris, Fransa, Avrupa ve bütün insanlık değişirken, arkalarında bir iz bırakarak ya da bırakamadan, çekip gitmişler.

Şimdi bir süreliğine benim işgal ettiğim bu ahşap koltuktan hareketle, işte bu zengin tarihi anlatmak istedim.

Teşekkürler ve Notlar

Bu çalışmanın üstesinden gelmemi sağlayan tüm kitapları saymam olanaksız. Gerek basılı, gerek internet ortamında yüzlerce kaynağa başvurdum; çoğu göçüp gitmiş yazarlarına olduğuna kadar, o kaynaklara işaret eden kişilere de teşekkürü borç bilirim.

Araştırmalarımın bir bölümünü Fransa Enstitüsü Kütüphanesi'nde ve arşivlerinde gerçekleştirdim. Orada yıllarca kalıp her şeyi unutabilirim, bir tarih tutkunu için gerçek bir cennet. Buradan beni hem incelikle hem de ustalıkla ağırlayan herkese teşekkür etmek istiyorum; özel olarak da, 2012'de, yirmi dokuzuncu koltuk üstüne bir sergi düzenleyip, bu çalışma boyunca bana eşlik eden belgelerin çoğunu bir araya getiren Mireille Pastoureau'ya.

Bundan sonraki sayfalarda, okurların kafalarında oluşabilecek birtakım sorulara yanıt vermek, yaşamöykülerine ilişkin bazı bilgiler vermek, bana yardım edenlere teşekkür etmek ve daha fazlasını öğrenmek isteyenlere yol göstermek adına kitabın on sekiz bölümünü biraz daha aydınlatmak istiyorum.

Kaynakça

1 – Pierre Bardin üstüne (1595'e doğru-1635)

- Bu kitap her ne kadar kırk koltuktan birine ayrıldıysa da, Akademi'nin bütün geçmişini adamakıllı öğrenmem gerekti: kuruluşunu, geçirdiği değişimleri, yaşadığı korkuları ya da parlak günlerini, ikilemlerini. Bu konuyla ilgili başvurduğum kitaplar arasında, özellikle beşinin bana çok katkısı oldu: Hélène Carrère'in 2011'de Fayard Yayınları'ndan çıkan *Des siècles d'immortalité*'si¹; Castries Dükü'nün 1978'de Librairie académique Perrin'den çıkan *La Vieille Dame du quai Conti*'si; Paul Pellisson'un 1653'te yayımladığı ve 1730'da Olivet başpapazının tamamladığı *Histoire de l'Académie française*'i; Louis-Bernard Robitaille'in 2002'de Denoël Yayınları'ndan çıkan *Le Salon des Immortels*'i; Albert Rouxel'in 1888'de Paris'te yayımlanan *Chroniques des élections à l'Académie française*'i.

- Yirmi dokuzuncu koltukta oturmuş ilk kişinin öğrencisini kurtarmak isterken boğulmasına, 14 Haziran 2012'de, beni karşılamak amacıyla bir konuşma yapan Jean-Christophe Rufin dikkatimi çekmişti; beni iyi tanıdığı için, benden öncekilerin yazgısına kayıtsız kalamayacağımı kestirmişti. "Atalara tapan sizin gibi birine on sekiz ata daha düştü işte" demişti. Onun konuşmasıyla benimki 2014'te Grasset Yayınları'ndan çıktı².

- Bardin'in 21 Mayıs 1635'te, ölümünden sekiz gün önce çalışma arkadaşlarına okuduğu *Du style philosophique* adlı söylev metnini, Fransa Ulusal Kütüphanesi Elyazmaları bölümünün müdiresi Catherine Faivre d'Arcier sayesinde inceleyebildim.

- Yeri gelmişken, Fransa Ulusal Kütüphanesi'nin basılı olarak zor bulunan birçok eski yapıtı bilgisayar ortamına taşımalarını sağlayan Gallica projesini kutlamak istiyorum. Gerek o metinler, gerek Google'un bilgisayar ortamına taşıdıkları, gerek Wikisource'un gözden geçirip İnternet'e taşıdıkları XVII., XVIII. ve XIX. yüzyıl yazarlarıyla ilgili araştırmalarımda bana sürekli yardımcı oldu.

- Bu bölüm ve birkaç başka bölümde, Marc Fumaroli'nin üç kitabından çok yardım aldım: Librairie Droz'un 1980'de yayımladığı *L'Âge de l'éloquence*; Gallimard

1 Şimdiye kadar metnin içinde geçen yapıt adları, kimi zaman bağlamla ilgili oldukları için Türkçeye çevrilmemiş olsalar da Türkçeleriyle birlikte verildi. Bundan sonra, Maalouf bir tur kaynakça oluşturduğu için yalnızca özgün adlarıyla anılacaklar (ç. n.).

2 Fransız Akademisi'ne Kabul Konuşması, YKY, 2017.

Yayınlarının 1986'da yayımladığı *La Coupole*; ve yine aynı yayınevinden 2015'te çıkan *La République des Lettres*.

2 – Nicolas Bourbon üstüne (1574'e doğru-1644)

- "Borbonius yalnızca Latince bilirdi" gözlemi Gédéon Tallemant des Reaux'nun, ilk baskısı ta 1657'de yapılan *Historiettes*'inden alınma – eğlenceli ve öğretici bir çalışma, her zaman çok güvenilir bir kaynak olmasa da.

- Görünüşe göre, piskoposluk kurulu üyesi Bourbon'un Collège de France'ın atası olan Collège royal'de Yunanca öğretmenini olmasını sağlayan şey, IV. Henri'nin öldürülmesine karşı yazdığı ilenış şiiri. Söz konusu kurumdan Fransız Akademisi'ne giren ilk kişi o olmuş, böylece uzun soluklu bir geleneği başlatmış. Özellikle oturduğu koltuğa, ondan sonra beş öğretmen daha geçmiş: Pierre Flourens, Claude Bernard, Ernest Renan, André Siegfried ve Claude Lévi-Strauss. Bu çok sıra dışı bir durum. Karşılaştırmak için, Akademi'ye üye olan Collège de France öğretmenlerinin toplam sayısının otuz beş olduğunu, demek ki koltuk başına ortalama bir kişinin bile düşmediğini belirteyim. Bu nedenle, yirmi dokuzuncu koltuk seçimlerin cilveleriyle Collège de France'ın Fransız Akademisi'ndeki koltuğuna dönüşmüş.

3 – François-Henri Salomon de Virelade üstüne (1620-1670)

- Jean Le Rond d'Alembert'in koltukta oturan üçüncü kişiye ve aynı zamanda Richelieu'ye sert saldırısı, *Œuvres philosophiques, historiques et littéraires* adlı derlemesindeki "Éloge de Jean Testu de Mauroy" adlı metinde bulunuyor.

- Rivarol'un Richelieu ve Corneille'le ilgili tümcesi 1784'te Berlin Akademisi'nin isteğiyle yazılmış, *De l'universalité de la langue française* adlı bir konuşma metninden alındı.

- Salomon ailesinin kökenleri üstüne: soyağacı konusunda engin bilgisini benimle paylaşan Pierre Marck'a teşekkür ederim; Françoise Krug'un XVIII. yüzyılda Salomon ailesi üstüne yaptığı, 1979'da Société savante d'Alsace'ın yayımladığı araştırmalar da çok işime yaradı; Ernst von Salomon'un *Der Fragebogen*'ın Fransızca çevirisi *Questionnaire* 1953'te Gallimard Yayınları'ndan çıktı³.

4 – Phillipe Quinault üstüne (1635-1688)

- Salomon de Virelade'ın Bordeaux'da ölümü, haberin Paris'e gelişi, Quinault'nun seçilmesi ve resmi kabul töreni üç hafta içinde gerçekleşmiş – 2-24 Mart 1670'te. Boyle bir acele günümüzde akıl alır gibi değil. Geleneğe göre, bir üyenin ölümünden sonra halefini belirlemek için bir yıl bekleniyor. Kimi zaman, bu süre biraz daha kısalıyor, örneğin sekiz ay oluyor; kimi zaman da biraz daha uzuyor,

3 Soruşturma, YKY, 2005.

on beş ay ya da hatta iki yıl olabiliyor. Seçilmeyle kabul töreni arasındaki süre de ortalama bir yıl, kimi zaman daha uzun. Bu yüzden, bir üyenin ölümüyle halefinin kabul töreni arasında çoğunlukla iki yıl oluyor.

- Buradan, Norman Buford'un yazdığı, 2009'da Versailles Barok Müzik Merkezi ile Brüksel'deki Mardaga Yayınlarının yayımladığı *Quinault, librettiste de Lully* adlı kitaba saygılarımı sunuyorum, koltukta oturan dördüncü kişiyi tanımak için vazgeçilmez bir yapıt.

- XIX. yüzyılda *Quinault, sa vie, son œuvre* adlı kitabı uzun süre konuyla ilgili başvuru kaynağı olmuş, hâlâ da çok işe yarayan bir başka seçkin uzman daha var: Étienne Gros. Ondan özellikle libretto yazarının sözde "açık saçık" şiirine Bossuet'yle büyük Arnaud'nun ne denli düşman kesildiğini öğrendim.

- Gluck'çular ile Piccinni'cilerin kavgası sırasındaki ortamla ilgili bölüm 1818'de, Londra'da, Peter Hervé'nin yayımladığı, *How to Enjoy Paris* adlı kılavuzdan alındı.

5 – François de Callières üstüne (1645-1717)

- Jean-Claude Waquet 2005'te Rue d'Ulm de L'École normale supérieure Yayınlarından *François de Callières. L'art de négocier en France sous Louis XIV* adlı dikkat çekici bir kitap yayımladı. Kitap hem koltukta oturan beşinci kişinin yaşamını, hem de ölümünden sonra parlayışını anlatıyor; ek olarak da Callières'in başlıca kitabının tam metnini 1716'da yayımlandığı haliyle içeriyor.

- *De la manière de négocier*'yi ayrıca 2002'de Cenevre'deki Librairie Droz da Alain Pekar'ın Callières'in neden uzun süre bir "araf"ta kaldığını, neden oradan çıkmayı hak ettiğini açıkladığı, son derece aydınlatıcı bir önsözle birlikte yayımladı.

- François de Callières'in kardeşi Louis-Hector'un Nouvelle-France valisi olmasına nasıl yardım etmiş olabileceği konusunda, Yves F. Zoltvany'nin *Dictionary of Canadian Biography*'nin 1969 baskısında çıkan olağanüstü yazısı okunabilir.

6 – Kardinal André-Hercule de Fleury üstüne (1653-1743)

- Fleury'nin kabul töreni konuşmasından uzun bir alıntı yaptım. Haleflerinin birçoğunun konuşmalarından da parçalar aktardım. Bu metinlere Fransız Akademisi'nin İnternet sitesinden ulaşılabilir, araştırmalarım sırasında bu siteden ben de çok yararlandım. Onu yaratanlara ve durmadan geliştirenlere çok teşekkür ediyorum.

- Eski başkan Valéry Giscard d'Estaing'in Kardinal de Fleury'nin hükümeti konusundaki düşüncesi haftalık *Le Point* dergisinin Mayıs 2014 sayısında, kendisinin başkanlığa seçilişinin kırkıncı yıldönümü dolayısıyla ifade edilmiştir – derleyen Franz-Olivier Giesbert ve Romain Gubert.

- Bu bölüm için yaşamöyküsüne ilişkin az kaynak vermemin nedeni, hem bu konuda çok kaynağın bulunması, hem de onlara çok kolay ulaşılabilmesi. Gerek kardinal, gerek XV. Louis, gerek Naip, gerekse masonluk üstüne yazılmış bir sürü

kitap var, gereken bilgileri onlardan kolayca toplayabildim, oysa yirmi dokuzuncu koltukta ilk oturan kişiler için, birtakım işe yarar bilgileri bir araya getirmeden önce epeyce eşelenmem gerekti.

7 – Kardinal Paul d'Albert de Luynes üstüne (1703-1788)

- Koltukta oturmuş yedinci kişi üstüne araştırma yaparken, Akademi üyesinin kardeşi Louis-Gabriel Michaud'nun yayına hazırladığı, XVII., XVIII. yüzyılları ve XIX. yüzyılın ilk yarısını yakından tanımak için olağanüstü bir kaynak olan *Biographie universelle ancienne et moderne*'e hayran kalmaya başladım. Ona sık sık başvurdum, iki büyük baskısının –toplam 130 cilt!– artık İnternet üstünden ulaşılabilir olmasına da çok seviniyorum. Günümüzde, kuşkusuz, birçok kaynak var elimizin altında; ama bu kitap, bence, eşsiz bir bakış açısı sunuyor.

- Yine araştırmalarımın bu aşamasında, genelde başka nedenlerden oturu övülen bir tarihçinin niteliklerine hayran kaldım: Condorcet'den söz ediyorum. Felsefeci, bilgin, zamanının düşüncelerinden çoğunlukla çok ileride olan bir siyaset düşünürü. Acıklı bir yazgısı olmuş, çünkü canı gönülden dilediği bir devrimin kurbanı olmuş. O çalkantılı dönemin en ilgi çekici figürlerinden biri birçok açıdan. Araştırmalarım sırasında, beni hayran bırakan şey onun bir vakanüvis olarak sergilediği özelliklerdi: incelikli biçemi, akıllıca gözlemleri, doğruluk kaygısı, düşüncelerine kesinlikle katılmadıklarına bile saygı göstermesi.

- Fransızca yazan ve Voltaire'in 1778'te Paris'i son kez ziyaret edişinin ayrıntılarını öğrendiğimiz *Correspondance littéraire, philosophique et critique*'i yayımlayan Alman yazın adamı Baron von Grimm ünlü yazar ve masal derleyicisi Grimm Kardeşler'le karıştırılmamalıdır.

- Paris V. Bölge'nin valisi olan, üst düzey mason Louis Amiable Dokuz Kız Kardeş locasıyla ilgili çok yararlı bir kitap yazmış. 1897'de yayımlanan kitabın adı: *Une loge maçonnique d'avant 1789*. Benim başvurduğum nüshayı Ottawa Üniversitesi İnternet'e taşımış.

8 – Jean-Pierre Claris de Florian (1755-1794)

- XIV. Louis'nin torunu ve Florian'ın koruyucusu olan Penthievre Düku, aynı zamanda 1830-1848 arasında “Fransa Kralı” olarak değil de “Fransızların Kralı” sanıyla hüküm sürecektir Louis-Philippe'in anne tarafından dedesiydi.

- Voltaire, görünüşe göre, kökenlerini biraz uyduruyormuş. Doğum tarihini de, yerini de değiştirmiş, 20 Şubat 1694'te Châtenay-Malabry'de dünyaya geldiğini söylemiş, oysa nüfus kayıtlarına göre dokuz ay sonra, 21 Kasım'da ve Paris'te doğmuştu. Ayrıca arkadaşlarına da gerçek babasının Noter Arouet değil, Roquebrune adındaki bir soylu olduğunu söylemiş.

9 – Jean-François Cailhava üstüne (1731-1813)

- Molière'in tam olarak nereye gömüldüğü bugün de tartışmalı, öyle ki 1792'de çıkarılan kalıntıları –dolayısıyla, Cailhava'nın aldığı diş– gerçekten bir başkasının olabilir; kimileri La Fontaine'in olduğunu düşünüyör.

- Burada Alexandre Thomas'ya teşekkür etmek istiyorum; incelik edip bana elyazmasını gönderdiği *La Vie et l'œuvre de Jean-François Cailhava dit d'Estandoux* adlı kitabı benim için çok değerli. Ondan özellikle 1778'de Voltaire'in mason oluşunda koltukta oturan dokuzuncu kişinin üstlendiği rolü öğrendim.

10 – Joseph Michaud üstüne (1767-1839)

- Bu koltukta oturan onuncu kişiyi anınca, aklıma bu kitabın önsözünde kısaca değindiğim kişisel bir anı geliyor. 1981'de, Haçlı Seferleri üstüne birtakım araştırmalar yapmaktaydım, onları “karşı taraf”tan bakan bir gözle anlatmak istiyordum. Bu amaçla, günlerimi kütüphanelerde geçiriyor, aynı zamanda gömülü bir hazine bulma umuduyla eski kitapçıları dolaşıyordum. Quartier Latin'de, Monsieur-le-Prince Sokağı'ndaki saygın bir oryantalist kitapçının raflarına bakarken, kitapçı Mösyö Samuelian Michaud'nun *Histoires des croisades*'ını bilip bilmediğimi sordu. Yedi ciltlik nadir bulunan bir baskısını almıştı; ciltlerden beşi Haçlı Seferleri'nin tarihini, ikisi Haçlı Seferleri kaynakçasını içeriyordu. 1819-1822 yılları arasında basılmış, pas rengi deri ciltli, yaldızlı süslü kitaplar daha karıştırmadan önce bile beni görünüşleriyle etkilemişlerdi. Ben ilk kitabımı yazmaya çalışırken, kitaplığımın temelini oluşturdular. Kitabın görünüşünü anlattım. Ama beni doyuran asıl içiydi. Michaud, yalınlıkla, incelleme ve okurun ilgisini sürekli canlı tutma arzusuyla yazması bir yana, kitabına sürüsüne bereket belgeyi eksiksiz olarak almıştı. Dahası, Sainte-Beuve'ün de açıkça gösterdiği gibi, Haçlı Seferleri idealini onaylamasına karşın, kaynaklar tuttuğu tarafı suçladığında bile, kesinlikle onların içeriğini değiştirmeye çalışmamıştı.

- Michaud'nun önadı tam olarak Joseph-François, kendisi üstüne yazılmış birçok metinde de böyle adlandırılıyor. Kendisiyse, yalnızca “Joseph”i ya da “J.”yi kullanıyor; hatta sık sık da önad vermeden yalnızca soyadını. Bir önceki notta değindiğim *Histoire des croisades*'ın yedi cildinde de önadı hiç verilmeden “Fransız Akademisi Üyesi Mösyö Michaud” olarak anılıyor.

- *Biographie universelle ancienne et moderne* Michaud'nun arkadaşı ve gelecekteki yayıncısı Giguet sayesinde akıl almaz kaçışının öyküsünü ayrıntılarıyla anlatıyor.

11 – Pierre Flourens üstüne (1794-1867)

- Yirmi dokuzuncu koltukta oturan bu adamın üç önadı var: Marie Jean Pierre, bu da kimi zaman karışıklıklara yol açmış. Sozgelimi, doğduğu, Béziers yakınlarındaki Maureilhan bucağına kendisi için dikilen anıtta “Pierre Jean Marie” yazıyor; kimi kaynaklar ona “Jean-Pierre” diyor; kendisiyse, kitap kapaklarına yalnızca “Pierre” yazmış.

- Victor Hugo'nun rakibinin 20 Şubat 1840 oylamasında seçilmesini sağlayan koşulları açıklamamız yerinde olacak. Günümüzde, çekimserliği belirten boş oy başka bir şey, ret anlamına gelen "üstüne bir çarpı çizilmiş boş oy" başka bir şey. Eskiden, 1938'de geçerli olan bir yönetmelik değişikliğine dek, her boş pusula yarışan tüm adayların aleyhine sayılıyordu; bu yüzden, aralarından biri 18, öteki 15 oy almışsa, ama ayrıca üç tane de boş pusula varsa, kimse seçilmiyordu. Dünün boş pusulaları ve bugünün "çarpı"ları bir zamanlar –1816'ya dek– Akademi'de bir adayın reddedildiğini gösteren siyah topların mirasçısı. *Blackboulér*⁴ fiilinin kökeni de kuşkusuz eskiden İngilizlerin özel kulüplerinde yaygın olan bu uygulamaya dayanıyor.

- 1993'te ölen Georgette Legée'nin çalışmaları Pierre Flourens'in bilime katkısını anlamamda bana çok yardımcı oldu. Makalelerinden çoğuna İnternet üstünden ulaşılabilir.

12 – Claude Bernard üstüne (1813-1878)

- Araştırmalarım sırasında, 2006'da Marie-Aymée Marduel'in yazdığı bir kitabı bulunca çok mutlu oldum; kitabın adı *Claude Bernard, un physiologiste natif du Beaujolais. Sa Famille, sa vie, son œuvre*, İnternet üstünden ulaşılabilir.

- Claude Bernard'ın arkadaşı Marie Raffalovich'e yazdığı mektuplardan bir derlemeyi Jacqueline Sonolet 1974'te Mérieux Vakfı'nın desteğiyle, özenle hazırlanmış bir kitapta yayımladı: *Lettres à Madame R.*

13 – Ernest Renan (1823-1892)

- Bu koltukta oturan on üçüncü kişi neredeyse XIX. yüzyılın ortasından beri ünlü olduğu için, onun yaşamından, yapıtından, kendisiyle ilgili kalem kavgalarından ve entelektüel etkisinden söz eden sayısız kitap var. Onları birer birer saymanın gereği yok; bununla birlikte, çok işime yarayan ve kaynakçalarda her zaman görmediğimiz bir kaynağı anmak istiyorum. Fransa Ulusal Kütüphanesi'nin 1974'te düzenlediği Renan sergisinin kataloğu. Ben bu kitabı yıllar önce edinmiştim, ama günün birinde benim için bu kadar değerli olacağını bilmiyordum. Özellikle ablası Henriette'e, evlendikten hemen sonra yazdığı mektubu, Collège de France'ın yöneticisinin Renan'ın açılış dersinde çıkan olaylarla ilgili Milli Eğitim'e yazdığı raporu, ayrıca III. Napoléon'un ona verilen ceza için üzgün olduğunu söylediği mektubu orada buldum.

- André Gide 1936'da, *Retour de l'U.R.S.S.*'te⁵ şöyle yazıyor: "Almanlar kusursuz bir imge kullanıyor, ifade etmekte zorlandığım şeye Fransızca bir karşılık arasam da boşuna: *Banyo suyuyla birlikte çocuğu da attık*. Farkında olmamanın, aynı zamanda

4 *Black* (İng. siyah); *boule* (Fr. top). *Blackboulér*: Aleyhte oy kullanmak (ç. n.).

5 *SSCB'den Dönüş*, Anahtar, 2009.

aşırı aceleci davranmanın sonucu...” Gözlemi okurlarının bu ifadeyi bilmediğini düşündürüyor, çeviriyi kendisi yapması gerekmiş gibi duruyor.

- Renan'ın karısı Cornélie Scheffer'in ailesi Hollanda'dan gelmişti ve ailenin birçok üyesi ressam olarak ünlenmişti, başta Madam Renan'ın dedesiyle büyükannesi Baptiste ve Cornelia, babası Henry ve ailenin en ünlüsü, amcası Ary. Renanların oğluna da bu amcanın onuruna Ary adı verildi. O da kendini resme adayacaktı...

14 – Paul-Amand Challemel-Lacour (1827-1896)

- Bu kitabı yazarken, koltukta oturmuş on dördüncü kişinin tam adını mı, yoksa kısaltılmış halini mi kullanmalıyım diye düşündüm. *Études et réflexions d'un pessimiste*'in yazarın ölümünden sonra yapılmış baskısına arkadaşı Joseph Reinach'ın yazdığı önsözü okuyunca, yakınlarının ona yalnızca Challemel dediğini ve bununla yetinmenin kabul edilebilir olduğunu anladım.

- Bu koltukta oturmuş on dördüncü kişiyi anan sözlüklerin çoğunda, onun ikinci önadı “Armand” olarak veriliyor. Buna karşın, Challemel'in Normandiya'da, Avranches tarafında yaşayan ailesinde, “Amand” adı kullanılıyor. Akademi üyesinin babasının adı da Amand-Fidèle-Constant⁶, dua gibi bir ad gerçekten... Bir nüfus memuru işleri daha da karıştırmak istercesine oğlun kimi belgelerine yanlışlıkla bir “r” eklemiş. O da çözümü tek bir önad, Paul'ü kullanmakta bulmuş. Hem bu ayrıntıları, hem de Challemel'in yaşamıyla ilgili başka noktaları Eugène Grelé'nin 1917'yle 1922 arasında yayımladığı üç ciltlik yaşamöyküsünden ve Vincent Wright'ın 2007'de Paris Sorbonne Üniversitesi yayınlarından çıkan *Les Préfets de Gambetta* adlı kitabından öğrendim.

15 – Gabriel Hanotaux üstüne (1853-1944)

- Bertrand Joly'nin 2014'te Fayard Yayınları'ndan yayımladığı eşsiz *Histoire politique de l'affaire Dreyfus* adlı kitap Akademi üyesi bakanın bu bunalım sırasında çok eleştirilen rolünü öğrenmeme yardımcı oldu.

- Gabriel Hanotaux'nun 1933'le 1940 arasında Plon Yayınları'ndan çıkmış, *Mon Temps* adlı anıları onun yaşamının ilk bölümü açısından son derece ilginç, ama Dreyfus davasından sonrası düş kırıklığı yaratıyor ya da epey önemsiz şeyler içeriyor. Son cilt Kurtuluş'tan sonra, üstünde “İşgal sırasında Sansür Kurulu'nun yasakladığı kitap” yazan bir şeritle satışa sunulmuş.

16 – André Siegfried üstüne (1875-1959)

- Siegfried ailesinin Seine Irmağı'nın ağzındaki evine “Le Bosphore” (Boğaziçi) denmesi Casimir Delavigne'in *L'École des vieillards* adlı oyununda geçen bir diyalogdan kaynaklanıyor. Oyunda, kahramanlardan biri şöyle diyor: “Sen, büyük toprak

sahibi, eski armatör, doğup büyüdüğü, her zaman hayran olduğu Havre'i sevmeyi mi oldun?" Karşısındaki yanıt veriyor: "İstanbul'dan sonra, ondan güzeli yok".

- Akademi üyesinin yaşamını en iyi anlatan kitap kendisinin babası Jules Siegfried için yazdığı, *Mes souvenirs de la IIIe République* adlı kitabı.

17 – Henry de Montherlant üstüne (1895-1972)

- Montherlant, görünüşe göre, kısmen de olsa güneş çevrimlerine olan hayranlığı nedeniyle, doğum tarihini nüfus kayıtlarında olana göre bir yıl bir gün değiştirmiş, 20 Nisan 1895 yerine 21 Nisan 1896 yapmış.

- Tiyatro oyunu yazmanın kolaylığı üstüne söylenen tümce Paul Morand'ın *Journal inutile*'inde aktarılıyor. Montherlant, anlaşılan, Morand'ın sekreteri Pierre Bessand-Massenet'ye söylemiş bunu.

- Montherlant üstüne bir sürü çalışma yapıldı kuşkusuz. Ben yalnızca geleceğin Akademi üyesinin Jouhandeau'yla birlikte kısa süre gözaltında tutulduğunu Jean-François Domienget'nin 2003'te Droz Yayınları'ndan çıkmış *Montherlant critique* adlı kitabında gördüğümü belirtmek istiyorum; Romalılara olan tutkusu konusundaysa, Pierre Duroisin'in *Les Belles Lettres*'in 1987'de yayımladığı *Montherlant et l'Antiquité*'sinden çok şey öğrendim; Ben Stoltzfus'un 2010'da Ohio'da, Kent State University Press'ten çıkmış *Hemingway and French Writers*'ı, boğa güreşi konusunda Montherlant'ın Amerikalı yazarı etkilediğini gösterdi bana.

- Montherlant'ın kişisel yaşamıyla ilgili kalem kavgasının kökeninde iki yazar var: Pierre Sipriot ile Roger Peyrefitte. İkisi de onu yakından tanımış, ama öldükten sonra yazarın hayranlarının kötü niyetli bulduğu kitaplar yayımladılar. İlki *Montherlant sans masque* adında iki ciltlik bir yaşamöyküsü yazdı, ikincisi de 1938-1941 yılları arasındaki korkunç bir yazışmayı ortaya çıkarıp yorumladı.

- Montherlant'ın kabul töreni konuşmasındaki "gençliğimde yakamı bırakmayan [...] kemik yığınları" sözü Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ölümlerin kemiklerinin sergilendiği Douaumont Mezarlığı'nda çalışmış olmasına anıştırmadık.

18 – Claude Lévi-Strauss (1908-2009)

- Emmanuelle Loyer'nin, 2015'te Flammarion Yayınları'ndan çıkan olağanüstü Lévi-Strauss yaşamöyküsü sayesinde, antropoloğun Collège de France'a ikinci başvurusunda başarısız olmasında André Siegfried'in önemli bir rol oynadığını öğreniyoruz. Ünlü bir profesör ve Fransız Akademisi üyesi olmasıyla saygınlık kazanmış olan, *Tableau politique de la France de L'Ouest*'in seçkin yazarı, çalışma arkadaşlarını "ilkel toplulukların toplumbilimi" dersi yerine, bir "Paris'in ve Paris bölgesinin tarihi ve kültürel yapısı" dersi öneren adaya oy vermeye çağırmış.

- Roger Caillois'nın "Illusions à rebours" adlı yazısı o ara, işgal döneminde yayımlanan *Nouvelle Revue française*'den ayırmak için tuhaf bir biçimde *Nouvelle Nouvelle Revue française* adı verilmiş derginin iki ayrı sayısında çıkmıştı. NRF kısa bir süre sonra yine başlangıçtaki adını alacaktı.

Koltuğa oturan ilk kişi orada uzun süre kalamadı. Mart 1634'te Akademi'ye alındıktan on dört ay sonra Seine'de boğuldu, bu da kendisine ölen ilk "ölümsüz" olma gibi üzücü bir ayrıcalık kazandırdı.

Amin Maalouf 2011 yılında Claude Lévi-Strauss'un ardından Fransız Akademisi'nde 29. Koltuğa seçildi. Fransız Akademisi üyesi olmak Fransız dili üstüne araştırma yapmak kadar Akademi'nin tarihi hakkında çalışmak gibi bazı yükümlülükleri de beraberinde getiriyordu. İşte 29 Numaralı Koltuğun Hikâyesi bu çalışmaların bir meyvesi olarak doğdu.

Maalouf, her zamanki titizliği ve ayrıntılara olan düşkünlüğüyle, koltuğun ilk sahibi Pierre Bardin'den (1590-1635), selefi Claude Lévi-Strauss'a (1908-2009) varıncaya dek, Fransa'nın siyasi ve kültürel tarihinin satır aralarında bir kazı çalışmasına girişiyor adeta...

Kapak görseli: Akademi'nin "ölümsüzlük" mührü.

ISBN 978-975-08-4158-3

16 TL

9 789750 841583

